AYLIK KÜLTÜR SANAT DERGİSİ • YIL: 12 • NİSAN 2002 • 2.000.000 TL. (KDV DAHİL)

insancıl

ISSN 1300-4158

2002/04

- Edebiyatımızın Pırıltılı Bir Eseri: Panorama
- Kültür Emperyalizmi
- Cehennem Şiirleri
- Neden Dil Devrimi
- Ortaçağ İslam Düşüncesinde Neden Kavramı ve Nedensellik
- İnsan Üstüne Bir Deneme

Ayfer Güleç Ataer

İÇİNDEKİLER

Cengiz GÜNDOĞDU	EDEBİYATIMIZIN PIRILTILI BİR ESERİ... PANORAMA	1
Afşar TİMUÇİN	KÜLTÜR EMPERYALİZMİ	13
Aleksandr PUŞKİN	'YA (Çeviri Şiir- Çeviren: Kanşaubiy Miziev-Ahmet Necdet)	17
Berrin TAŞ	CEHENNEM ŞİİRLERİ	18
Tülay PİRİNÇÇİ	MUTLAKA BAŞLARSINIZ	19
İlhan YÜCE	NEDEN DİL DEVRİMİ	20
Azmi Ü.HENDEKÇİ	ŞİİR	28
Sinan KUTLU	SİYAH GEMİ (Şiir)	29
Hasan AYDIN	ORTAÇAĞ İSLAM DÜŞÜNCESİNDE NEDEN KAVRAMI VE NEDENSELLİK	30
Yeşim YILDIRIM	İNSAN ÜSTÜNE BİR DENEME	41
İsmet ALICI	KAYNAKÇIDAN NOTLAR	43
Yılmaz ZİR	ARKADAŞ (REFİK) - Öykü	44
Nalan ÇELİK	SİS VE BİZ (ŞİİR)	45
Cengiz GÜNDOĞDU	YILDIZ GÜNCESİ	46
Eray VELİ	ELMA ÇEKİRDEKLERİ (Şiir)	48

İnsancıl'a gönderilen ürünler geri verilmez

Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlusu
BERRİN TAŞ

Kurum Yazmanı
ŞADİYE GÜLE

Kapak Tasarımı
ve Ofset Hazırlık
DENİZ SARAÇ

Genel Yayın Yönetmeni
CENGİZ GÜNDOĞDU

Sanat Danışmanı
MEHMET ESATOĞLU

Baskı
ILICAK MATBAASI

Kapak Resmi
Ayfer Güleç Ataer
"Keçe Duvar Halısından Bir Ayrıntı" Aga 2001

Dağıtım
DOĞAN DAĞITIM A.Ş.

Adres: Küçükparmakkapı, İpek Sok. Zafer Han No.10 Beyoğlu-İstanbul
Tel./Fax. (0212) 249 80 19 E-mail: insancil@insancil.com
Atölye Adres: İstiklal Cad. Mustafa Katip Çelebi Mah. Tel Sk. No.20/4 Beyoğlu - İstanbul

SAYI: 138 **ABONE KOŞULLARI** **ISSN 1300-4158**

Yurtiçi yıllık abone bedeli: 24.000.000 TL.
Yurtiçi ödemeler için
T.İş Bankası Cağaloğlu-İstanbul Hesap No 1095 437905
Posta Çeki: 666043

Yurtdışı yıllık abone bedeli: 70 Euro ya da 125 $
Yurtdışı ödemeler için
T.İş Bankası Ataköy-İstanbul 1137 30100317 9305 (Euro Hesabı)

Ödemeler Berrin TAŞ adına yapılacaktır.

EBEDİYATIMIZIN PIRILTILI BİR ESERİ... PANORAMA (1)

Cengiz GÜNDOĞDU

Onlarla Yaşarken

Yağmurlu... soğuk bir günde yazıyorum. *Panorama*'daki Fuat, az önce burdaydı sanki... Kemalizmin sorunlarını tartıştık.

Günlerdir *Panorama*'nın içinde yaşıyorum Fuat'ı, Halil Ramiz'i, Nebile'yi düşünüyorum. Bir hüzün çöküyor içime. Sevim'in, Semra'nın savruluşu, Ragıb'ın umutsuz aşkı, uğursuz diye yarı yolda bırakılan köpek.

Sanki bende onlarla yaşadım... onlarla acı çektim, onlarla sevindim, onlarla üzüldüm. *Panorama*'yı onlarla yaşarken okudum. Sonra iş yazmaya geldi... *Panorama*'yı yazmak, kocaman bir akarsuyun kıyısında dolaşmaya benzer. Yalnızca gördüğünü yazarsan eksik yazmış olursun. O kocaman akarsu, kimbilir nerelerden gelir, nerelere gider... kim bilir hangi dereleri içine almıştır da böyle kocaman bir akarsu olmuştur.

Şimdi ben *Panorama*'ya şurdan başlıyorum. Yakup Kadri'nin *Panorama* adlı eseri için ilk elde şunu söylüyorum. *Panorama* epik bir romandır.

Epik roman dendikte şunu anlıyorum. *"Epik sanat ruhu, güçlü, görkemli, hayat dolu, dalgalarının tekdüzeliğindeki deniz gibi engin, aynı anda olağan üstü ve düzenli, türkü havasında ve akıllı-uslu bir ruhtur; ufak bölümleri, episodları değil, bütünü, yanlarında kendini unutup sanki asıl önem verdiği onlarmış gibi durduğu sayısız episod ve ayrıntılarıyla dünyayı ister. Acele etmez, zamanı sınırsız derecede çoktur, sabrın, sadakatın, direnmenin, sevgi ile zevk veren yavaşlığın, büyüleyen can sıkıntısının ruhudur. Her şeyin ta en başından başlamaktan başka türlüsünü hemen hemen bilmez ve sona ermekten de hiç hoşlanmaz, -şairin dediği gibi: "Seni büyük kılan sona erememendir."* (2)

Panorama'da bütün bu nitelikler var. Özellikle sona erememesi. *Panorama* bitmeyen bir roman.

Panorama'nın bir yanı daha var. *Panorama* gerçekçi bir eser.

Gerçekçi eser dendikte ne anlıyorum. Gerçekçi eserde, insan, toplumsal bir varlıktır. Gerçekçi eserde, ilişkiler, durumlar, öyle olması zorunlu olduğu için öyledirler. Hiçbir ilişki, hiçbir durum yazarın keyfine bağlı değildir. Eser bir kurgudur. Ama yasallıkları olan bir kurgudur. Hiçbir karakter, bu yasallığın dışına çıkamaz. O zaman n'olur. Okur, eserdeki kahramanın niye öyle değil de böyle davrandığını görür. Bu nitelik, yasallıkları gösterme niteliği, eseri eleştirici kılar. Böylesi bir eser, okuru aydınlatır. Tabii bu estetik bir biçimle mümkündür.

Öyle Bir Çiçekçi

Panorama için ilk elde söylemem gereken bunlar. Peki ama niçin, ilk elde, *Panorama*'nın epik, gerçekçi olduğunu söylüyorum. Şunun için. Bir kez epikle gerçekçilik hem bugünün okuruna, hem yazarına yabancı... Yabancılığın nedeni de bu iki kavramın unutturulmuş, unutulmuş olması.

Bunun böyle olması zorunluydu. Bu star sisteminin yapılanmasında mücadele eden Orhan Pamuk, Ahmet Altan, Mehmet Eroğlu, eser üretmiyor, meta üretiyor, tüketilmesi için meta üretiyor.

Meta gerçekçi olamaz. Serinletici denen meta serinletmez, beyazlaştırıcı denen meta, beyazlatmaz, gurur veriyor denen meta gurur vermez. İşte bundan ötürü, bu kişiler gerçekçi olamaz. Ama iş bununla bitmiyor.

Bugün star sisteminde meta üretenlerin, "çok satmaktan, çok para kazanmaktan" başka bir sorunu yoktur. Bunlar, hem kendilerini, hem dünyayı yitirmiştir. Bütün allı pullu tanıtımlara karşın, star sistemi içindeki kişinin gerçekçi bir eseri estetik nesne durumuna getirmesi mümkün değildir. Çünkü, ülküsünü yitirmiş bir sınıfın temsilcisidir onlar. Eşitlikçi bir dünya ülküsünü yitirmiş, metanın değişim değerinin, değişim hızının ötesinde, dünyayla ilişkisini koparmış tükenmiş bir bilincin son mırıltılarıdır yaşadıkları.

İnsan sevgisinden yoksun insanı durmadan hırpalayan, inciten, insanı yalnızca cinsel nesne durumuna düşüren bu kişilere çok üzülüyorum.

Sorunsuzluk çok kötü bir şeydir. Düşünün, evinizde pencereden bakıyorsunuz. Birileri az ilerdeki kocaman bir ağacı kesiyor, siz bakıyorsunuz, sonra koltuğa oturuyorsunuz.

Beline tekme yemiş bir köpek, acı çığlıklarla kaçıyor. Siz n'olur nolmaz diye kenara çekiliyorsunuz.

O ağacın kesilmesi, o köpeğin acı çığlıkları sizi hiç etkilemiyor.

İnsanlar sizin için kukla. Bunu kitaplarınızda gösteriyorsunuz... Bu hayat sıkıcı olmaz mı. Hayatın diyalektiğini görmek varken, hayatı böylesine sıkıcılaştıran bir kişiye üzülmek gerekir. Hele bir de hayatın yalnızca meta değişimine bağlı olduğunu düşünün...

Bir tarihte bir çiçekçi tanımıştım. Bir gün "kim bilir evinizde ne kadar güzel çiçekler vardır." dedim. "Ben" dedi "çiçeğin güzelliğine bakmam, satışına bakarım." O saat kestim ilişkimi.

Star sistemi yazarları, eserlerinin güzelliğine bakmazlar, bunun için uğraşmazlar. Onlar metalarının satışına bakarlar.

Yakup Kadri'ye geldikte... Yakup Kadri, bu ülkenin esenliğe çıkma mücadelesini yaşayan bir insan. Karanlığın en koyu noktasında bile güzel bir dünya ülküsünü yitirmemiş bir yazar. İşte bu ülkü, ülkenin esenliğe çıkacağı ülküsü, nasıl bir yapılanmanın bu filizi büyüteceği sorusunu zorunlu kılar. Öyleyse bu topraklarda yaşayan insanların, konumları, ilişkileri gerçekçi anlatılmalıdır.

Yakup Kadri, sorunu olan bir insandır. Bu sorun, hangi erkeğin, hangi kadınla, nasıl cinsel ilişkiye gireceği gibi öznel bir sorun değildir. Bu sorun, doğrudan doğruya, insanla, benle, senle, öbürüyle ilgili bir sorundur.

Yakup Kadri, insanın yazarıdır. İnsanın yazarı olmak gerçekçi olmak demektir. Gerçekçi yazar, insanın nasıl bir toplumsal varlık olduğunu bilir. İnsanla oynamaz.

Sanat Nedir

Yakup Kadri, *"toy bir delikanlıdır,"* Babıali caddesinde *"sersem sepet dolaşırken"* bir arkadaşı seslenir *"Haydi bizimle gel, bir edebi cemiyet kurmaya gidiyoruz"* der.

Yüreği ağzına gelen Yakup Kadri, hemen bu harekete katılır. Uzun tartışmalardan sonra bu topluluğun adı saptanır, *Fecri-Ati.*

Peki amacı nedir bu topluluğun. Uzun görüşmelerden sonra amaç da saptanır. Amaç şudur, *"Sanat, şahsi ve muhteremdir."*

Sonrasını Yakup Kadri şöyle anlatır, *"... sanat, şahsi ve muhteremdir: Hiçbir şövalye, kendi arması üstündeki döviz'i için, eminim, benim kadar candan cihada çıkmamıştır.*

Bu coşkunluğum, sanat perisi yolunda bu serdengeçtiliğim, ilk milli felaketimiz olan Balkan harbine kadar, bütün ateşile devam etti. Fakat ne vakit ki, Çatalca önüne dayanan düşman toplarının sesini ta yatağımın içinden işitmeye başladım, hisseder gibi oldum ki, hayatta benim yaptığım mücadeleden daha mühimleri vardır.

Balkan harbini daha bir sürü milli fekaletler takip etti. Ben gene "Sanat şahsi ve muhteremdir" diyordum. Fakat onun yanıbaşında hiç değilse, onun kadar şahsi ve muhterem şeyler olabileceğini düşünmeye başlamıştım. Nihayet 1914, 1918 geldi, Garp imperialismasının kandan ve yağmadan gözü dönmüş kurt sürüleri, bütün vahşetile bizim zavallı ağıllarımızın üstüne saldırdı ve ortada ne edebi cemiyetlerden ne mukaddes sanat davalarından eser kaldı. O zaman artık bütün acı sarahatiyle anladım ki, istiklali uğrunda o derece ter döktüğüm sanat, evvela bir cemiyetin, bir milletin malıdır. Sonra da nihayet bir devrin ifadesidir. Bunlardan tecrit edilmiş bir sanatın ne manası, ne kıymeti vardır." (3)

Bu, Yakup Kadri'nin sorunsuz yazardan, sorunlu yazara dönüşümünün görkemli bir anlatımıdır.

Yakup Kadri daha sonra *"inkılâp edebiyatı demek, yeni bir humanisma, yeni bir insan ve ruh telakkisi demek oluyor"* der.

Tekrar etmek gerekiyor. Yakup Kadri'ye göre sanat, bir toplumun, bir ulusun malıdır. Sanat kişisel değildir. Ayrıca sanat, bir devrin anlatımıdır. Bunlardan koparılmış bir sanatın ne anlamı vardır, ne de değeri. Bütün bunların yanında edebiyat yeni hümanizma, yeni bir insan anlayışıdır.

Yakup Kadri'nin sanatla, edebiyatla ilgili görüşleri kimilerine göre son derece serttir. Ne demek bu, sanat toplumun malıymış. Bu kalem benim değil mi, bu kelimeler benim değil mi, istediğim gibi, keyfim nasıl isterse öyle yazarım.

Yakup Kadri, böyle düşünene şöyle der, *"Böyle bir sanatın ne anlamı vardır, ne de değeri."*

Yakup Kadri'nin sanatla, edebiyatla ilgili, kimilerine göre sert görüşleri, son derece eski, ama o derece yenidir.

Eskidir. Dünyaya bütünsel bakan bütün sorunlu sanatçılar, sanatla toplum arasında yakın bir ilişki olduğunu kabul eder. Ama bu görüş, özellikle 1980 darbesinden sonra Türkiye için yenidir. Çünkü Türkiye'de sanat, 1980'den sonra "şahsi ve muhterem" bir kanala sokulmuştur. Burda hemen şunu söylemek istiyorum. Bu sorun, eserin konusuyla ilgili değildir. Şöyle bir örnek verebilirim. Yazar, bir toplumsal olayı anlatsa bile bakışı, düşüncesi "şahsi ve muhteremdir" Bunun tipik örneği Ahmet Altan'dır.

Buna karşılık tek bir kişiyi anlatsa bile yazarın

bakışı toplumsal olabilir. Bunun tipik örneği Yakup Kadri'dir.

Estetik nesne oluşturmada yazarın karşısına ilk çıkan engel, bakış açısıdır. Ahmet Altanlar, Orhan Pamuklar ilk elde burda çöküyor.

Peki ama nasıl oluyor da, bırakın dünyayı, Türkiye'deki olaylar, söz gelimi Ahmet Altan'ı sarsmıyor. İnsanlar yerlerde sürünürken, nasıl oluyor da Mehmet Eroğlu, cinsel ilişkilerin alfabesine benzer romanlar yazıyor.

Buna eskiden şirazesi koptu derlerdi. Şiraze, kitap cildini tutan ibrişimdir. İbrişim koptu mu, kitap dağılır. Şirazesi kopan insan da dağılır.

Bunlar dağılmıştır. Savrulmuştur. Bu bakış açılarının sonucudur.

Panorama Nasıl Okunmalı

Bu, benim yazım *Panorama*'yı okuma denemesi... *Panorama*, karakter-tip ilişkisinin başarılı bir romanıdır. Bu görülemezse *Panorama*'dan haz alınamaz.

Söylemek istediğim şu. Her durum, her kişi, hem kendisidir, hem kendisi değildir. Durumlar, kişiler hem tekildir, hem bütündür. Sözgelimi, bir kişi, hem kendisidir, hem sınıfının tipidir. Bir oda hem o odadır, hem bütün bir ülkedir. Dahası bir ülkenin nasıl yönetildiğinin simgesidir.

Zaman-mekan, romanda genişler, bu genişleme hem dönemini, hem bugünü kapsar. Kişiler, o mekanın, o dönemin kişileridir. Genişleyen, değişen zamanla birlikte onlar da değişen zamanın, değişen mekanın kişileri olurlar.

Panorama'da Sorun

Türkiye, 1923'ten sonra Mustafa Kemal'in önderliğinde modernleşme hareketine girişiyor. Türkiye kısa bir sürede modern bir ülke olacak, çağdaş bir ülke olacak.

Peki, nasıl olacak bu. Çağdaş ülke olmanın yöntemi ne. Bunun yöntemi kemalist ilkelerin bu topraklarda kök salması.

Bir kümeye göre kemalizm kök salmıştır. Devrim bitmiştir. Bir başka küme devrimin bitmediğini söyler.

Bir küme ise, kemalizme kesinlikle karşıdır.

Roman bu üçlü çatışmayla örülmüştür.

Bu üçlü çatışma, sağlam örgelerle yaratılmış. Şöyle diyebilirim. *Panorama*'nın matematiği güzel kurulmuş. Gereksiz işlem yok. Çarpma yapılması gereken yerde toplama ya da bölme yapılmamış. Bu dediklerimi romanın yapısına çevirirsek, gereksiz kişi yok eserde. Sayfa dolsun diye "ne güzel yazmış" densin diye gereksiz üslup denemeleri de yok.

Şu belli. Yakup Kadri, roman yazmasını biliyor. Tabii bu bilgi yeterli değildir roman yazmak için. Yazarın önce, insani sorun nedir, bunu doğru saptaması gerekir. *Panorama*'da sorun doğru saptanmış. Gerçekten de Türkiye'nin modernleşme mücadelesi bu mücadeleyi bilince çıkarsın ya da çıkarmasın bütün insanları etkiledi. Bu mücadele, nerdeyse her evde verildi. Pop müzik dinleyerek modernleştiğini sanan çocukla ailesi arasında çatışma çıktı. Modernleşmenin getirdiği çatışmalar, dalga dalga büyüyerek bütün topluma yayıldı.

Panorama, bu çatışmanın, bu hesaplaşmanın romanıdır.

Peki, bu romanda sorun nasıl yanlış konabilir. İnsan, toplumsal bir varlıktır. Yakup Kadri, bunu hiç hesaba katmasaydı da, kişilerin duygularını, düşüncelerini, toplum dışı bir töz diye alsaydı, sorun yanlış konmuş olurdu. Bu durumda, yalnızlık, kıskançlık, döneklik değişmez insan kaderi gibi gösterildi. Oysa *Panorama*'da toplumsal sorunun kişilerde, karakterlerine göre nasıl öznelleştiğini görüyoruz.

Yakup Kadri, roman yazmasını biliyor. Daha önemlisi insanı tanıyor.

Ankara'da Akşamüstü

Az önce Yakup Kadri'nin gereksiz üslup denemeleri yapmadığını söyledim. Şimdi bunu göstererek *Panorama*'ya giriyorum.

Yakup Kadri, romanın başlarındaki bir bölüme şöyle başlar, *"Bu mevsimlerde akşamüstleri güneş batarken Ankara, ne kadar güzelleşir."* der.

Ankara'da akşamüstünün anlatılışının amacı, durup dururken akşamüstünü anlatmak değildir. Akşamüstü, Ankara halkının konumlarını göstermek için anlatılır.

Bir kez *"ne yazık ki, Ankara'nın mucizeli saatinin hiç kimsenin tadına vardığı yoktur."* Akşamüstü, *"Yerli halkın zengini, fukarası güneş batmadan önce eve dönmek adetinden vazgeçmemiştir."*

Bu adet, *"Ankara sokaklarının ışıksız, emniyetsiz zamanlarından kalma bir çeşit yerleşik panik havası"*'nın sonucudur. Mağazalar, işyerleri hızla kapılarını kaparlar. *"Bu saatte, karı, tezek yanan bir ocak başında çömelmiş, ateş üflemektedir. Kızan, ahırdaki mandaya su vermektedir. Gelin veya kız, yuvarlak bir sini etrafına kalın ve büyük birtakım ekmek dilimlerini dizmektedir."*

"Yine bu saatte hükümet dairelerinden veya başka devlet müesseselerinden ileri gelen memurlar küme küme Taşhan'ın otobüs duraklarına seğirtirler."

Bunların köşkleri vardır. *"Bunların hepsi de pırıl pırıl asri mobilyalarla döşeli yepyeni evlerdir. Kiler-*

ler, balık yumurtasından taze havyara kadar en nadide mezelik erzaklarla tıklım tıklımdır. Bir Altınbaş rakı şişesi buzdolabında buğulanmaktadır. Salonda bayanlar, şimdiden vidolu bezik oyuna başlamışlardır."

Ankara'nın yerli halkı, tezek başında yemek hazırlarken, yüksek memurlar, *"asri mobilyalarla döşeli"* evlerde otururlar. Buzdolapları az bulunur pahalı mezelerle tıka basa doludur.

Yakup Kadri şunu gösterir. "sınıfsız, imtiyazsız millet" kurulamamıştır.

Yüksek memurlar asri evlerde oturur. Pişti, kaptıkaçtı oynamaz. Asriliğin göstergesi bezik oynar. Ama bunlar aslında asri değildir. *"otobüs durağa yanaşınca, ona icabederse itişe itişe, kakışa, döğüşe, sövüşe bir kale fetheder gibi atılıp tırmanmaktan çekinmezler."* Bu ayrıntı son derece önemlidir. Yakup Kadri, asri evlerde oturanların, asriliğinin iğreti olduğunu otobüse binişleriyle gösteriyor. İşte bunun için Yakup Kadri, roman yazmasını biliyor dedim. Roman yazmasını bilmeyen iki yanlış yapar. Bir, gereksiz ayrıntılarla temel sorunu boğar. İki, ince ayrıntıları vermez. Oysa okur, ince ayrıntılarla öğrenir gerçekliği.

Yazarlık Seminerleri'nde verdiğim bir örnekle bu durumu açımlamak istiyorum. Diyelim bir erkek, ilk kez buluşacağı kadını bir yerde bekliyor.

Bu bekleyişi şöyle anlatabiliriz.

- Erkek, elinde bir bitkiyle bekliyordu.
- Erkek, elinde bir çiçekle bekliyordu.
- Erkek, elinde bir demek karanfille bekliyordu.
- Erkek, bir demek kırmızı karanfille bekliyordu.

Bu anlatımların en kötüsü *"bitkiyle bekliyordu"*, en güzeli, *"kırmızı karanfille bekliyordu"*dur.

"Bitkiyle bekliyordu" genel bir anlatımdır. Canlandırma eksiktir. *"Bir demet kırmızı karanfil"* yeterli bir canladırmadır. Kırmızının tonları kadını etkileyemecekse, gereksiz ayrıntıdır.

Yakup Kadri, *Panorama*'da, yazı tekniği açısından, canlandırma açısından bir anlamda roman yazmanın da dersini vermiştir.

Yine Ankara'ya akşamüstüne dönüyorum. Şimdi bir başka küme görülecek. Yakup Kadri'nin anlatımına, ayrıntıların inceliğine, derinliğine, somuttan soyuta yükselişe dikkat edin. *"Yine bu saatte İstasyon Caddesinin Büyük Millet Meclisiyle Parti binası arasındaki tatlı meylini, birtakım ağırbaşlı, ağır yürüyüşlü kimselerin iki yana sallana sallana ve her iki adımda bir durup konuşarak çıkmakta oldukları görülür. Bunlar, başlarını çevirip sağa sola bakmazlar bile. Rahat ve kalantor gösterişlerine rağmen için için kaygılı bir halleri vardır. Umumiyetle fazla kalınlaşmış gövdelerini güçlükle taşıyor gibidirler; hepsi tavır ve edada, kılık kıyafette o kadar birbirleriyle eşittir ki, yabancı bir göz bunları bir tatil günü sivil elbiseler giyinip gezintiye çıkmış, aynı kışladan, aynı rütbeden, hatta aynı bölükten bir alay yedeksubaya benzetebilir. Halbuki, hepsi de başka başka seçim bölgelerinden gelme mebuslardır."*

Bu bölümde milletvekilleri tek tek kendileridir. Bu somuttur. Ama bunların benzerliklerinin ince ayrıntılarla belirtilmesi, somutun soyuta yükseltilmesidir. Bu soyutlama, milletvekillerinin fizik görünüşlerinin hesaba katılmadan anlatılması, Türkiye'nin tek elden yönetildiğinin göstergesidir.

Yakup Kadri, daha sonra somuta iner. Milletvekilleri arasında da sınıf farkı vardır. Kimileri ev gereksinmeleri için *"o kasap benim, şu manav senin diye dolaşıp dururken öbürleri ya Karpic'in içki sofraları, ya Anadolu kulübünün oyun masaları etrafında toplanıp eğleneceklerdir."*

Aslında eğlence işin görüntüsüdür. Hepsi tedirgindir, hepsi kaygılıdır. Kulaklar kirişte Mustafa Kemal'in sofrasına çağrılmayı bekler. Milletvekili *"Halil Ramiz'de bunlardan bir tanesiydi"*.

Köksüz Öncü

Halil Ramiz, eskiden sık sık çağrıldığı sofraya artık çağrılmamaktadır. Çünkü Halil Ramiz farklı düşünmektedir. Meclis donmuş, milletvekilleri taş kesilmiştir. *"Kemalizm prensipleri çorak vatan topraklarına kök salmak şöyle dursun, henüz birkaç kişinin elinde evrile çevrilemeye mahkum birer nebatı halinde kalmaktan kurtulamamıştır."*

Halil Ramiz'e göre Mustafa Kemal *"tepesi aşağıda, gövdesi yukarda bir ehrama"* benzer. *"Boş yere kendimizi aldatıp durmayalım"* der Halil Ramiz *"biz tepeden inme bir inkılabın köksüz öncüleriyiz."*

Gerçekten de köksüzdür Halil Ramiz. Türkiye'nin modernleşme hareketi dört bir koldan sarılmıştır. Bu kollardan biri Vali İhsan Turan'dır. Vali İhsan Turan yanlış insanın tipik karakteridir. *"İhsan Turan, Türk Ocakları'ndan yetişme ileri fikirli bir milliyetçidir ve ileri bir Türk Cemiyetinin kurulması için ise evvela halkın sosyal şartlarını değiştirmekten başlamak gerektiği kanısındadır. Halka medeni bir surette yaşamak, "muassırlaşmak" garplılaşmak nedir? Bunları birtakım canlı belgelerle öğretmek, onca idare amirlerinin ilk vazifesidir. Mütarake devrinde, daha hiçbir resmi sıfatı yokken bile birkaç arkadaşıyla beraber modern köyler teşebbüslerine bunun için atılmış, ilk kaymakamlıklarında dans ve konferans salonlu kulüplerini bunun için açmıştı.*

İhsan (...) burada da aynı eseri meydana getirmişti. Kendisinden önceki Valinin bilmem hangi maksatla yaptırdığı bir beton binayı, baştanbaşa değiştirmiş, lokantası, büfesi, oyun odaları, dans

ve konferans salonlarıyla aklınca modern ve Avrupakari bir "Klüp" haline sokmuş, hatta buna bir de küçük sahne ilave etmeyi unutmamıştı."

Gerçi buralara hiç kimse uğramıyor, lokantası hiç işlemiyor. Olsun.

Aklınca ilericilik taslayan bu valiler, asıl ilercilerle karşılaşınca, milliyetçilikten faşizme dönüşüverdiler.

Öbür kola geldikte... Bu, Tahincizade Hacı Emin Efendi'dir. Bu adam, şapka yasası çıktığı günden beri, evinden dışarı adım atmaz. Bu adamın oğlu Tahir, hem Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk başkanıdır, hem de Tayyare Cemiyeti'nin. Bir kooperatif işi vardır. Babası kooperatifin de başına geçmesini ister. Şöyle der oğlu Tahir'e *"Sen bir defa onu eline aldın mı, tavsatır gidersin. Başa çıkamadın mı, kendine göre bir kooperatif yaparsın. Yani kooperatif sen olursun."*

Tahincizade Hacı Emin Efendiyle oğulları, Türkiye Cumhuriyetini, Türkiye'nin modernleşme hareketini, kooperatif hareketine benzettiler. Hareketi ele geçirdiler. Tavsattılar. Başa çıkamayacaklarını anlayınca kendilerine benzettiler. Sonra bunlar, Türkiye'yi talan ederek, çalışanı sömürerek, devlet eliyle beslenerek sanayici diye karşımıza çıktılar. Daha sonra bunlar yatırımlarının bir bölümünü faşist komando kamplarına ayırdılar.

Tepesi Aşağıda, Gövdesi Yukarda

Halil Ramiz'e göre, kemalizm tersyüz olmuştur. Tabii bu kendi kendine olmadı. Kemalizmi ters yüz eden kollardan biri de yönetim kadrolarıdır. İşte burda karşımıza, büyük bir bankanın yönetim kurulu başkanı Servet çıkar. Yakup Kadri, Servet'i şöyle anlatır, *"Büyük hukukçu! Cumhuriyet hükümetinin Babıali kadrolarından devraldığı memurlara Ankara'da verilen bu yüksek paye, Servet Beyde de en son haddini bulmuştur. Onun için değil midir ki, kendisi yalvarıla yakarıla bir inkılap rejimine mal edildiği günden beri devlet başında bulunanların gönülleri artık birçok bakımdan rahattır."*

Devletin başındakiler Servet'in *"inkılaba"* katılmasıyla rahatlamışlardır. Servet, *"inkılab"*ın gereklerini yerine getirecektir.

Servet şunları yapar. Yüklenicileri devlet eliyle zenginleştirir. Tabii karşılığını alır. "İki Katlı Köşkler Kooperatifi"ni kurdurur. Hileli iflas yoluyla halktan toplanan paraların üstüne yatar. Döviz kaçakçılığı yapar, paralarını İsviçre bankalarında istifler.

Banka yönetim kurulu başkanı *Servetleri* anımsıyorsunuz değil mi. Özellikle Özal'ın prenslerini... Milyar çarpı milyarları İsviçre Bankalarında istifliediler. Hiç kimse bu *Servetlerin* kılına bile dokunamaz. Çünkü yasaları, tüzükleri, birkaç anlama gelenleri maddeleri onlar kadar hiç kimse bilemez. Onlar deveyi bile iğne deliğinden geçirirler.

Halil Ramiz *"inkılabı"* kurtarma mücadelesini düşünürken Servetler "inkılabı" paramparça etmişlerdir. Bu parçalama işlevi, en yukarıdan başlayarak, en aşağı noktalara kadar milim milim inmiştir. Halil Ramiz, tek bir adım atacak durumda değildir. Bu, denetlemek için, gönderildiği bölgede açık-seçik ortaya çıkar. Sorun şudur Yanyalı Fazlı, bölgede birçok topraklara el koymuştur. Atikler köyünün merasına da el atmıştır. Halil Ramiz bu sorunu araştıracaktır. Ama kaymakam, hakim, Fazlı'nın yanında yer almışlardır. Atikler köylüsü, sorun fazla karışacak diye bilgi vermez Halil Ramiz'e. Fazlı *"Hepsini sanki acayip bir göz hapsi içine almış, hepsini kıskıvrak iradesine rametmişti."*

Karpiç'de Bir Gece

Milletvekillerinin de nasıl tek bir çizgiye sokulduğunu, daha önce gördük. Bu işi tekile indirirsek milletvekili Neşet Sabit'i görürüz. Neşet Sabit'e göre devrimler bitmiştir. *"Sağlam temeller üstünde yeni ve ileri bir cemiyet binası kurulmuştur."*

Yakup Kadri, öznelliğin, yapay bir nesnelliğe dönüştüğünü pek güzel anlatır. Kişiler devrimlerin bittiğine inanırlarsa, gerçekte durum böyle değildir, ama bu durum gerçeklik diye görürlerse, biri de çıkıp 'hiçbir şey olmadı' diye eleştirirse, o kişi susturulur.

Halil Ramiz susturulan kişidir. Neşet Sabit'e geldikte, ikili bir yapısı vardır. Bir yanı, hayata yüksek ülkülerden bakar, öbür yanıyla, korkaktır, dönektir. Yükselmek için her aracı kullanır. Neşet Sabit'e göre *"hak ve hakikat uğruna zafer kazanılmaz."* Yükselmek için Halil Ramiz'in harcanmasına göz yumar. Halil Ramiz'in iftiraya kurban gittiğini bilir, bunu haykırmak ister ama susar.

Bir gece Karpiç Lokantası'nda bir bakan şöyle konuşur, *"Bizim kökümüz Partidedir ve bütün feyzimizi, kuvvetimizi buradan almaktayız. Arkadaşlar, unutmayalım ki, biz her şeyi şeflerimize, medyunuz ve yegane mesnedimiz onların itimadıdır."*

Halil Ramiz, şeflerin güvenini yitirmiştir. Bunun nedeni şudur. Halil Ramiz, Yanyalı Fazlı'nın işlerini denetlemek için gittiği ilde bir sorun daha vardır. Gençler, Doktor Ahmed'i belediye başkanı yapmak istiyorlardır. Bunun için bir toplantı düzenlenir. Bu toplantıya Neşet Sabit'le Halil Ramiz'de katılır.

Gençler Doktor Namık'ı destekler. Çünkü Doktor Namık *"yalnız ateşli bir idealist değil, aynı zamanda şayanı dikkat bir teşkilatçı ve gözü yılmaz bir aksiyon adamıdır."*

Neşet Sabit, bu toplantıya katıldıkları için endişelidir. Oysa Halil Ramiz'in de belirttiği gibi, toplan-

tıda yan tutmazlar. Oylarını belli etmezler. Tartışmalara katılmazlar. Ancak bu durum parti merkezine başka türlü bildirilir. Parti merkezine gönderilen dosyada *"bütün vesika ve şahadetler seçimi, Halil Ramiz'in etkilediğini"* göstermektedir. Dosyadaki imzalardan biri de arkadaşı Neşet Sabit'indir.

Bu konu parti genel sekreteriyle tartışılırken sekreter, *"sırası gelmişken söyleyeyim. Bu mesele hakkında bana göndermiş olduğunuz rapor da hakikate uymuyor."* der.

Sekreterin *"Bu mesele"* dediği şudur. Fazlı Atikler köyünün merasına el koymuştur. Halil Ramiz bu haksızlığı belirtir. Ama parti, Fazlı'nın arkasındadır. *"Köylü efendimizdir"* sözü, lafta kalmıştır.

Bunun üstüne Parti Merkez Heyeti Azalığından istifa eder Halil Ramiz.

Halil Ramiz yalnız kalmıştır. Bu bölüm, insanın içini acıtıcı bir biçimde şöyle anlatılır *Panorama*'da. *"Halil Ramiz, bir saat önce Karpiç Lokantısına geldiği vakit, koca salon içinde boş kalmış tek bir masa yoktu."*

Şimdi n'olacak acaba. Karpiç'te bütün masalar dolu. Hepsi yiyip içiyor, kahkahalar atıyor ama işin görüntüsü bu. Hepsinin gözü kulağı garsonda. Köşkten çağrıldı mı acaba.

Halil Ramiz, şöyle bir bakar. Eskiden olsa bir köşeye oturtulurdu Halil Ramiz. *"Kapıdan içeri girerken muhtelif masalardan birçok eş dost kolları, 'Buyurun, birlikte yemek yiyelim!' işaretleriyle kendisine doğru uzanır ya da bizzat Karpiç, kah o devlet düşkünü hanedan kişi nezaketiyle onu karşılamaya koşar; kah bir eski Romalı serdar otoritesiyle bütün başgarsonlarını seferber hale getirerek onu, mutlaka en iyi yerlerden birine oturtmanın çaresini bulurdu. Şimdi Meclis koridorlarında ya da gazinosunda olduğu gibi, burada da eş dost onu çok defa görmemezlikten geliyor ve kurnaz Karpiç, onun yanına yaklaşmaktan bile çekiniyordu."*

Halil Ramiz yalnızdır.

Peki, nedir insanın yalnızlığı. Lukacs'ın da gösterdiği gibi *"Yenilikçi"* denilen yazarlar, yalnızlığı insanın kaderi gibi gösterirler. Bu bizim edebiyatımıza da bulaştı. Kimi yazarlar, Selim İleri, Oğuz Atay, Mehmet Eroğlu, Orhan Pamuk, yalnızlığı, insanın kaderi diye aldılar.

Beceriksiz, kendine eziyet etmeyi seven küçük burjuva okurların pek hoşuna gitti bu. Oysa bu son derece yanlış bir görüştür. İnsanın kaderini yalnızla özdeşleştirmek insanın tarihini inkardır.

Yakup Kadri gerçekliği bu inkara sert bir tokattır. *Panorama*'da insanın yalnızlığı, toplumsal ilişkilerden çıkar. Halil Ramiz'i *"İnkılap davasındaki dikkafalılığı, doktrinciliği, titizliği ve bazı münakaşalarındaki tok sözlülüğü"* Çankaya'dan başlayarak bütün ülkeyi... dahası Karpiç Lokantasına kadar varan bir yalnızlık çemberine sokar.

Halil Ramiz'in bu yalnızlığı daha sonra boğuntuya dönüşür. Peki n'oldu da "inkılaplar" tutmadı. Halil Ramiz'e göre *"bu akıncılar, bu serdengeçtiler, çelik kuşaklarıyla demir çarıklarını bir yana atıp, keyif ve rahat sedirine yaslandıkları günden beri topuğundan yaralanmış birer Akiles'e dönmüş ve ipekli gömlekleri eğinlerine kefen, somaki banyo tekneleri cesetlerine mezat olmuştur."*

Halil Ramiz, kemalist aydının trajedisini yaşıyor roman boyunca. Bu, kemalist aydının çelişik durumudur. Halil Ramiz, kemalist ilkelerle *"sınıfsız, imtiyazsız bir millet"* yaratıcılığına ciddiyetle inanmıştır. Oysa bunun, toplumsal gerçeklikle uzaktan yakından ilgisi yoktur. Kemalist aydın, bu çelişkiden ancak sosyalizme açılırsa kurtulabilir. Ama Sovyetler'deki uygulamanın sosyalizmle özdeşleştirilmesi, Halil Ramiz'in ileri bir adım atmasını engeller.

Zaman geçmiştir. Mustafa Kemal ölmüştür. Halil Ramiz tam bir yalnızlığın içindedir. *"Halil Ramiz, yerinden kalkıp yavaş yavaş büste yaklaştı. Ne kadar da her yerden ve herşeyden uzak, ne kadar da, iphamlı, dağınık, dalgın bir hali vardı bu kafanın... Tıpkı bir "sfenks" gibi nereye baktığı, ne düşündüğü, neyi ifade ettiği belli değildi (...) "Şimdi, yine bir uçurumun kenarına geldik. Şöyle, selamet yolu nerede?" Tunçtan Atatürk, küskün küskün susuyordu."*

Küskün küskün susan Mustafa Kemal. Kime küsmüştü acaba. Ankara'nın yapılanması sürecinde toprak rantını önlemek için, önceden tanıdığı, yolsuzluğa bulaşmış kişileri Ankara dışına çıkartan Mustafa Kemal, bu işin böyle olmayacağını anlayıp kendine mi küstü acaba.

Düşmanı Güldüren Dost

Kaçgunda toplum yeni bir oluşuma gider. Çatışmalar, zıtlıklar keskinleşir. Mücadele kızışır. Bu kızışmada şimşekler çakar, yıldırımlar düşer. Yalnız düşünceler değil, kişilikler de çarpışı kaçgunda. Böyle dönemlerde kişiliğini sağlam oluşturmamış insan, çarpılır, akla gelmedik işler yapar. Çünkü kaçgun, sert vuruşlarla, önüne geleni yıkar. Kişiliği oluşmamış insan, yıkıntının altında kalmamak için geri çekilir, yan değiştirir.

Panorama'da Dr. Namık Ahmet kişiliği oluşmamış tipin temsilcisidir. Dr. Namık Ahmet, tatsızlıklar karşısında geri çekilen biri değildir ilk başta. Heyecanı, enerjisi, onca eziyetlere, dedikodulara karşın sönmemiştir. O, bir ülkünün insanıdır. Ülkenin kalkınması için "Köy Teşkilatı" tasarısı vardır.

Halil Ramiz, Dr. Namık Ahmet'le arkadaştır. Halil Ramiz arkadaşına *"saygıyla karışık bir hayret*

besler. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 6 oku, kafasına saplanmıştır."

Dr. Namık Ahmet, Halil Ramiz'in *"aziz dostu ve en yakın fikir arkadaşı"*dır.

İşte bu Dr. Namık Ahmet, kaçgunun fırtınlarına dayanamaz, düşer. Bütün ülkkülerini yerlebir eder. Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılır.

Halil Ramiz buna çok şaşırır. Çünkü, *"Muhitin binbir türlü cevri, partinin ve hükümetin nice nice üvey ana muameleri onu, kah yeise, kah öfkeye sevketmişti ama, inkılap prensipleri uğrundaki mücadele şevkini asla kıramamıştı."*

Bu dönekliği Namık Ahmet bile doğru dürüst açıklayamaz. Namık Ahmet'e göre Cumhuriyet Halk Partisi kendi koyduğu ilkelere ihanet etmiştir. Bu yüzden Parti tarihten silinmektedir. Dr. Namık Ahmet, ilkeleri uğruna mücadele edeceğine, ilkelerini bırakmıştır.

Dr. Namık Ahmet, yeni kurulan partiye girmiştir. Ama Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilkelerini bozdu diye suçladığı Tahincizade Tahir de yeni partinin ilk başkanlığına hazırlanmaktadır. Tahir, hem Dr. Namık Ahmet'in, hem de Halil Ramiz'in düşmanıdır.

Dr. Namık Ahmet'in yeni partiye girdiğini duyan Tahir, *"belki ömründe ilk defa olarak bir kahakaha"* salıverir.

Dönek Dr. Namık Ahmet, düşmanını, hem kendine, hem dostu Halil Ramiz'e güldüren kişiliksiz biridir.

Türkiye dönem dönem kaçgunlar yaşadı. Her kaçgun, yatağına çekilen deniz gibi, moloz yığınına benzer dönekler bıraktı kıyıda. Şu Yakup Kadri'nin gerçekçiliğine bakın, Dr. Namık Ahmet bütün dönneklerin gerçekçesiyle çıkıyor karşımıza. İlkeler yıkılmış. Böyle diyor ama, ilkeleri uğruna mücadele etmiyor. Ortalık durulunca kıyıdaki moloz yığını kıpırdıyor, sağa sola *"ilke-ahlak"* dersi vermeye yelteniyor, düşmanı güldüren dönek.

Şunu söylemem gerekiyor. Toplumsal mücadele, toplumsal ülküler, zorlu bir iradeyi gerekli kılar. Kimi iyi niyetli kişiler, kendilerini tanımadan mücadeleye girer. Sonra bir dalga gelir. Yerlebir olur. Tıpkı Dr. Namık Ahmet gibi...

Kan Kusturma Yöntemi

Bankacılar, üstleniciler, tüccarlar, çiftlik sahipleri halkı soyarken, bu soygunun örtülmesi gerekir.

Soygun, kan kusturma yöntemiyle önlenir.

Kan kusturma yöntemiyle, soygunu önlemek isteyene komünist damgası vurulur. Komünist damgasının içeriği şöyledir. "Bu kişi vatan hainidir. Moskova'dan para almaktadır. Bu kişi namussuzdur. Komünist düzende bütün kadınlar, erkeklerin orta malıdır."

Panorama'da bu işi Selim Sabri Aktuğ üstlenir. Selim Sabri yıllar önce iş için ricacı olmuştur Halil Ramiz'e. Bu Selim Sabri, şimdi İstanbul'da çıkan bir gazetenin başyazarıdır. Halil Ramiz'i komünist diye suçlar.

Selim Sabriler, yıllarca bu ülkede soygunun bekçiliğini yaptılar. Dürüst, namuslu, sistemin çarkına girmeyen kim varsa komünist diye suçladılar. Bu suçlamayla, çok ocak söndürdüler, çok kişiye kan kusturdular.

Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu durumun baş sorumlu kümelerinden biri de bunlardır. Bunlar gün geldi, insana savunma hakkını bile vermediler. "Komünist" suçlamalarıyla yeri göğü inlettiler. Kışkırtıcı yazılarıyla birçok kırıma yol açtılar. ABD'nin 6. Filosuna karşı yürüyüşe geçen gençlerin karşısına müslüman gençleri çıkardılar.

Selim Sabriler, Türkiye'de Komünizmle Mücadele Dernekleri kurdular.

1947 yılında Aralık ayının sonlarında, kışkırtılan gençler, komünizmle mücadele uğruna Rektör Şevket Aziz Kansu'nun odasını bastılar. Rektör Kansu'dan istifa mektubu aldılar... zorla.

İşte *Selim Sabrilerin* yaptığı. Ama bu, soygun düzeninin devamı için yeterli değildir. Ülkenin yaratıcı, üretici güçlerinin önünün kesilmesi gerekir. Bu, Komiser Hamdi karekterinde tipleştirilmiştir. Komiser Hamdi, *"Henüz kırk yaşlarında, sarı benizli, süzgün gözlü, yakışıklı bir adamdı. Üstüne başına pek özenli, hatta biraz da şıklığa düşkün görünüyordu. Ortadan ayrılmış kumral saçları briyatinden pırıl pırıl parlıyordu; incecik, kırpık bıyıkları bir delikanlının henüz terleyen tüyleri kadar tazeydi ve yüzünde kendinden memnun kimselere mahsus bir vakarın ağırlığı vardı."* Bu görünümüne karşın üç karısını da değişik bir yöntemle işkence ederek öldüren bir katildir.

Komiser Hamdi, romanda, Türkiye'de soygun düzenini koruyan simgedir. Türkiye'nin yaratıcı, üretici insanları, kadın simgesinde bu kişinin eliyle öldürülür.

Bu Komiser Hamdi, dördüncü kez Nebile'yle evlenir. Ama Nebile'yi öldüremez. İşte bu nokta önemli. Kadın, doğurganlığıyla bir ülkenin geleceğini hazırlar. Komiser Hamdi, Türkiye'nin geleceğini karartan kişidir. Ama Yakup Kadri, geleceğe umutla bakar. Nebile katilden kurtulmuştur. Nebile kurtulmakla kalmaz, daha önce öldürdüğü üç kadının hakkı için, sivri topuklu ayakkabısıyla Hamdi'nin kafasına üç kez vurur.

Hamdi'nin eylemi, bireysel bir katil işi değildir. Hamdi, Türkiye'nin geleceğini karartan, idam sehpaları kuran kişilerin ortak noktasıdır. Bu tip önünde sonunda kafasına tekmeyi yiyecektir.

Nebile, aydınlık Türkiye'nin geleceğidir.

Boşa Giden Hayatlar

Türkiye'de modernleşme dendikte belirli küme bunu biçimsel anlamda algıladı. Bu algılayış sonucu, evrensel insani değerler değil, batı burjuvazisinin moda değerleri, tüketim değerleri benimsendi.

Onbeş yaşlarındayken bu tür modern algılayışla çatıştığımı anımsadım. "Çay Partisi"ne çağrılmıştım. Gittim tabii. Ama bu çay partisi değil, içki partisiydi. Kafaları amerikan tipi tıraş edilmiş oğlanlar, kızlar, dönemin ünlü popçusunun cıyak sesiyle tepinip duruyorlardı. Beni çağıran arkadaşa böyle bir partiye katılamayacağımı söyledikte, sert bir tartışma başladı. Ben, onlara göre "modern dünyaya ayak uyduramayan bir gericiydim." Bense aklımın erdiğince bunun medenilik olmadığını anlatmaya çalışıyordum. Tabii o zamanlar bu tartışmanın Türkiye'nin temel sorunlarından biri olduğunu bilemezdim.

Yakup Kadri, modernleşmeyi yanlış anlayanları, bu anlayışı eleştirir *Panorama*'da. Eleştiri iki kadınla, bir erkeğin üstünden yapılır.

Eseri gerçekçi kılan bir yöntemdir bu. Bu iki kadınla, erkek hem tekildir, hem de modernleşmeyi yanlış algılayan tiplerdir.

Şimdi bunları görelim. *"Sevim (...) uzun boylu, ince endamlı, sarışın bir kızdı. Servet Bey (babası) onu, ilk defa görüyormuş gibi baştan aşağı dikkatle süzdü. Sonra birden, acayip bir utanca kapılarak yüzünü, gazetesinin arkasına sakladı. Zira önünde serili duran bu körpe vücudun dörtte üçünü örten beyaz pike bluziyle, beyaz keten etekliğine rağmen çırılçıplak görünen bir hali vardı; hele genç kızın uzun bacakları, güneşle esmerleşmiş derisinin üstünü kaplayan altın rengindeki tüyleriyle, insanın içersinde haram ve ayıp telakki edilen bazı etkilerden başka bir duygu uyandırmasıydı."*

Sevim, modernliği çırılçıplak görünme diye algılıyor.

Modernizmi bu türlü algılayış insani değildir. Bunun sonu yıkılıştır. Bir deniz eğlencesinden sonra, cinsel saldırıya uğrar Sevim. Bütün dengesini yitirir. Kendine gelsin diye Avrupa'ya gönderilir. Sevim'e aşık Ragıp da peşinden gider. Ancak *"Sevim erkekli dişili birçok yabancı arkadaşlarla düşüp kalkmaya başladığından yüzü pek görülmez olmuş, Ragıp Bey de yalnızlıktan, sıkıntıdan merakını radyoya sarmıştır."*

Semra'ya geldikte. Semra, Fuad'ın kardeşidir. Yakup Kadri, Semra'yı söyle anlatır. *"Bu evde, başlı başına, acayip bir nesne de Semra'ydı. Yataktan kalkar kalkmaz Semra'nın ilk işi ayaklarına ipek çoraplarını geçirip aynanın karşısında dudaklarını boyamak, alttan üstten yola yola beş on kalem tuşuyle hafifçe gölgelemek ve saçlarını her gün başka bir şekilde tarayıp topladıktan sonra oturma odasının 'puf'larından biri üstüne yaydığı manikür aletleriyle saatler saati tırnaklarını yontup cilalamak ameliyesine koyulmak olurdu. Bu da bitince, genç kız, bir süre ne yapacağını şaşırır, tekrar ayna başına geçip sağdan soldan, önden arkadan saçlarını tetkik eder, rujunu bir defa daha dudaklarına sürterdi."*

Semra zengin bir koca avına çıkmıştır. Semra en sonunda Seyfi Ünlü adlı birinin *"ünlü kapatması"* olur.

Sevim'in kardeşi Nedim de modernizmi yanlış algılayanlardan biridir. At yarışları, kadınlarla ilişkileri hep modernizmdir. Annesi bu işten pek hoşlanır. *"Naşide Hanım, bu sahneleri, en ince safhasına kadar ihtiraslı bir ilgiyle takip ederdi. Yıllarca şahsiyeti silik bir adamın karısı olmanın zilletiyle körleşmiş nefsi, oğlunun bu modern muvaffakiyetlerinde sanki son gürlüğüne erişmiş gibi olur; yeniden tazelenen gönlünde bir geçmiş zamandan öc almak şevki uyanırdı ve herhangi bir mecliste, herhangi bir vesileyle yanındakilerin kulağına eğilip şu sözleri tekrarlardı.*

"Kâfir çocukta şeytan tüyü mü var, nedir bilmem ki."

Toplumuna yabancılaşmış bu üç tip son derece başarılı çizilmiş. Sevim, *"bu dünyaya yalnız Hollywood'un seliluit şeritleriyle"* bağlıdır.

Sema, zengin kocayla bakar hayata.

Nedim'e geldikte... Gelgeç duygular içinde yaşar. *"Bir diken demet gibi taşıdığı kalbinde, hiçbir heyecana yer yoktu. Yegane düşkünlüğü sanılan kumar oyunlarında bile bir defa yüreğinin çarpttığını hissetmemiştir."*

Nedim, İsviçre'de *"kumar ve sair bir sürü cüretli dalaverelere"* kapılıp gider.

Türkiye'nin burgaçtan burgaca yuvarlanmasının bir nedeni de modernleşmenin böyle yanlış algılanmasıdır. Bu yanlış anlayışa karşı ciddi bir mücadele açılmamıştır Türkiye'de.

Umudun Yıkılışı

Mustafa Kemal'in başlattığı "inkılap" hareketi, dönemin kimi aydınlarında ciddi bir umut yaratmıştır. Neydi o umut... Ülke, kısa sürede esenliğe kavuşacaktır. 1960'lara doğru Türkiye, bütün dünyada bilimin, sanatın merkezi olacaktır. Ama bu umutlar, yine kısa sürede yıkıldı gitti.

Umudu yerlebir olanlardan biri de Diyarbakır Lisesi *"edebiyat ve felsefe hocası"* Ahmet Nazmi'dir.

Ahmet Nazmi, *"İzmir'de Dış Ticaret Ofisi Müdürü Cahid Halid"*e yazdığı mektupta kendisi için şunları söyler, *"O balık şimdi ispizma devrini geçirmiş, hayatla ölüm arasında deprenip çırpınışlarını bitir-*

miş; kaskatı yere serili bir haldedir ve pek yakında sanırım ki, artık çürümeye, kokmaya ve kurumaya yüz tutacaktır."

Burda bir noktanın belirtilmesi gerekiyor. Ahmet Nazmi'nin kendini böyle algılayışı, öznel bir bozukluk değildir. Yakup Kadri, gerçekçi bir yazar olduğu için, Ahmet Nazmi'nin bu konumunu, dış koşulların belirleyişini de gösterir. Tabii dış koşullar, herkesi aynı şekilde etkilemez. Ahmet Nazmi'nin karakteri, çabucak umutsuzluğa düşen bir yapıda. Ama umutsuzluğa düşmemek de mümkün değil. Mektup yazdığı Halkevi'ne kimse uğramamaktadır. Ankara'dan İstanbul'dan gönderilmiş gazeteler, dergiler, el değmeden masanın üstünde durmaktadır.

Ahmet Nazmi, durumu şöyle saptar, *"Yıllar yılıdır geceli gündüzlü haykırıp durduğumuz (inkılap) kelimesinin daha (i) harfi bile buraya aksedememiş. Kabahat kimde? Bu halkta mı? Hayır, bin kere hayır; kabahat bir inkılabın plansız, teşkilatsız ve tekniksiz yapılabileceği hayaline kapılanlardadır. İki üç maddelik bir kanun, valiye, polise, jandarmaya birer emir... Herşeyi olmuş bitmiş farzediyoruz; bu kanunların, bu emirlerin -kafaların içi şöyle dursun- hatta dışını bile değiştirmediğini görmek istemiyoruz. Umumi müfettiş bey -halkı Avrupai yaşayışa alıştırmak için- misafirlerini akşam yemeğine smokinle kabul ediyor, bizim, lisenin müdürü ise bütün gün mektebin içinde ökçesiz terliklerle dolaşıyor."*

Buna karşı Cahid Halid, mücadeleden yanadır. *"Nice çetin zorluklarla, tıpkı, bir harp meydanında gibi savaşacaksın, boğuşacaksın."*

Cahit Halit, arkadaşlarıyla dergi çıkarma hazırlığındadır. Bu dergi *"tam manasıyla bir "doctrine" ve "action"* organı olacaktır. Cahid Halid, ne burjuva ihtilalinden, ne proletarya ihtilalinden yanadır. Kemalisttir, milliyetçidir. Ama bu Nazi biçimi milliyetçilik değildir. Şöyle der, *"Sınıf mücadelesini bilmeyiz; zira, Türk cemiyeti zaten yalınkat bir binadır."*

Cahid Halid, devletçidir.

Ahmet Nazmi yazdığı karşı mektupta, mücadelenin gereksizliğini söyler. Bir parti müfettişiyle konuşmasını şöyle anlatır, *"Ben geçenlerde, parti müfettişlerinden birine 'Her şeyden önce Kemalizm'in ideolojisini yapmak ve onu doktrinleştirmek lazımdır," demiştim de herif beni az kalsın bir küçük mektep çocuğu gibi tokatlayacaktı. Bu frenkçe laflar da ne oluyormuş? Ne mânâ ifade ediyormuş! Bunlar, hangi yabancı politik mezheplerden alınma tabirlermiş! Maksadım, bir nevi Faşistlik ya da Komünistlik mi yapmakmış..."*

Ahmet Nazmi, başına bir iş gelmesinden, parti başkanının tanıklığıyla kurtulur.

Cahid Halid'le arkadaşları dergiyi çıkarırlar ama *"Milli kalkınma düşmanlığı, sanayileşme aleyhtarlığı komünistik"* diye bir saldırı kampanyasıyla karşılaşırlar.

Ancak Cahid Halid umutludur. Çünkü *"gençlik"* Cahid Halid'i desteklemektedir.

Boş bir umuttur bu aslında. Gençlik, belirsiz bir kitlenin, belirsiz bir kavramıdır. Bu belirsiz kavramla ülkeyi düzelteceğini sananlar gibi Cahid Halid de yıllar sonra *"kendisinin de tamamıyle tecrid edilmiş ve anakronik bir hale düşmüş olduğunun farkında değildir."* Şimdi bir kooperatifin *"umumi katibi"*dir. Yine bürokratik kafanın baskısı altındadır.

Bir Soru

Tam burda tatsız da olsa bir soru sormam gerekiyor. *Panorama* okunuyor mu, okunuyorsa anlaşılıyor mu. Bunu, özellikle, Atatürk Devrim Modeli yazısından ötürü Prof. Dr. Suna Kili'ye sormak istiyorum. Suna Kili şöyle der; *"Atatürk Devrimi çağdaşlaşmayı bir bütün olarak gören, o doğrultuda, devleti, toplumu harekete geçiren ilk çağdaşlaşma hareketidir. Bu bütünlük içinde ekonomik sorunlar gibi genil (makro) ve bireyin davranışları, toplum içinde kendisini nasıl algıladığı gibi minil (mikro) sorunlarla da ilgilenmiştir."*

Suna Kili, Türkiye'nin çok büyük atılımlar yaptığını söyledikten sonra, tuhaf bir soru soruyor. *"Bir devlet nasıl kurtulur?" "Bu devlet, bir ulus nasıl hak ettiği esenliğe kavuşur."*

Daha sonra Suna Kili bu soruya şöyle yanıt veriyor. *"Kalkınma-çağdaşlaşma için seçilen 'model'in özellikleri ve bu modeli uygulamakta yükümlü siyasal yönetimin nitelikleri Atatürk dönemi bu her iki konuda da başaralıdır ve bize karşılaştığımız sorunları nasıl çözeceğimiz konusunda bilgi ve deneyim birikimi bırakmıştır. Yeter ki tüm bunları uygulayacak 'siyasi irade' oluşsun."* (4)

Yakup Kadri'nin ne derece gerçekçiliği olduğu görülüyor. Kemalist Cahit Halit, Halil Ramiz nasıl düşünüyorsa Suna Kili de öyle düşünüyor.

Panorama anlaşılarak okunsaydı...

Yeniden *Panorama*'ya döndükte... Cahit Halit'in arkadaşı Ahmet Nazmi'ye n'oluyor Fuadt'la tanıştıktan sonra bunu anlayabiliriz.

Roman Nasıl Yazılır

Fuat, Osman Nuri'yle Seniye'nin oğludur. Osman Nuri, *"çocuklarını ve hele karısını üzecek herhangi bir aile işinden bahsetmeyi hiç sevmeyen"* bütün sıkıntıları tek başına taşıyan sessiz bir insandır. Tekel İdaresi'nde ücretli memurdur. İşten atıldıktan sonra intihar eder.

İntihar öncesinin anlatıldığı bölüm, Yakup Kad-

ri'nin hiçbir nesneyi boşa kullanmadığının belgesidir. Bütçe darlığı yüzünden Osman Nuri'nin işine son verilmiştir. *"Şimdi onda, nereye gideceğini, ne yapacağını bilemeyen bir insanın ruh hali vardır. Tekrar gelip masasının başına oturduğu zaman, uzun bir müddet donmuş gibi kaldı. (...) Akşama kadar... ve dairenin kapanma saati gelip memurlar birer birer çıkıp gittikten sonra, odasını toplamaya giren hademe, onu masası başında, böyle bir vaziyette buldu.*

- "Beğim, dedi. Saat altıyı geçiyor."

Bunun üstüne Osman Nuri odadan çıkar. Hademe *"Beyim şapkanızı unuttunuz!"* der. Osman Nuri geri döner. Bütün parasını bir zarfa koyar. Hademeye, zarfı evine götürmesini rica eder. Çıkarken yine şapkasını unutur. Hademenin uyarısıyla şapkasını alır.

Burda şapkanın işlevi şudur. Osman Nuri, denize atar kendini. Boğulur. Cesedi kaybolur. Ama *"bir martı leşi gibi dalgalar üstünde yüzen, rengi belirsiz bu eski şapkadan"* anlaşılır Osman Nuri'nin kendini öldürdüğü.

Şapka vurgusu burda son derece önemlidir. Şapkayı unutması Osman Nuri'nin hayatla ilişkisini kestiğini gösteriyor. Ayrıca ölümün belirtisi oluyor.

Roman böyle yazılır işte.

Trajik Bir Tartışma

Fuat, kendini öldüren Osman Nuri'nin oğludur. Fuat, modernizmi yanlış algılayan Semra'nın ağabeyidir. *"Fuat, daimi bir arayış, bir bulup kaybediş, bir çözüp toplayış, bir dağılıp toparlanış ve nihayet daimi bir oluş halindeydi. Daha doğrusu, deruni bir güç onu almış bir yerlere doğru itiyordu. O, Semra'dan kendini belki bunun için uzaklaşmış hissetmekteydi. (...) Semra meselesini artık, bir mesele bile saymamaya başladı. Onun, ev içindeki varlığından haberi yokmuş gibi davranır oldu."*

Fuat *"fikir ve ruh bunalımı içindedir"* Kemalizme bel bağlayan bütün gençlerin trajik durumudur bu. Kemalist genç, sömürüye, haksızlığa, gericiliğe karşıdır. Modernizmin yanlış algılanmasıyla çatışır. Köy enstitülerinin yeniden açılmasıyla, ezanın türkçeleştirilmesiyle, toprak reformunun yapılmasıyla ülkenin esenliğe kavuşacağına inanır. Ama kendilerine kemalist diyenlerin bunları yapmadığını görünce şaşırır. Şaşkındır, rahatsızdır. Bu rahatsızlığını onların sahici kemalist olmadığını düşünerek giderir.

Kemalist genç, sosyalizme de karşıdır. Çünkü sosyalizmde sınıf sorunu vardır.

Fuat, ekonomi-politik bilinçten yoksun güzel bir insandır.

Fuat, Galatasaray lisesini bitirmiş, hukukda okumaktadır. Bir gazetede çevirmendir. Orda Üsküplü bir gençle tanışır. Arkadaş olur, ama arkadaşlıkları uzun sürmez. Çünkü Üsküplü genç *"Marx'la Engels'i ve Lenin'in bunlara dair tefsirlerini, okuması yazması kıt bir halk tabakasının seviyesine göre düzenlenmiş ve kısaltıla kısaltıla beşer onar sayfalık birer broşür haline getirilmiş küçücük, daracık kaynaklardan öğrenmişti."*

Üsküplü genç, Türkiye'de çoğu sosyalistin tipik temsilcisi. Türkiye'de 1960'tan, dahası günümüzde bile birçok genç, marksizmi gelişi güzel derlenmiş okuma kitaplarından "alfabelerden" öğreniyor.

Fuat, Üsküplü gencin görüşlerine karşı çıkar. Şöyle der, *"Azizim hep Marx, Lenin; Lenin Marx deyip duruyorsunuz. Fakat görüyorum ki, Oktober İhtilali'nden beri Leninizm'in Marksizm'den ne kadar ayrılmış olduğunun farkında değilsiniz. Size, tek bir sual soracağım. Bana söyler misiniz, bugün, Rusya'da, bir komünist nizamın örneği olarak gösterilen bu polisli, ordulu, bürokrasili devlet mefhumu Marksçı doktrinin hangi prensibine, hangi düsturuna dayanmaktadır."*

Bu tartışmanın trajik noktası şudur. Üsküplü genç, Kemal Paşa'nın bir gün gelip onları da yabancı egemenliğinden kurtaracağına inanmıştır. Ama Türkiye'ye geldikte Kemal Paşa'nın izini yitirmiştir. Mustafa Kemal'in emperyalistliğe, gericiliğe karşı milliyetçiliği, faşizme, nazizme dönüşmüştür.

Doğru, kemalizmin izi kaybolmuştur Türkiye'de. Ama Sovyetler'de de Marks'ın Lenin'in izi kaybolmuştur.

Bu tartışmadan sonra ilişkileri kopar. Ama polis Fuat'ı gözetim altına alır. Evi aranır. Sorgulanır. Peşine polis takılır.

Aydın'ın Meslekleşmesi

Zaman geçmiştir. Mustafa Kemal ölmüştür. 1950'de yapılan seçimle iktidar değişmiştir. Fuat bir gazetede yazardır. Fuat, *"yalnızlığını, kimsesizliğini ve hatta kendini"* unutacak durumdadır. *"Boşlukta, tepesi aşağı bir adam"*dır.

Edebiyat-felsefe öğretmeni Ahmet Nazmi, İstanbul'da felsefe profesörü olmuştur. İkisi arkadaştır. Ancak bu arkadaşlık nerdeyse bitmiştir. Bir tartışmada Fuat, Ahmet Nazmi'yi gücendirmiştir. Ancak asıl neden bu değildir.

Asıl neden şudur. *"Ahmet Nazmi profesörlük payesine erdiği günden beri bir hayli değişmiş, Fuat'a biraz yüksekten bakar olmuştu. Hele evlenip barklandıktan, daha doğrusu, Şehzadebaşı'nda eski bir ailenin dayalı döşeli konağına iç güveysi girdikten sonra, yaşayış tarzına verdiği istikamet, takındığı aile babası tavrı ve nihayet kariyerini yapmış kimselere mahsus bir nefis emniyeti gösterişiyle eski dostunun zıddına gitmeye başlamıştı..."*

Yakup Kadri, Türkiye'de okumuşun, nasıl aydın olamadığını anlatıyor Ahmet Nazmi'nin kişiliğinde. Niyazi Berkes, bu durumu, aydının meslekleşmesi, memurlaşması diye niteler. Bu kişinin mesleği dışında hiçbir konuda bilgisi yoktur. Olgular arasında ilişki kuramaz.

Ahmet Nazmi, bugünün meslekleşmiş okumuşudur. Psikoloğudur, Freud'u iyi bilir, Anayasa profesörüdür. Duvergeir'i iyi bilir. Felsefe profesörüdür Wittgenstein'i iyi bilir. O kadar. Bunlar ideolojiden çok korkarlar. Bunlar hangi alanda meslekleşmişse, o alanı ideolojiden temizlemek isterler. Burjuva ideolojisinin buyruğunda yaşayan *Ahmet Nazmiler*in temizlemek istedikleri marksizmdir.

Şimdi bu Ahmet Nazmi'nin "ideolojisiz"liğinin nereye vardığını görelim.

1950 seçimlerinden sonradır. Demokrat Parti, iktidara gelmiştir. Mustafa Kemal'in döneminde evinden dışarı çıkmayan gerici hareket, bir yanıyla iktidarda, bir yanıyla sokaktadır.

Fuat, Ahmet Nazmi'den bir mektup almıştır. Bunun üstüne bir gece Ahmet Nazmi'nin evine gider. Evde bir tartışma başlar. Yakup Kadri, bu tartışmayı çok canlı aktarır. Şimdi tartışmanın kimi bölümlerini görelim.

"Fuat (...) yüzünü zoraki bir gülümsemeyle Ahmet Nazmi'nin karısına çevirerek:

- Bu yıl; dedi plajlar, hele Suadiye plajı hanımlarımız için pek tekin olmasa gerektir...

Genç kadın samimi bir hayretle:

- O neden? diye sordu

- Çok muhtemeldir ki, Gülyabaniler sizi rahat bırakmazlar artık, kumsalda çırılçıplak güneşlenirken...

Hayreti, Fuat'ın akıl muvazenesi hakkında korkulu bir endişeye dönen genç kadın, yuvarlak yuvarlak açılan gözlerini, birkaç kere kocasından misafire, misafirden kocasına çevirerek:

- Ne Gülyabanisi Allahaşkına? dedi ve işi şakaya döküp gülmeye çalıştı."

Oysa Fuat'ın şakası yoktu. Türkiye gerici bir tehlikenin eşiğindedir. Ama Ahmet Nazmiler, Ahmet Nazmilerin hanımları *"gaflet uykusundadır."* Sokaklarda tayyörle dolaşmak bile kahramanlık gerektirecektir.

Fuat'ın bu uyarısına karşı Ahmet Nazmi'nin karısı, küçük burjuva duyarsızlığıyla şöyle konuşur.

"Ben, hiç de böyle bir kahramanlık taslamak niyetinde değilim. Bu kötü falınız doğruya çıktığı gün, evden dışarıya ayak bile atmam.

Fuat, "Lakin, sizi evde rahat bırakır mı sanırsınız o güruh? diye uyarısına devam eder.

Yıkım günleri yaklaşmaktadır. Bunu Ahmet Nazmi de bildiği için korkmaktadır. Ama *"entellektüellik gururu"* yüzünden korkusunu belli etmemektedir. Bunun üstüne Ahmet Nazmi, *"Ama sizin yaptığınız şey de yalnız politika. Yalnız POLİTİKA" diye bağırır. (...) Bana ister korkak, ister oportünist deyin; fakat bu gibi ithamlardan utanarak, birgün yanıbaşınızda yeralacağımı zannetmeyin. Ben herşeyden önce bir kitap ve ilim adamıyım. Hayatla alakam objektif müşahadeler hududunu geçmez ve felsefi bir formülde sentezini bulmamış hadiselere de şüpheyle bakmayı bir fikir iffeti telakki ederim."*

Ahmet Nazmi, konuşur da konuşur. Çünkü ona göre felsefe, politikanın tam zıddıdır. Felsefenin politikayla hiçbir ilişkisi yoktur. Felsefe, "fikir cimnastiği"dir. O kadar. Fuat'ın yıkım dediği olgular, *"bir kanun ve zabıta mevzuudur."* Aslında bu, hiç bir felsefecinin söylemeyeceği bir sözdür. Ama Ahmet Nazmi, felsefeyi "felsefe kürsülerinde boğan" tipik bir felsefecidir.

Yakup Kadri'nin Öngörüsü

Ahmet Nazmi'nin bu sözü üstüne Fuat, kalkar. Küskün ayrılmamak için Ahmet Nazmi de kalkar, birlikte dışarı çıkarlar.

"Horhor'la Aksaray semti arasında tamamıyla boş bir sahanın ortasından geçmekte oldukları için önlerini göremeyecek kadar zifiri bir karanlığa dalmışlardı."

Zifiri karanlığa dalmışlardı... Az sonra gelişecek olaylar ancak böylesine betimlenebilir. Yalnız Ahmet Nazmi'yle Fuat değil, bütün Türkiye zifiri bir karanlığın içine dalmıştır. Yakup Kadri, tekille genel diyalektiğini çok sağlam kurmuş. Zifiri karnalık, hem boş bir sahadır, hem Türkiye'dir. Bu zifiri karanlığın içinde türbede dini ayin yapanlar Ahmet Nazmi'yle Fuat'ı parça parça ederek katlederler. Daha sonra o zifiri karanlıkta nice cinayetler işlendi: Çorum... Kahramanmaraş, Sıvas kırımları... tekil cinayetler...

Emeti Nine

Emeti Nine Atikler köyündendir. *"eşi, yoldaşı, anası, babası olan bu toprak gibi kendi içine çevrilmiş; bütün duygularını, düşüncelerini, anılarını, tasalarını -ve eğer varsa- sevinçlerini bu toprağın suları gibi kendi içine çekmiş, bu toprağın zenginlikleri gibi hep kendi içine gömmüştü."*

İki oğlu askerde şehit düşmüş babaları gibi. Gelin iki çocuğunu bırakıp köyüne gitmiştir. Torunlarına... Nefise'yle Ali'ye Emeti Nine bakar. Nefise ondört yaşındadır. On altı yaşındaki Ali sığırtmaçtır.

Kozak çiftliğinin sahibi Fazlı, meraya el koymuştur. Birgün, bu mera yüzünden Fazlı'nın adamları sığırtmaç Ali'ye saldırır, kafasını gözünü yararlar.

Yüzbinlerce, milyonlarca "Ali"lere, "Hasan"lara, "Mehmet"lere *"tabiatın her unsuru, bu dünyanın her cevrine, her cefasına ses çıkarmadan göğüs germenin asıl sırrını"* öğretmişti.

Bu dünyanın her cevrine, her cefasına ses çıkarmadan göğüs geren Alilerin, Hasanların, Mehmetlerin bir kümesini sokaklarda gördüm ben. 1960'lı yıllarda Aliler, Mehmetler, Hasanlar cefasız bir ülke için, "tam bağımsız, demokratik Türkiye" için yollara düştüler. Daha sonra zifiri karanlıkta katledildiler.

Neden Olmadı

20. yüzyıl altüst olan bir dünyada yüksek ülkülerin gerçekleştirilmesi için ciddi atılımların başladığı bir dönem.

Çarlık Rusyasında Lenin, insanlığın en yüce ülküsünü, insanlık için kendini feda etmiş bütün insanların gücünü elinde toplayan bir birikimle sömürüsüz bir dünya için harekete geçiyor.

Mustafa Kemal, parçalanan Osmanlı İmparatorluğundan sınıfsız, imtiyazsız bir ulus yaratmak istiyor.

Marks, olan, olması zorunlu olandır der. Hem Lenin, hem Mustafa Kemal, ayrı alanlarda, zorunlu olmayan bir durumu gerçekleştirmek istediler. Ama bireysel irade, ortam hazır değilse nesnel koşulları değiştiremez. Burda şu ayrımı da belirtmek gerekiyor. Sosyalizm ülküsü, sınıfsız, sömürüsüz bir toplum mutlaka kurulacak. Buna karşı burjuvazinin eliyle sınıfsız imtiyazsız toplum hiçbir zaman mümkün değil.

Yakup Kadri, *Panorama*'da hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir ülkünün peşindedir. Kemalist ilkeler uygulanmadığı için, Türkiye'nin soyguncuların eline düştüğünü düşünür.

Yakup Kadri, *Panorama*'da akla uygun bir soru sorar. Bu ülke, soyguncunun, sömürücünün elinden nasıl kurtulur.

Bir soru doğrudur. Bu sorunun yanıtı, Yakup Kadri'ye göre, kemalist ilkelerin ödünsüz uygulanmasıdır. Bu yanıt yanlıştır, akla uygun değildir.

Bu yanıt, *Panorama*'nın estetik değerini zedelemez. *Panorama*, sömürü çarkının işleyişini, bu çarkın insanları nasıl bozduğunu gerçekçi bir bakış açısıyla anlatır. Ancak çözümü gerçekçi değildir. Bu çelişkili durum o dönemin nesnel koşullarından kaynaklanır. Nazizm, ırk temeline dayalı "kötü" bir sistemdir. Sovyet tipi sosyalizm insanı esenliğe çıkarmamıştır. Irk temeline dayanmayan bir milliyetçilikle, dürüst, namuslu, kemalist devrimcilerle ülke esenliğe kavuşacaktır.

Panorama'da kemalist ilkeler için mücadele edenler, yalnız kalır, komünist diye suçlanır.

Çözümün yanlışlığına karşın Yakup Kadri evrensele açılan, insanı araştıran gerçekçi yazarların çizgisini sürdüren bir yazardır.

Panorama, edebiyatımızın pırıltılı bir eseridir. Bu açıdan bakıldıkta *Panorama* hem Türkiye'de hem dünyada hak ettiği yerde değildir. Bunun nedeni, edebiyatımızdaki estetik nesnelerin önünü tıkayan star sisteminin "edebiyat metaları"dır.

Star sistemi, ergeç yıkılacak. İşte o zaman *Panorama* hem Türk edebiyatında, hem dünya edebiyatında hak ettiği yere çıkacaktır.

Kocaman Bir Irmak

Aylardır uğraştığım yazının sonuna geldim. Güzel bir romanı okumanın, yazmanın hazzını yaşadım aylarca.

Güzel eserler sevindiriyor beni. Güzel eserlerde insani yaratıcılığın gücünü açık seçik görüyorum, ondan seviniyorum.

Güzel bir roman... düşünün, hiç yoktan bir güzellik çıkıyor. Böylece insani yaratıcılık gelişiyor. Çünkü her güzel yaratı, insani birikime dayanır. Bunun bilincinde olmayan insani birikimi harcar. Türkiye'de Ahmet Altan, Mehmet Eroğlu, Ahmet Karcılılar, Orhan Pamuk insani birikim harcayan kişiler.

Ne anlama geliyor bu. Dil, toplumsal bir yaratıdır. Bu dili yazar, önce kendinde içselleştirir. Sonra onu yeniden dışlaştırır, toplumsallaştırır. Böylece ortaya dille oluşturulmuş bir güzellik çıkar.

Az önce adını saydığım kişiler dili içselleştiremiyor. İçselleştirilmemiş bir dilden düşünce, anlam çıkmaz. İçselleştirilmemiş dilden bıktırıcı, sıkıcı laflar çıkar.

Sanat, hangi türde olursa olsun içselleştirilmiş bir dili zorunlu kılar.

Yakup Kadri'ye geldikte... İnsani birikimi harcamıyor Yakup Kadri. Toplumsal yaratının ürünü dili, önce içselleştiriyor.

Peki nasıl yapıyor bunu. İnsani birikime dayanıyor da öyle yapıyor. O, adını yazdığım kişiler gibi dili "babasının malı" sanmıyor. Dil, toplumun. Toplumun dilini nasıl güzelleştirebilirim diyor Yakup Kadri. Kaygısı, sorunu bu. Toplumun dilini içselleştiriyor, yeniden daha güzel bir biçimde topluma veriyor. İnsani birikime katkı yapıyor böylece.

Bu, katkı insanı zenginleştiriyor.

Panorama... bir ırmak sanki. Yatağını sarsa sarsa akıyor geleceğe. Bu akış heyecan veriyor insana.

1. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Panorama*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1971.
2. Thomas Mann, *Roman Sanatı*, Türk Dili, Roman Özel Sayısı II, Ankara 1964.
3. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Bir Kıssa ve Bir Hisse*, Kadro Tıpkı Basım s.17, cilt II.
4. Prof. Dr. Suna Kili, *Atatürk Devrim Modeli*, Cumhuriyet, 23.01.2002.

KÜLTÜR EMPERYALİZMİ

Afşar TİMUÇİN

(Bu yazı Afşar Timuçin'in 27 Aralık 2001'de İstanbul Üniversitesi Öğrenci Kültür Merkezi'nde yaptığı konuşmanın bant çözümüdür.)

Bugün sizinle emperyalizm ve kültür konusunda konuşacağız. Bunu bir konferans gibi almayın. Daha çok karşılıklı görüşme olarak düşünelim. Gerçekten bazı kavramlar bazı kavramlarla bağdaşmazlar. Bana öyle görünüyor ki "emperyalizm" ve "sanat" kavramları da birbiriyle bağdaşmayan kavramlardır. Ne var ki bu iki kavram görüldüğü gibi birbiriyle kolayca bağdaşlaştırılan iki kavram oldu. Yıllardır kültür emperyalizmi diye bir söz kullanılıyor. Bunu sürekli olarak duyuyoruz. Kültürle emperyalizm arasında nasıl bir bağ yakaladık da kültür emperyalizmi sözünü oluşturduk?. Bunu bilerek mi yaptık yoksa bir tür boş bir sezgiyle olmadık bir biçimde mi kullandık? Bunu düşünmek gerekir. Demin söylediğimizi Platon'cu anlayışla söylersek bazı kavramlar bazı kavramlara katılmazlar. Yani bir kar kavramıyla bir sıcak kavramını birbiriyle bağdaştıramayız... Ve yapay bir biçimde oluşturulan kültür emperyalizmi konusu gene de pek tartışılmayan bir konu oldu. Bir şeyi zekice ortaya atıyoruz ama sonra onun peşinden gitmiyoruz. Kültür emperyalizmi varsa var. Biraz sofistler gibi düşündüğümüz için böyle bu. Sofistler evrensel yargının olabileceğine inanmayan, size öyle geliyorsa öyledir diye düşünen kişilerdir. Kültür emperyalizmi olur mu diye uzun uzun tartışmadık.

Değerli arkadaşlar, bildiğiniz gibi kültür dediğimiz etkinlik uygarlık dediğimiz daha geniş etkinliğin bir parçasıdır, üstyapısıdır. Daha doğrusu şöyle söyleyebiliriz: kültür uygarlığın düşünen yanıdır. Bir uygarlığı ayrıştırdığımız zaman içinden teknik ve kültür çıkar. Yani kültür dediğimiz zaman bu felsefedir, sanattır, bilimdir, hatta siyasettir. Demek ki kültür bir üstyapı alanıdır ki sanatı da içinde taşır, sanatı da içerir. Ve kültür demin de söylemeye çalıştığım gibi altyapı alanı olan teknikle bir bütün oluşturur. Gerçekte bu iki kavramın kültür ve uygarlık kavramının son derece karmaşık olduğunu söyleyebiliriz. Aslında bu kavramlar karmaşık değil de bu kavramları ele alıp belirlemeye kalkan kafalar karışık. Hatta benim yıllar önce belki on yılı geçti, Mimar Sinan Üniversitesi'nin Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Sanat Tarihi bölümünde ders verirken öğrencilerden biri dedi ki siz bize yanlış şeyler öğretiyorsunuz. Neden yanlış şeyler öğretiyorum?dedim. Dedi ki bizim elimizde tam beş profesörün yazmış olduğu bir kitap var. O kitaba göre bazı toplumlar kültür toplumlarıdır, bazı toplumlar uygarlık toplumlarıdır. Oysa sizin söylediklerinizden şu sonuç çıkıyor: her toplum belli bir uygarlık etkinliği ortaya koyar, dolayısıyla her toplumun kendine göre bir kültürü vardır. Çok üzüldüm, içim acıdı diyebilirim. Yani biz pekçok sorunu tartışmadığımız gibi arkadaşlar pekçok yanlışı da rahatlıkla temellendirebiliyoruz, kökleştirebiliyoruz. Aklına ilk geleni doğru sananlar arasında yazık ki bilim adamları da var. Onu yanlış bir biçimde bilincimize katabiliyoruz. Ve böylece doğal olarak yanlış bilinç oluşturuyoruz. Ya da yabancılaşmış bilinç oluşturuyoruz. Oysa bütün tarih bilgisi bize şunu söylüyor ki her toplum kendine göre bir uygarlık etkinliği içindedir. Ve bununla evrensel uygarlığa katılır. Yani bir insanın uygarlığından da sözedebiliriz, bir Avrupa uygarlığından da sözedebiliriz, bir XVIII. yüzyıl Asya uygarlığından da sözedebiliriz, bir Anadolu uygarlığından da sözedebiliriz. Demek ki toplumlar bir uygarlık etkinliği ortaya koyarken kültürlerini de onun içinde, onun bir parçası olarak ortaya koyarlar. Ve toplumlar başka toplumların yarattığı kültür değerlerinden de yararlanarak kültür değerleri yaratırlar ve onlar da başka toplumları etkilerler. Yani ta en eski zamanlardan beri, Eskiçağ'dan beri dünyada bir kültür akışı vardır. İnsanların bir yerden bir yere gitmekte çok zorluk çektiği en eski zamanlarda Demokritos Yunanistan'dan Mısır'a, Mısır'dan Hindistan'a kadar gitmiştir. O yüzden dünyanın oldukça büyük olduğu o zamanlarda bile kültür alanında yoğun bir etkileşimden sözedebiliriz. Tabii bu etkileşim çıplak gözle baktığımızda görülür bir etkileşim değildir. Zaten etkilemeler ve etkilenmeler çıplak gözle görülecek şeyler değillerdir. Ama ne olursa olsun sonuçları iyi gözlemlediğimiz zaman her uygarlıkta ve onun bir parçası olan her kültürde başka uygarlıkların, başka kültürlerin izleri hem de derin izleri olduğunu görürüz. Şimdi biz bugün sahip olduğumuz uygarlığı ayrıştırma şansına sahip olsak içinden kim bilir hangi bileşenler ayrışacaktır. Yani değerli arkadaşlar, en eski zamanlardan beri dünyanın bu kadar küçük olmadığı zamanlardan beri dünyamız

bu çerçevede gerçek bir etkileşimler dünyasıdır. Bir toplumun bir başka toplum üzerinde ya da başka toplumlar üzerinde her zaman toplumsal, siyasal, iktisadi etkileri vardır. Ancak bu etkiler bir toplumun bir başka toplum ya da başka toplumlar üzerinde baskı gücü oluşturmasında belirleyici olmazlar. Yani gerçek kültür ürünlerinin siyasi egemenliklerde bir katkısı olmaz. Öyle olsaydı yunan toplumu roma toplumunu etkilemezdi, tersine roma toplumu yunan toplumunu etkilerdi. Yenik ve bitik Yunanistan'ın kültürü koskoca Roma İmparatorluğunu kültür açısından derinden derine etkiledi. Öyle olsaydı bizim başka toplumların ürettiği tüm felsefe, bilim ve sanat ürünlerinden korkmamız gerekirdi, Descartes'dan, Kant'dan, Dostoyevski'den korkmamız gerekirdi. Dünyada hiçbir emperyalist oluşum kültür değerlerinin sırtından gerçekleşmiş değildir. Öyle olsaydı belirgin bir ya da birkaç kültür olurdu. Bir başka deyişle, öyle olsaydı kültürler bir yapılı yani homojen olmak zorunda olurlardı. Oysa kültürlere yakından baktığımız zaman kültürlerin kozmopolit yapılı olduğunu görüyoruz. Bir kültürün oldukça çok karışmış olduğu zaman ancak büyük kültür olma özelliği kazandığını görüyoruz. Yani değerli arkadaşlar, Kafka'dan korkmak, Picasso'dan korkmak, Kant'dan korkmak, Marx'dan korkmak, Rousseau'dan korkmak bize kesinlikle doğru görünmüyor.

Emperyalizm sözü bize bir egemenlik kurma istemi, imparatorluk kurma istemi olarak görünüyor. Sizin de çok iyi bildiğiniz gibi dünyamız sayısız imparatorluk görmüştür. Ancak bu eski imparatorluklar bir Asur imparatorluğu, bir İskender imparatorluğu, bir Roma imparatorluğu hatta yıkılmakta geç kalmış bir Osmanlı imparatorluğu, bunların hepsi askeri imparatorluklardır. Askeri imparatorluklar nedir? Askeri imparatorluklar silah zoruyla toprak, haraç, ganimet elde etmek üzere temellenmiş siyasi güçlerdir. Ki bunlar toprak elde ederek, ganimet elde ederek şişer şişer ya da büyür büyür ve patlarlar. Bizler de bildiğiniz gibi Osmanlı imparatorluğunun kalıntılarıyız. Yani böyle bir imparatorluğun kalıtçılarıyız. Bunlar bize şunu gösteriyor değerli arkadaşlar, emperyalizmin tarihi insanlığın tarihi kadar eskidir. Örneğin eski uygarlıklar döneminde, doğu uygarlıkları döneminde yani yunan-latin uygarlığından önceki dönemlerde birtakım yüzer gezer toplumlar ya da göçer toplumlar verimli bulup yerleşmek istedikleri topraklarda yaşayan insanları köleleştiriyorlardı. Yani emperyalizmin kökeninde bu toprağa yerleşme istemi vardır. Mesela Eski Yunanistan'da önce Pelasgoslar yerleştiler, sonra Akalar gelip onları köleleştirdiler. Ondan sonra Dorlar gelip hepsini köleleştirdiler. Böylece çok toplumlu bir uygarlık ortaya çıktı. Tabii Yunanistan'daki toplumsal yapı çok karmaşıktır. Eski Yunanistan'daki insan dokusundaki bileşenler sadece Pelasgoslar'dan, sadece Akalar'dan, sadece Dorlar'dan ibaret değildir. Yunanlılar, arkadaşlar, M.Ö. VIII. yüzyıldan sonra akdeniz havzasında koloniler kurarak tarihin ilk büyük sömürgecileri oldular. Yunan toprakları Yunanistan'da insanları beslemeye yetmez. Bugün de öyledir. Ve yunan uygarlığı döneminde, kent devletleri düzeninde yaşayan Yunanlılar en çok nüfus patlamasından korkmuşlardır. O yüzden eşcinselliği teşvik etmişlerdir, düşük yapmayı teşvik etmişlerdir. Ama bu da yetmemiştir. Başka topraklara gidip o topraklarda koloniler kurmuşlardır. Ve böylece tarihin ilk büyük sömürgecileri olmuşlardır. Eski imparatorluklar üretici değil sömürücüdür. Biz şimdi yeni imparatorluklar dönemini yaşıyoruz. Ama bundan önce askeri imparatorluklar dönemini yaşadı dünya. Bu eski imparatorluklar güçlerini üretimden almazlardı. Sadece ve sadece sömürgecilikten alırlardı. Yeni imparatorluklar hem üretici hem sömürücüdür. Onlarda üretim başlıca sömürü aracıdır. Yani onlar tüccardırlar, mal satmaya bakarlar. Eski imparatorluklar üretimde son derece başarısızdılar. Aynı zamanda ticarette de son derece başarısızdılar. Pön savaşları sırasıda -bilindiği gibi Pön savaşları Kartacalılarla Romalılar arasındaki savaştır- Kartacalılardan aldıkları limanları Romalılar işletememişlerdir. Sonra Kartacalılar o limanları yeniden elde ettikten sonra o limanları yeniden ticaret merkezleri haline getirmişlerdir. Yani tüccar Kartacalılar yeniden ele geçirdikleri limanlarını etkin ticaret merkezlerine dönüştürmüşlerdir. XVI. yüzyıldan sonra askeri imparatorluklardan iktisadi imparatorluklara doğru bir değişim oldu. Hatta XVII. yüzyılda Avrupa'da pekçok insan Osmanlı imparatorluğunun varlığından rahatsız oldu. Örneğin Almanların ilk büyük filozofu Leibniz Osmanlıların ortadan kaldırılması için bir Mısır seferi düzenlenmesi tasarısını geliştirmiştir. Bunu önce Fransa kralı Louis XIV'e götürmüştür. Ondan olmaz yanıtını alınca, artık Haçlı Seferleri dönemi bitti yanıtını alınca Rusya çarına, sonra Avusturya imparatoruna, sonra bizim Demirbaş Şarl dediğimiz Şarl XII'ye başvurmuştur. Ama hepsinden olumsuz yanıt almıştır. Ama bütün bunlar o zaman Avrupa'nın sonuncu askeri imparatorluk görünümünde olan Osmanlı imparatorluğundan rahatsız olmadığı anlamına gelmez. Demek ki arkadaşlar XVI. yüzyıldan sonra askeri imparatorluklardan iktisadi imparatorluklara doğru bir dönüşüm oldu. Sanayinin gelişmesiyle, ticaretin dünya boyutlarına taşmasıyla oldu bu, yani bu oluşumda sanayi atılımlarının büyük payı vardır. Hammaddeye ge-

reksinim, yapılmış malı pazarlama gibi hepimizin bildiğimiz nedenlerle o zaman gemiler uzak topraklara açılmışlardır. Gemilerle büyük bir ticaret etkinliği kurulmuştur ve diyelim ki uzak topraklardan hammadde getiren gemiler sonra aynı topraklara bu hammaddelerden yapılmış malları götürmüşlerdir, hammaddeyi işleyerek geri götürmüşlerdir. Bundan böyle sömürü için silahtan daha başka, daha güçlü araçlar edinmek gerekiyordu. Yani bundan böyle sömürü için silahı katlayıp kenara koymamak koşuluyla silahtan başka yollar denemek gerekiyordu. Ama gerektiğinde silahı da kullanmak gerekiyordu. Çünkü bundan böyle elde edilmesi gereken şey toprak değil kazançtır. Doğrudan doğruya o toprakları elde edip işlemek değildir amaç, bu artık istenmeyen bir şeydir, bu yeni koşullarda oldukça pahalı bir girişimdir. Ama ticaret yoluyla sömürme çok daha verimlidir, çok daha sağlamdır. Bu durumda arkadaşlar, emperyalizm sermayeci düzenin bir ürünüdür diyebiliriz. Emperyalizm kazanç için sömürme öngörüsünü ortaya koyar. Bu sömürme ediminde silahlardan daha önemli olan sermaye düzeninde kurulmuş çeşitli ilişkilerdir. Aşırı kazanç kaygısıyla gelen aşırı üretim tutkusuna bağlı olarak ortaya çıkan ucuz emek gücü emperyalist eğilimleri giderek güçlendirdi. Bildiğiniz gibi en önemli meta emek olduğuna göre bu emeği oldukça ucuza elde etmek sermayeci düzenin başlıca amacı olmuştur. Hatta Fransa başbakanlarından biri XVIII. yüzyılda şöyle söylüyordu: ekmekten daha ucuz bir madde bulabilirsek işçiyi yirmi dört saat ayakta tutabilecek bu maddeyle ürettiğimiz malları çok daha ucuza sağlayabileceğiz. Burada ilginç olan arkadaşlar, birtakım toplumların ya da devletlerin kendilerini hiç düşünmeden direnmeden sömürülmeye bırakmaları olmuştur. Bu garip bir ruhsallığın belirtisi gibi görünüyor bize. Yani sömürülmenin getireceği koşulların neler olacağını bile bile insanların kendilerini sömürülmeye bırakmaları sanki mazoşist eğilimlerin ürünü gibi görünüyor. Emperyalist güçler sömürülerini her toplumda oluşturdukları yandaşlar topluluğuyla gerçekleştirirler. Dolayısıyla silaha gerek yoktur. İçten elde etmek gerekiyordu, daha dorusu içten zaptetmek gerekiyordu bir toplumu. Emperyalizmin kökleşmesinde en belirleyici koşul sanayileşmemiş ülkelerin sanayileşmiş ülkelerle bağsız koşulsuz bağlaşık duruma girmesidir. Tabii şunu söyleyemeyiz. Toplumlar mesela eski yunan sitelerinin ilk döneminde olduğu gibi ne kimseden bir şey alıp ne kimseye bir şey satarak, dünyayla bağlarını koparak kendi yağlarıyla kavrulsunlar. Bu olacak şey değildir. Dünya büyük bir ailedir ve her toplum bu aileye katılır. İstese de katılır, istemese de katılır. Ama bu katılımın iktisadi anlamda sağlıklı, düşünsel anlamda da onurlu olması gerekir. Oysa birtakım toplumların onursuz diyebileceğimiz özellikleri rahatça kabul ettiklerini görerek burada bir tür ruhsal bozukluğun özellikle aydınlar açısından varolduğunu söyleyebiliriz. Sanayileşmiş toplumlar hepimizin bildiği gibi sanayileşmemiş toplumların geleceğini kendi çıkarlarına göre koşullamaktadırlar. Sanayileşmiş toplumlar için sanayileşmemiş toplumlar hem bir pazardır hem bir ucuz emek cennetidir. Sanayileşmemiş toplumlar çok uluslu ortaklıkların baskısı altında her gün biraz daha ucuz emek cenneti ve geniş çerçeveli tüketim ortamı haline gelirken her gün biraz daha iç ve dış borç batağına batmaktadırlar. Ve emperyalizmin gelişmesinde yanlızca iktisadi etkenler değil söylemeye çalıştığım gibi ruhsal etkenler de belirleyici olmaktadır. Yani kişilerin çıkar elde etme kaygısı, bir uygarlıkta yaratılan üstün biçimlere hayranlık ve buna benzer ruhsal etkenler bu yolda oldukça belirleyicidir ve siz de biliyorsunuz ki bugün bizim toplumumuzun en büyük sıkıntılarından biri budur. Bu ruhsal etkenlerin temelinde bilinç eksikliği, bilinç eksikliğinin de temelinde eğitim yetersizliği var. Burada dikkat etmeniz gereken ilginç bir nokta var, arkadaşlar, Hegel bunu bize özenle ve dikkatle anlatmıştır. Sanayileşmiş ülkeler durmadan yeni gereksinimler yaratıyorlar. Ve o gereksinimleri karşılamak için yeni ürünler ortaya koyuyorlar. Bu ürünleri pazarlıyorlar. Sonra yeni gereksinimler yaratıyorlar ve yeni ürünler... Yani şimdi benim çantamda da var. Hepimizin bir cep telefonu var. Belki üç yıl sonra hepimizin başka bir şeyi olacak. Cep telefonu elbette bir kolaylıktır. Ama cep telefonu olmadığı günlerde de insanlar iyi kötü iletişim kurabiliyorlardı. En azından yaşam bugün olduğundan çok daha yavaş değildi. Yeni yeni gereksinimlere bağlı olarak üretilen yeni ürünler yeni sömürme olanakları yaratıyor. Bu yüzden sermayeci düzen sürekli olarak gereksinim yaratma çabası içine giriyor. Demin söylediğim gibi bu konuda en önemli belirlemeleri XIX. yüzyılda Hegel ortaya koymuştur. Tabii o benim burada konuştuğum gibi basit bir dille anlatmayacaktır. Koskoca filozof daha karmaşık bir dille şöyle söylüyor. İnsanda gereksinimin kesin doğal gerekliliği gizlidir: İnsan kendince yapılmış bir gerekliliğe uygun olarak dışsal olmayan içsel bir olumsallığa göre davranır. Yani hepimizin içimizde bir gereksinim yaratma ve bir gereksinim duyma istemi vardır. Hegel'e göre, arkadaşlar, gereksinim özel olmakla birlikte toplumsal nitelikler taşır. Yani gereksinimi her şeyden önce bireysel çerçevede almamız gerekir. Cep telefonunu ben istiyorum ama bu hemen toplumsal bir uzanım ortaya koyacaktır. Gereksinim öznelidir.

Dış nesnelerin ve emeğin varlığıyla evrensellik kazanır. Hegel'e göre bu çerçevede işbölümü çok önemlidir. Gereksinimler işbölümünü arttırır, işbölümü gereksinimi arttırır. İşbölümü gereksinimlerin gerekliliğini arttırır. Emeği mekanik kılar. Giderek emeğin yerine mekaniği koyar. Gereksinimler ve onların karşılanma biçimleri böylece artan bir çeşitlilik kazanır diyor Hegel. Hegel'in bu görüşünü yorumlayan bir düşünür Michel Bertrand da diyor ki, insani gereksinimlerin hayvani gereksinimlere karşıt olarak çok çeşitli ve değişik olduğunu söylemek yetmez, onların ve karşılanma biçimlerinin kendilerinde sonsuz gelişimlerinin ilkesini taşıdığını da söylemek gerekir. Böyle söylüyor Michel Bertrand. Yani bir anlamda insan türü gereksinim arttırmaya eğilimli bir yapı gösterir. Bu çerçevede düzenin nasıl işlediği ortadadır. Gereksinimler artacaktır buna göre işbölümü aratacaktır, üretim artacaktır, sömürü artacaktır. Bütün bunlar, arkadaşlar, bize şunu gösteriyor: emperyalizmin serpilip gelişebilmek için sanat gibi, felsefe gibi, bilim gibi ya da genel olarak kültür gibi bir silaha gereksinimi yoktur ve emperyalizm böyle bir silahı kullanmıyor, biz kullanıyor sanıyoruz. Böyle bir silah yoktur ve olamaz, kültür hiçbir zaman silah olamaz, insanı insan yapmaya yönelik bir etkinlik hiçbir zaman silah olarak kullanılamaz. Gerçek kültürle hiçbir şeyi yokedemezsiniz. Ama emperyalizmin kesinlikle böyle bir silaha gereksinimi yok. Tersine emperyalist güçler insanı üst düzeyde bilinçlendiren bu alanlardan, kültür alanlarından bucak bucak kaçıyorlar. Yani bugünkü sermayenin XIX. yüzyıldan bu yana sermayeci düzenin özgürlükler üzerine büyük baskılar yapmasının ve özgürlüklerden de yanlızca iş yapma özgürlüğünü yani alışveriş yapma özgürlüğünü yasal saymasının temelinde bu vardır. Emperyalist güçler insanı üst düzeyde bilinçlendiren bu alanlardan bucak bucak kaçarlar. Kendi evlatlarını cahil bırakmak pahasına kaçarlar. Çünkü bu alanlar insanı kendine gösteren, insanı insan sorunları üzerinde tartışmaya iten alanlardır ki böyle bir şey sermayenin önde gelen kişilerince elbette istenen bir şey değildir. Yani değerli arkadaşlarım yıllardır bol bol ve gelişigüzel ve biraz da bilinçsizce kullanılan kültür emperyalizmi deyimi bana sorarsanız içi boş bir kavrama karşılıktır. Emperyalizmin gerçek kültür değerleriyle bir ilişkisi olamaz. Çünkü gerçek kültür değerleri emperyalist bir güç oluşturmakta kullanılamaz. Onlar açısından baktığımızda kültür zararlıdır. Buna göre bizler kültürü emperyalizm için değil, emperyalizme karşı bir güç olarak düşünebiliriz. Eğer biz bu toplumda iyi bir kültür etkinliği ortaya koymuş olsaydık içinde yaşadığımız teslimiyet koşullarının çok daha hafif olması olağandı diye düşünmeliyiz, düşünebiliriz. Gündelik bilinçle yaşayan toplumlar emperyalizmin oyuncağı olmayı haketmiş toplumlardır. Emperyalist güçler toplumları ruhsal düzeyde etkileyebilmek için gerçek kültür değerleriyle hiçbir ilişkisi olmayan sözde kültür değerlerini dünya pazarlarına sürmekten geri kalmıyorlar. İşte bizi kültür emperyalizmi var diye düşündüren budur. Gerçekte emperyalist hiçbir zaman gerçek kültür değerlerini kullanmaz. Ama kültür gibi görünen, kültür gibi algılayabileceğimiz ya da insanların genel olarak kültür diye algılayabileceği birtakım değersiz ürünleri kullanabilir. Zaten o da böyle yapıyor. Ancak böyle bir girişimi kültür emperyalizmi diye nitelemek doğru olmaz, buna belki de kültürsüzlük emperyalizmi ya da kültürsüzlükten beslenen emperyalizm adını vermek daha doğru olacaktır.

Değerli arkadaşlar, emperyalist güçler dünyaya kötü düşünce ürünleri, kötü sanat ürünleri gönderiyorlar. Bunu yapmakla kalmıyorlar, dünyanın dört bir yanında işbirlikçilerinin yardımıyla kötü düşünce ve kötü sanat ürünlerinin üretimini kışkırtıyorlar. Bugün bu yaşadığımız toplumda her sanat dalında kötü üretimler yapılmasının nedenlerini iyi araştırırsak bu konuda bilinçlenmemiz daha kolay olacaktır. Daha açık söylersek, sermayeci düzen toplumları ruhsal baskı altında tutmak ve böylece emperyalizmi kökleştirmek için Hemingway'i mi, Adgar Allan Poe'yu mu, Steinbeck'i mi kullanıyor? Hayır kullanmıyor, kullanabilir mi? Kullanamaz. O bu adları bağrına basmış gibi görünür zaman zaman. Ama o bu adları kendi meyveleri olarak kutsamış olsa da onlardan rahatsızdır. Özellikle Baudelaire'in çok güzel gösterdiği gibi Adgar Allan Poe hiçbir Amerikalının, hiçbir bilinçli Amerikalının sahip çıkacağı bir yazar değildir. Her Amerikalı ondan onur duyar gibi görünür ama alttan alta ona bir kızgınlığı vardır. Çünkü Adgar Allan Poe amerikan ruhunun karşısındaki adamdır. Kültür emperyalizmi değil de, kültürsüzlük emperyalizmi toplumları ruhsal çerçevede koşullayabilmek için sözde bilimi kullanıyor, sözde bilimsel etkinliklerle karşı karşıya bırakıyor bizi. Uzaycılık, ufoculuk gibi. Bir azeri profesör, İstanbul Üniversitesi'nde de galiba birkaç yıl ders yapmış, Erzurum'daki bir sempozyumda ufolarla astronotlar arasındaki diyaloğu anlatmıştı bize. Astronotlar yaklaşıyorlar, ufolarla karşı karşıya kalıyorlar. Astronotlar ufolara geri gidin diye işaret ediyorlar ve ufolar bu sözü dinleyip geri gidiyorlar. Emperyalist güçler amaçlarına ulaşmada sözde felsefeyi de kullanıyorlar. Bugün felsefe alanında korkunç bir karmaşa sözkonusudur. Daha doğrusu (keşke karmaşa olsa) kargaşa sözkonusudur. Bugünün kendine filozof diyen pekçok kişisi ağzından

çıkanı kulağı duymayan insan görünümündedir. Ve dünyanın her yerine düz, ne olduğu bilinmeyen, postmodernizm gibi bir takım anlayışlar sürekli olarak ihraç edilmektedir. Bu arada sözde sanatlar geliştiriliyor, pembe diziler bunların başında geliyor. Bizdeki son zaman ortaya çıkan ya da çıkarılan kötü romancıları düşünürseniz bunların hepsi bu anlamda çok önemli ürünlerdir. Kısacası değerli arkadaşlarım, vaktinizi çok fazla almak istemiyorum. Emperyalistler ve onunla işbirliği yapanlar, yani sanattan, yani gerçek sanattan bucak bucak kaçanlar, bilimden ve felsefeden de korkarlar, daha doğrusu onlarda genel olarak bir kültür korkusu vardır. Çünkü gerçek anlamda bilinçlenmiş bir dünyada pekçok sorunun tartışma konusu yapılacağını onlar çok iyi biliyorlar. İnsanı insana gösterecek olan her şeyden onların korktuklarını görüyoruz. Onlar insanı insana gösterecek olan her şeyi doğmadan ya da doğduğu yerde yok etmek için ellerinden geleni yapacaklardır. İnsanlık için ya da ülkeleri için diye söyleyeceklerdir onlar, seve seve yapacakları insanlık dışı pekçok etkinlik vardır. XI. yüzyıldan sonra insanlığın en büyük şansı gibi görünen sermaye düzeni özellikle XVIII. yüzyıldan bu yana insanlığın en büyük şanssızlığıdır diyebiliriz. Teşekkür ederim.

DÜZELTİ

Dergimizin Mart 2002 tarihli 137 no.lu sayısında yayımlanan ANTOINE SAINT EXUPERY ÜZERİNE NOTLAR, Derleyen Afşar Timuçin olarak gözükmektedir. Bu yazıyı derleyen aslında Ali Timuçin'dir.

Aynı sayıda Antoine De Saint-Exupery'in İnsancı Felsefesi (s.12) ara başlık değil Afşar Timuçin'in yazısıdır.

Teknik bir hatadan kaynaklanan bu yanlışlıktan ötürü hem yazar arkadaşlarımızdan, hem okurlarımızdan özür dileriz.

İNSANCIL Dergisi

ALEKSANDR PUŞKİN

...'YA

Sorma, neden keder yüklü düşüncemle
Eğlenirken sık sık tasalanışımı,
Neden her şeye mahzun bakışımı ve
Hayatın tatlı düşünden kaçışımı;

Sorma, neden sönüp gitmiş yüreğimle
Neşe dolu aşktan nefret ettiğimi,
Kimseye **canımsın** demediğimi de,
Hem bir kez seven bir daha sevemez ki.

Mutlu olamaz, bir mutluluğu tadan,
O kısa bir an için verilmiş bize.
Gençlikten, şehvetten ve her türlü hazdan
Bil ki, yalnız keder kalır hepimize.

1817

Türkçesi:
Kanşaubiy Miziev/Ahmet Necdet

CEHENNEM ŞİİRLERİ

Berrin TAŞ

Antigone
Ismene'nin utancıyla ilgilenmedi
son kez seslendi ona
"yalvaracak değilim artık sana
git peşinden her buyruk verenin
ve yap sana buyurduğunu
...
gül ayıbının karşısında ve yaşa gönlünce"

sözünü bitirince
Ismene'ye sırtını döndü
duymak istemiyordu
eğilmenin kutsanmasını

birden
hararetli konuşmalar
bağırışlar
tartışmalar
ağlamalarla
sessizlik yarıldı

Hediye Ana
hem ağlıyor
hem de
bas bas bağırıyordu
Antigone'ye

vatan ne toprak
ne de ev değilse
benim oğlum
niye öldü
söyleyin
neden öldü
oğullarımız

göğsünde gizlediği
madalyayı çıkardı
titreyen elleriyle

bakın işte
adı yazıyor burda
kahraman oğlumun
vatanı uğruna
şehit düşen yavrumun

Antigone sustu
ve acıyla gülümsedi
oğlunun
bir hiç uğruna
öldüğünü
yaralı bir ana'ya
nasıl söyleyebilirdi

hiç dinmeyecek
bir ağunun
dile gelmesiydi
çarpışmasıydı
vatan insan yaşam
kavramlarının
anaların yazgısıyla
çatışmasıydı bu

ardından
başka sesler yükseldi

benim
kocam da şehit

ağabeyim de şehit

babasız kaldım ben
yetimim şimdi

analardan biri
gururla bağırdı
vatanım için
beş oğlum olsa
onları da
feda ederim ben

Ellerinde
birer kırmızı karanfille
yokluklar ülkesinde
sonrasız bir arayışa yazgılı
analar
ilkyazın gecikmesine aldırmadan
gündoğumunu bekliyorlardı

Analar arasında yükselen
ulumaya benzer uğultuyu
Kezban Ana'nın sesi
bastırdı

bizimkilerin
ne madalyası
ne de mezarı var
yok onlar

dağlarda taşlarda
sokaklarda aradık
bulutlara
menevşelere sorduk
su damlasında
seslerini izledik
bekledik
içimize ferahlık veren
gelişlerini
bir zil sesini
ya da
tüm acılarımızı unutturan
gülümseyişlerini düşledik

yok onlar
kuşkuya düşüyorum bazen
Mustafa adında
bir oğlum var mıydı benim
yoksa
yoksa düşlerimde mi
yarattım onu

söyleyin
hadi
yanıtlayın beni
düşlerim de mi yarattım onu.

MUTLAKA BAŞLARSINIZ...

Tülay PİRİNÇÇİ

her gün biraz daha eksildiğiniz,
dar odalar fobisinde geliştirdiğiniz, kış serzenişlerinizle
yaz öykünmesi bir günde, sizi terkedip gitmiştir.

şimdi geride kalanlar sadece sizindir, ortalık yerde durur hani
toparlamak istersiniz fakat -şaşkınsınızdır- toparlayamazsınız.
çok sevdiğiniz yemektir ya da ama size sadece sonu kalmıştır.

şimdi kaçan bir otobüstür zaman
düşünceleriniz akışkandır (gittikçede)
akışkanlaşmaktadır.

böyle durumlarda bulunsun diye bulundurduklarınız vardır.
(hiç bir işe yaramayan teselli armağanı gibi)
bulunsun diye bulundurduklarınız...

klasik film şeridi gibi geçer gözünüzün önünden; radyoda okunan sone
tiyatro önünde ıslanmışlığınızın, yeşerip dal budak salmışlığınızın
hiç bir
önemi
yoktur artık.

böyle zamanlarda biriktirdikleriniz vardır.
ısıtıp ısıtıp öne sürdüğünüz gerekçeleriniz, ancak;
hiçbiri
onu
getirmez geri

şimdi aksayan bir saatin kadranıdır zaman.

ağzınızda metal tadı, önününüzde gereklilik kipleri
hiçbir şeyin
hiçbir önemi yoktur artık.

böyle zamanlarda analitik bakarsınız olaylara
söylediklerini söyleyebileceklerini düşünürsünüz,
aranızdaki kovalent bağ imgeleminizde canlanır.
dudağındaki ironik gülümseme,
kendimi kendim diye tanıtan o o değildir artık
ve yaşadıklarınız bir diğer yaşadıklarınızın imitasyonudur
geride kalanlar sadece sizindir...
ve (her şey) bitti dediğiniz yerden tekrar başlarsınız hayata.

Şubat-Haziran 2000

NEDEN DİL DEVRİMİ!

İlhan YÜCE

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 29 Ekim 2000 günü Meclis'te yaptığı konuşmada ağırlıklı olarak Türkçe -ya da öztürkçe- sözcükler kullanmasından hoşnut olmayanlar, konuşmayı anlayamadıklarını, söylenenleri anlayabilmek için sözlük -onlar "lügat" demektedirler- kullanmak gerektiğini söylemişlerdir.

Özleşme, daha doğrusu Türkçe karşıtlarının, Dil Devrimi ile dilimize kazandırılmış sözcüklere karşı yıllardır gösterdikleri en beylik tepki hep bu olagelmiştir. "Yeni sözcüklerden oluşan bu dili anlayamıyoruz!" Onlar, yeni sözcüklere "uyduruktur" demişlerdir. "Bu dil benimsenmez" demişlerdir. "Nesiller arasında kopukluk oluyor, baba ile çocuk birbirlerinin konuştuğunu anlayamıyor" demişlerdir. Bunları söyleyenlere Cevdet Kudret şu karşılığı verir: " Diyelim 'culture' kavramı. Buna Türkçede "kültür" dendi, hiç aldıran olmadı; Arapça kökten 'hars' dendi... gene aldıran olmadı; ama birisi çıkıp da 'ekin' der demez kıyamet koptu; efendim, çocuklarının dilini anlayamaz olmuşlar. Ya kendileri 'hars' derken babaları anlıyor muydu?" (1)

Yaklaşık bin yıldır kendi sözcüklerimizin bir bir bırakılıp, yerlerine önce Doğu sonra da Batı kökenli sözckülerin konmasına ses çıkarmayan ve onları "anlayanlar", Dil Devrimi'nden bu yana, yabancı sözcüklerin atılıp yerine Türkçelerinin konmasına tepki gösteregelmişlerdir. Üstelik bu tepkide başı çekenler de hep "milliyetçi" kesim olmuş, Dil Devrimi'yle yeniden yaratılan Türkçeyi savunmak görevini de, evrensel değerleri ulusal -ya da "milli"- değerlerden üstün tutmakla "suçlanan" sol kesim üstlenmiştir. Ülkemizde, nasıl ki; ulusal çıkarların yanında değil, emperyalist tekellerin çıkarlarının yanında yer alınarak "milliyetçi" olunuyorsa, Türkçe sözcüklerimizi kötüleyip, yabancı ulusların sözcüklerini savunarak da "milli" dilden yana olunabilmektedir!

Bugün hâlâ dilimizi "anlayamadığını" söyleyenler, acaba "dünkü" dilimizin nasıl bir dil olduğunu biliyorlar mı?

"Eski" dilimizin ne olduğuna geçmeden önce, dilimizin bugünkü durumuna kısaca bir göz atmakta yarar var.

Dilimiz ve Yazımımız (İmlamız) Hızla Kirlenmektedir

Son yıllarda gerek dilimizdeki, gerek dilimizin sesletimindeki (telaffuzundaki), gerekse basınımızın dil ve yazımındaki (imlasındaki) yabancılaşma, kirlenme ve bozulma endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Basın, yazın (edebiyat), TV ve konuşma dilimiz yeniden ve bu kez Batı kökenli yabancı sözcüklerin "boyunduruğna" girmekte, kullanımdaki Türkçe sözcüklerimizin oranı günden güne düşmektedir. Özel TV kanallarından gazete ve dergilere, çeşitli ticari kuruluşlardan gazinolara, lokantalara, hatta bakkal ve berber dükkanlarına değin her türlü işyerlerine, Türkçeden çok, yabancı dillerden adlar verilmektedir. TV izlence ve haber sunucularımızdan kimileri, bir özenti sonucu, Türkçe karşılıklarının olup olmadığına bile bakmaksızın, yabancı sözcükleri dilimize sokmanın aracılığını yapmaktadırlar. Dilimizi doğru ve güzel konuşarak, onun güzelleşmesinin öncüleri olması gereken TV sunucularından kimileri, ne yazık ki, yanlış sesletim ve vurgulama nedenleriyle onun bozucusu olmaktadırlar. Kitap, dergi ve gazetelerimizdeki dil, tümce (cümle) kurgusu ve yazım yanlışları üzerine kitaplar yazılmaktadır.

Dilbilimci Prof. Dr. Ömer Demircan'ın, 28 Ocak 1999 günkü gazeteler üzerinde öğrencileriyle yaptığı araştırmaya göre *Cumhuriyet* ile *Yeni Yüzyıl*da kullanılan Türkçe sözcük oranı %75'i aşarken, öteki gazetelerin ortalaması % 52.5'te kalmıştır. Yazın dışı 25 derginin Ocak 1999 sayılarındaki Türkçe oranı ise yalnızca % 52'dir.(2) Bu demektir ki, basın dilimizdeki sözcüklerin yaklaşık yarısı yabancı sözcüklerdir.

12 Eylül yönetimince 1983 yılında resmi bir devlet dairesine dönüştürülerek siyasal erkin buyruğuna sokulan bugünkü TDK'nin (Türk Dil Kurumu) üyelerinden Prof. Dr. Nevzat Gözaydın'ın, Ankara'daki işyeri (onlar bunu "iş yeri" diye ayrı yazmaktardılar) adları üzerinde yaptığı gözlem daha da iç karartıcıdır. Gözaydın, TDK'nin yayın organı *Türk Dili* dergisinin Eylül 2000 tarihli 585. sayısında şunları yazar: *"İşyerlerine ad koymaya sıra gelince, nedense hemen Türkilizce adlar önümüze çıkıyor. Gezerek aldığım notlara göre 188 işyerinin 38'inin adı hiç katıksız Türkçe... Geriye kalanların 94'ü tamamen yabancı, 55'i ise yarı Türkçe yarı yabancı... Türkçenin oranı yaklaşık % 20, yabancının ki % 51, karaşık olanlarda % 29."* (3)

Dilimizdeki yabancılaşma öylesine yadsınamayacak bir hızla sürmektedir ki, toplumsal birçok so-

runa duyarsız kalan yöneticilerimiz bile bu gerçeği görmezden gelememektedirler. Örneğin daha 1990 yılında bir dil toplantısında dönemin Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek; *"30 yıl sonra acaba Türk dili kalacak mı?"* sorusuna şu çarpıcı yanıtı verir: *"Türkçe kalır, ama içinde bazı Türkçe sözcükler olan bir Türkçe kalır... Türkçeyi kurtarmalıyız, yoksa gidiyor Türkçemiz."* (4)

Günümüzden yalnızca 21 yıl önceki basın dilimizi, bugünkü basın dilimizle kıyasladığımızda, Türkçe sözcüklerimizin oranının düşme hızı daha çarpıcı biçimde ortaya çıkar. O dönemin önde gelen karşıt görüşlü iki gazetesi *Cumhuriyet* ve *Tercüman*'dır. Karşıt görüşlü iki gazetenin örnek alınmasının nedeni; *Cumhuriyet*'in Dil Devrimi ve özleşme yanlısı, *Tercüman*'ın ise buna karşı oluşudur. Ancak *Tercüman* ve yazarları, tüm özleşme karşıtları gibi, dilimizdeki başarılı özleşme devinimine uymak ve yeni sözcükleri istemeyerek de olsa kullanmak zorunda kalmıştır. İşte bu iki gazetemizin 15 Ocak 1980 tarihli sayılarındaki aynı haber, *Cumhuriyet*'te % 83, *Tercüman*'da % 72 oranında Türkçe -daha iyi anlaşılması için "öztürkçe"- sözcüklerle verilmiştir. (5) Türkçemizin ulaştığı % 83'lük bu düzey, dilimizin önce Farsça, sonra arapça, son iki yüzyılda da Batı dillerinin etkisi altında kaldığı yaklaşık bin yıllık sürecin en yüksek düzeyidir.

Görüldüğü gibi, basın dilimizdeki Türkçe sözcüklerimizin oranı 21 yılda %80'lerden % 50'lere gerilemiştir. Dilimizdeki yabancılaşma bu hızla sürerse, yakın bir gelecekte dilimizin Türkçe olduğunu söylemek olanaksızlaşacaktır.

12 Eylül yönetimi, Mustafa Kemal'in 1932'de kurduğu ve 51 yıllık çalışmaları sonunda dilimizdeki Türkçe sözcük oranını % 35-40'tan alıp % 80'lere yükselten TDK'yi 1983 yılında kapatmış, daha sonra özerk yapısını değiştirerek, siyasal erke bağlı "resmi" bir kuruma dönüştürüp özleşme karşıtlarının yönetimine vermiştir. Bu durum, Türkçeye gönül verenlerden Ahmet Miskioğlu'nun da yüreğini sızlatmıştır. Daha sonra, kendi çabasıyla çıkardığı Türk Dili Dergisi'nin kapağının iç kısmında ve her sayıda şunları yazar: *"Türk Dil Kurumu 12 Temmuz 1932'de kuruldu. Türk Dil Kurumu'nu 19 Ekim 1983'te kapattılar. Türk dilinin bağımsızlık ülküsünü ulusumuz yaşatıyor, yaşatacak."*

Bugünkü "resmi" TDK'nin yöneticileri, dilimizin böylesi bir hızla yabancılaşmasını yalnızca izlemekle yetinirken, devlet dairesine dönüştürülen kurum da modaya uyarak yolsuzluk kervanına katılmakta gecikmemiştir. Mustafa Kemal'in bu değerli kalıtının paraları -Şubat 2001 başlarındaki TV ve gazete haberlerine göre 3 trilyon TL-, kurumun sayman ve veznedarınca zimmete geçirilerek bar ve pavyon yollarında yenir olmuştur.

Dilimizdeki yabancılaşmayla birlikte basın ve yazınımızdaki yazım yanlışları da günden güne çoğalmaktadır. Sıradan vatandaşlarımızın ya da gazete, dergi, yazın yapıtları okurlarının dil ve yazım konularına duyarsızlığı bir yana, dergi ve gazetelerde yazı yazan yazarlarımız arasında bile "de-da" bağlacı ile ekinin nerede ayrı nerede bitişik yazılacağını bilmeyenlerin bulunması acıdır.

Çapa Tıp Fakültesi'nde yapılan Tıp Dili ve Türkçe konulu toplantıya katılan birçok konuşmacı, tıp dilinin; doktor, hasta ve tıp öğrenimi açısından anlaşılır olmasının gerekliliğini -yani dilde özleşmeyi- vurgulamakla birlikte, özleşme adına "aşırıya"(!) kaçılmasını doğru bulmadıklarını söylemiştir. Yabancı terim ve sözcüklere Türkçe karşılıklar bulunmasının gerekliliği, ancak bunda aşırıya gidilmemesi ne anlama gelmektedir? "Normal" ya da "aşırılığın" bir yüzdesi mi vardır? Dilimizde % 5, ya da diyelim % 35, 85... oranında yabancı sözcük ve terim bulunmasının sakıncasının olmadığı söylenebilir mi?

Nöroloji, nöroşüriji, agnostisizm, antropoloji, paleontoloji, paleografi, paleozoik... gibi yüzlerce, binlerce terime Türkçe karşılıklar bulunacaktır. Burada; *"şunlara şunlara karşılık bulmak gerekir, şunları özleştirmek ise gereksizdir"* demenin anlamsızlığı ortadadır. 1983 öncesi TDK'nin özleşme çabalarıyla binlerce terim ve sözcüğe Türkçe karşılıklar bulunmuş ve bunlar toplumumuzca benimsenmiştir de. Ancak gerek, özleşme karşıtlarının yabancı sözcüklerde direnmesi, gerekse özleşme yanlılarından bir bölümünün "aşırılık"tan kaçınması sonucu, yüzlerce yabancı terim ve sözcüğün kullanımı sürmektedir.

Bilim ve Ütopya'dan Nalan Mahsereci'nin yazdığına göre, yukarıdaki toplantıya dinleyici olarak katılan hekimlerin konuyla ilgili görüşleri ise, ne yazık ki; *"günlük konuşma dilini kurtaralım, hekimlik terimlerine dokunmayalım"* (6) yolundadır. Dil konusunun en acı yanı da işte budur ve ülke sorunlarına olduğu denli, dil sorunlarına da duyarsızlaştırılan bu toplum, 12 Eylül'ün sonuçlarından biridir.

Tüm mesleklerin çalışanları, hekimler gibi; *"hekimlik terimlerine dokunmayın", "mimarlık, mühendislik ve yapı terimlerine dokunmayın", "kazıbilim, tarih, coğrafya, spor... terimlerine dokunmayın"* dediklerinde, dilimizin yabancılaşması nasıl önlenecektir? Dilimize bugüne değin girmiş yabancı sözcük ve terimlere Türkçe karşılıklar bulunmasının gereksiz olduğunun söylenmesi; bundan sonra gelecek yabancı sözcüklere de karşılık bulunmasının

gereksizliği sonucunu doğurmaz mı? Bilimsel teknik gelişmeler nedeniyle Batı'dan ülkemize ve dilimize yağmur gibi yeni nesneler, aygıtlar, kavramlar, yabancı adlarıyla olduğu gibi girmektedir. ABD'de yalnızca uzay teknolojisinin -ki elli yıllık bir geçmişe dayanır- bu ülkenin dilinde yarattığı sözcük sayısının on beş bin olduğu unutulmamalıdır. Emperyalist Batı dilleri karşısında özleşmeyle korunmayan ulusal diller yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Oysa ülkemiz, dilimizin "yabancı diller boyunduruğundan kurtarılması" yolunda oldukça başarılı bir Dil Devrimi yaşamıştır. Siyasal yapımızın sol kesimi büyük oranda dilde özleşmenin yanında yer alırken, sağ kesim ise, tam kadro, buna karşı durmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve çağdaş devrimlerin devrimcisi Mustafa Kemal'in 1932'de başlattığı Dil Devrimi ve özleşme devinimının anlaşılabilmesi için, bu devrimden önceki dilimizin bilinmesi gerekir.

"Eski Dilimiz"den Örnekler

Türklerin ilk yazılı kaynakları sayılan ve 10.yüzyıl ortalarına doğru yazılan Orhun (Göktürkler) yazıtlarındaki Türkçede yalnızca % 1 oranında yabancı sözcük bulunmaktadır. (5) Dilmiizin önce Farsçanın etkisine girdiği görülür. Ağırlıklı olarak 13.yüzyıldan sonra ise Arapça etkisi başlar. Bilim ve din dili olarak Arapça benimsenirken, sanat dili olarak da Farsça geçerli kılınmış, kendi dilimiz Türkçe küçümsenerek yazın alanında kullanılmaz olmuştur. Türklerin en kalabalık boyu olan ve Batı Türklerini oluşturan Oğuzlar, Büyük Selçuklu Devleti'nin bir kolu olarak Anadolu'ya 1071'de girerler. Anadolu Selçukluları adı verilen bu Türk devletinin resmi dili Farsçadır. Hacı Bektaş-ı Veli (1210-1271) *Makalat*'ını Arapça, Mevlana Celaleddin Rumi (1207-1279) ise *Mesnevi*'si başta olmak üzere hemen tüm yapıtlarını Farsça yazar. Sultan Veled (1227-1312), Dehhani (13. yüzyıl), Ahmet Fakih, çok az Türkçe beyit, kaside ve gazeller dışında, ağırlıklı olarak Farsça yazmaktadırlar. Türk dilinin -bu arada Arapçanın da- daha hiçbir sözlüğü yazılmamışken, bir Türk olan Faraplı İsmail Cevheri (?-1010) *"Arap dilinin ilk büyük ve mükemmel sözlüğünü Arapça olarak meydana getirmiştir. Sıhah-ı Cevheri adını taşıyan ve yazıldığından beri bütün Müslüman ülkelerinde yaşayan bu eserden bugün dahi faydalanılmaktadır."* (7)

Bir Türk devleti olan Osmanlı Devleti'nde de,yöneticiler ve onların sanatçıları, şairleri, yazarları ve tarihçileri eliyle ve hemen hiçbir dış zorlama olmaksızın kedi dilimiz Türkçe, yazın alanından dışlanmış, onun yerine Farsça ve Arapça sözcükler yeğlenmiştir. Türkçe, Farsça ve Arapçanın karışımından oluşturulan, varsıl bir dil olduğu söylenip göklere çıkarılan, ancak yapay bir dil olan Osmanlıca işte böyle ortaya çıkmıştır. Üstelik bu dilde Türkçe sözcükler en yüksek oranda değil, en düşük orandadır. Ayrıca bu dil, yüzyıllar boyunca, konuşulan bir dil değil, hemen yalnızca yazın alanında yararlanılan bir dil olmuştur. Osmanlı Devletl'nin resim yazışmalarında, şairlerin, yazarların, tarihçilerin dizelerinde ve yazılarında bu dil kullanılmış, ancak konuşma diline aynı oranda yerleşememiştir. Devlet ve onun sanatçılarının bu yapay dili karşısında, yazılı bile olmayan, günümüze değin halkın dilinde aktarılagelen, Türkçe oranı yüksek Halk ve Tekke Edebiyatı yükselir. Halk, zamanla diline birçok yabancı sözcük girmiş olsa da Türkçe konuşmayı sürdürmüştür.

Ömer Asım Aksoy; *"Bizim 1932'den önceki yazı dilimiz, halkın anlayabileceği bir dil değildi. Arapça Farsça öğrenmemiş olanlar bu yazıları anlayamazlardı"* (8) diye yazar. Bir ülke ki, okuma yazma bilenler bile -Cumhuriyet öncesinde % 5'ler düzeyindeydi-, ülkedeki yazılı kayanakları okuyabilmekte, ama okuduklarından bir şey anlamamaktadır. Çünkü yazıda geçen sözcüklerin çok büyük bölümü Türkçe değildir ve okuyanların, bunu anlayabilmeleri için Arapça ve Farsça bilmeleri de gerekmektedir.

Ulus olmanın başta gelen koşulu, ulusal dildir. Her ulusun, kendi tarihsel koşulları içinde oluşturduğu diliyle konuşmasından daha doğal bir şey yoktur. Buna karşın, her ulusun dilinde, başka ulusların dilinden geçmiş sözcüklerin bulunması da kaçınılmazdır. Ancak bunun en alt düzeyde kalması, bir dilin özgünlüğünün gereğidir. Oysa varsıl bir dil olduğu söylenen Osmanlıcada Türkçe sözcükler yok denebilecek denli azınlıktadır. Dil Devrimi ve özleşme karşıtlarından Necmettin Hacıeminoğlu bile; *"çok dar bir zümrenin benimsemiş olduğu bu sentetik dil 'millilik' vasfından mahrumdu. Çünkü cümle kuruluşu, beyan tarzı ve edebi dile hakim gramer kuralları Türkçe değildi. 'Osmanılca' dediğimiz yazı dili içinde Türkçe daima üçüncü derecede kalmıştı."* (9) der.

Kendi dilimiz Türkçe kendi yazar ve sanatçılarımızca kaba bulunup bırakılmış, Türkçe sözcüklerimizin yerini Arapça ve Farsçaları almıştır. Yüzlerce yıllık süreçte yapılan hep bu olagelmiştir. Dilimizde bulunan "yer, gök, yıldız, deniz, güneş, gece, gündüz, dağ, taş, su, ekmek, ağız, burun, kaş, göz..." gibi en temel kavramlar ve sözcüklerin yerine yabancı sözcükler getirilmiştir. Türkçemizde od varken Arapçadan "nar", Farsçadan "ateş" alınmış,

gündüz varken "nehar" ve "ruz", su varken "ma" ve "ab", arı varken "saf" ve "asde", deniz/engin varken "umman" ve "derya", yemek varken "taam", ekmek varken "nan", ant varken "kasem/yemin" alınmış, Türkçeleri kullanılmaz olmuştur.

Türkçemizde güneş varken, Farsçadan "âf-tâb, Hûrşîd, mihr" diye üç tane, Arapçadan da "şems" diye bir tane güneş alınıp, sayıları beşe çıkarılıyor, bunlarla da yetinilmeyip, "çetr-i nûr" ve "çetr-î seher" diye iki güneş de Farsça Arapça karışımıyla elde ediliyordu. Bunlardan da yalnızca Arapçasıyla dört tane "parlak güneş" yapılıyordu: "şems-i dırahşan, şems-i fürûzân, şems-i münîr, şems-i rahşan."

Bugün kendi sözcüklerimizden kurulu olduğu için kolayca söylenen, yazılan ve anlaşılan "kuyrukluyıldız"ın karşılığı eski dilimizde "ahter-i dünbâle-dâr" idi.

Dilimizdeki özleşme devinimiyle oluşturulan bugünkü "kafadanbacaklılar"ın adı "zat-ül-ercül-irre'sıyye"dir. "Çataltırnaklılar"ın adı "zat-ül-ercül-ilmeşkuka"dır. "Yassısolungaçlılar"ın adı "zat-ül-galsalar" demekti. "Zat-ül-ilkah-ı zahire" çiçekli bitkiler demekti. Bugünkü "etçil"in karşılığı Osmanılcada "akil-ül-lahm", "otçul"un karşılığı "akil-ün-nebat", "hepçil"in karşılığı "akil-ül-küll" idi. Alyuvarların adı "küreyvat-ı hamra", "üçlü kapacık"ın adı "dessam-ı zû selaset-üş-şerafe", çenealtıbezinin adı "gudde-i taht-el-tekkiyye"dir.

Yazarlar, şairler, tarihçiler, yazılarında ve dizelerinde Türkçe sözcükleri ne denli az, yabancı sözcükleri ise tersine ne denli çok kullanırlarsa o denli üstün sayılıyorlardı. Özellikle Divan Edebiyatı'nın şairleri, Arapça ya da Farsçadan diledikleri sözcükleri diledikleri oranda alıp kullanma yarışındaydılar. Özleşmeyi "aşırı" bulanlardan Sebati Ataman bile, o dönemin dili üzerine şunları yazar: *" Osmanlıca, yalnız Arapça ve Farsça kelimeleri olduğu gibi alıp yığın halinde kullanması bakımından değil, sözdizimi ve 'üslup' bakımından da sadelikten ve tabiilikten alabildiğine uzak, aşırı derecede süslü, gayet karışık ve dolambaçlı, tam anlamıyla suni bir yazı dili haline gelmişti... Yazıyı süslemek, uzatmak, birtakım 'hoşviyyatı gereksiz sözler' ile doldurmak bir meziyet, bir erdem sayılıyordu. Yazılanları anlamak ise büsbütün mesele idi. Çünkü her yazan, sözlüklerin en ücra köşelerinden en yakası açılmadık kelimeleri bulup kullanmayı, onlarla 'naşinide: duyulmamış' anlatım biçimleri 'imal' etmeyi büyük bir marifet sayıyordu. Tanzimat döneminin ünlü şair ve yazarı Ziya Paşa, zamanın en iyi yetişmiş aydınlarının dahi bu dili Kamus ve Ferkeng'e (iki ünlü sözlük) başvurmadan anlamalarının mümkün olmadığını söylemektedir. Bu dil konuşulmuyor, sadece yazılıyordu."* (10)

Sebati Ataman, bu dönemde, yalnızca "canı cehenneme uçtu" karşılığı olarak bu süslü dille yazılan şu tumturaklı örneği verir: "bâlâ-yı küh-sâr-ı serinde aşiyan-saz olan zâg-ı cîfe-hâr-ı cân-ı hâbîsi şigâf-ı farekinden nişîb-ıgâh-ı dûzaha pervaz eyledi." (10)

Cevdet Kudret ise, yalnızca "düşündükçe" karşılığı olarak bu dille neler döktürüldüğüne şu örneği vermektedir: "Osmanlı toplumunun en ünlü nesircisi Nergisi... 'düşündükçe' yerine şunları söylemiştir: *'Dert-i endişe, heyzüm-pare-i mülahaza ile tahrik-i ateşdan-ı efkâr ettikçe'...*" (1)

"Maliye dairesinden çıkan bir yazıyı yazan okuyabilir, ama elinden yazı alınsa ve yazı konusunu anlatması istense anlatamaz, çünkü yazıdığı ya da okuduğu sözcüklerin anlamını bilmez" diyen Ziya Paşa, Osmanlıdaki devlet ve sanat dili ile halkın konuştuğu dil arasındaki kopukluğu şu ilginç saptama ile gözler önüne serer: *"Sorgu yargıcı, davalıya, konuşulan Türkçe ile soru sorar ve yanıtlar alır, fakat tutanağını resmi deyimlerle saptar. O biçimdeki tutanağı davalıya okuduğunda davalı, sözlerinin Arapçaya çevrilmiş olduğunu sanarak hiçbir şey anlamaz ve nezaket gereği tutanağının altına mührünü ya da parmağını basar."* (11)

"Bizim 1932'den önceki yazı dilimiz, halkın anlayabileceği dil değildi" diyen Ömer Asım Aksoy şöyle sürdürür: *"19. yüzyıl ortalarına değin gelen yazı dilimizde öyle metinler vardır ki, içinde bulunan Türkçe sözcükler % 5'i geçmez. Bunlar da Arapça ve Farsça sözcüklere getirilen çekim ekleri, ya da cümle sonunda Arapça ve Farsça sözcüklere getirilen çekim ekleri, ya da cümle sonunda Arapça ve Farsça sözcüklerle birlikte kullanılan yardımcı fiillerdir."* (8) Dilimizin sadeleşmesi için çaba gösterenlerden Ömer Seyfettin'e göre ise Türkçe sözcüklerimizin oranı % 3'lere değin inmiştir. Ömer Seyfettin şunları yazar: *"Edipler, şairler... öyle şeyler yazmışlar ki, bazılarının içinde yüzde üç Türkçe bulunmaz."* (12) Bugün en arı ve duru Türkçe yazanlardan olan eğitimci yazar Ali Dündar ise şu ilginç örneği verir: *"Osmanlı'nın son dönemlerinde, o çok tutkunu oldukları, çok sevip saydıkları Araplar bile Türk adıyla, Türk diliyle alay eder olmuşlar, aşağılamaya, hor görmeye başlamışlardı. O dönemde liseyi Şam'da okumakta olduğunu söyleyen Hasan Reşit Tankut'un anlattığına göre, kendisinin dili ve Türklüğüyle alay eden öğrenci arkadaşları, Arap yazısıyla karatahtaya, sonu '-dır-', '-tır' vb. ekeylemlerle biten Arapça sözcükler yazar ve 'işte Türkçe bu dırlamak ve tırlamaktan ibaret' diye, gülüşerek alay ederlermiş."* (13)

Anadolu'daki Osmanlı öncesi Türk beylikleri de Türkçeye karşı aynı tutum içindedir. Yalnız Kara-

manoğlu Mehmet Bey, Türkçeyi devlet dili yaparak 15 Mayıs 1277'de şu buyruğu çıkarır: *"Bugünden sonra divanda, dergâhta, barigâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır."* (14)

8. yüzyılın birinci yarısında yazılan Orhun yazıtlarındaki yabancı kökenli sözcükler; 1'in altındayken, Uygurcada bu oran % 2.5 ve kimi yerlerde %12'ye yükselmiştir. *Divanü Lügat it Türk*'le aynı yıllarda yazılan Kutadgu Bilig'de % 1.9 yabancı sözcük varken, bundan iki yüzyıl sonra yazılan Atabetül Hakayık'ta bu oran % 20-26'ya yükselmiştir. "Sultan Veled'in *İbtidaname*'sinde % 13, Yunus Emre Divanı'nda % 13 (kimi yerlerde %22 ve daha çok), Aşık Paşa'nın *Garaibname*'sinde % 20, Ahmet Fakih'in *Çarhname*'sinde % 28, Kul Mesut'un *kelile ve Dimne* çevirisinde % 16, Ebul-Leys Semerkanki'nin *Tezkiretül-Evliya*'sında % 26 oranında" (Doğan Aksan'dan Kâmile İmer) (5) yabancı sözcük kullanılmıştır.

14. yüzyılDivan Şiiri'nin önde gelen adlarından Sultan Veled'in Türkçe yazdığı ve yabancı sözcük oranının % 13 olarak saptandığı *İbtidaname* adlı yapıtından kısa bir bölüm şöyledir:

"Kendözünden cihanı ger süresün
Bin cihan ol cihanda sen göresün.
Ne balıklar var ol deniz içre,
Ger sana Tanrı ol sudan içire
Deniz içre baluklarun göresün,
Ol balıklarla hem bile durasun." (7)

13. ve 14. yüzyılların Anadolu'sunda birçok ünlü ozan doğrudan Arapça ya da Farsça yapıtlar verse de, yazın dünyamızda bu dillerin egemenlik kurduğu henüz söylenemez. Aşık Paşa gibi hem aruz hem hece vezniyle şiirler yazan 13. yüzyıl ozanlarından Şeyyad Hamza'nın Desitanı Yusuf'daki Türkçesi, Arapça ve Farsça sözcüklere karşın oldukça durudur denebilir:

"Çıkdı hücresinden ol benzer aya
Yüzi nuri şule verdi odaya.
Ol hatunlar çün ki gördiler yüzin
Aklı gidüp unıtdılar kendözin.
Her biri aldı bıçağı eline
Ellerin doğradı turunç yerine." (7)

Vasfi Mahir Kocatürk, *"ondördüncü yüzyıl Türk nesrinin temiz, sağlam ve güzel bir örneği"* olarak özel kitaplığında bulunduğunu söylediği *Hâzâ der Telif-i Daniyal ve Cafer-i Sadık* başlıklı çeviri bir kitaptan uzun bir alıntı verir. İbrani, Sümer, Yunan ya da Süryani kaynaklı olup Müslüman Türk toplumuna uyarlanarak çevrildiğini sandığı elyazması kitapta, marttan başlayarak ayların doğa olayları, sağlık, beslenme, insan ve toplum üzerine bilgiler verilmektedir:

"Elbab-ül-Evvel Martilis: İlkyazı ayı. Süryaniler dilince Azer derler. Otuz bir gündür. Koyun erleri bu aya Yay derler... Ahlât depreşyr, çıban suluca edüp boğaz ağrısı belürür. Ot içmek ve hacamat etmek ve kan aldurmak eyüdür. Sarmısakdan ve ekşilerden sakınalar ve becid hamama gideler. Yiğitler taamı az yiyeler ve kocalar çok yiyeler... Eğer bu ayda ay tutulsa balık çok ola, kar çok yağa, çekürge çıka, cihani kızlık ede, Mısır vilayeti yağmalana ve bir ulu padişah helâk ola." (7)

15. yüzyıl yazınımızda yabancı sözcükler çoğalmıştır. Bunda Divan Şiiri'nin de payı vardır. Aruz vezninin de zorlamasıyla Divan Şiiri'nin ozanları Arapça ve Farsçadan istedikleri oranda sözcük alırlar. Dahası, bu sözcükleri aruz kalıbına uydurabilmek için istedikleri gibi bozarak ya da kısaltıp uzatarak kullanırlar.

15. yüzyıl Divan Şiiri'nin önemli adlarından biri Ahmet Paşa'dır (?-1496). Fatih'e hocalık ve vezirlik de yapan Ahmet Paşa'nın, Fatih'in şehzadelerinden Mustafa'nın ölümü üstüne yazdığı mersiyesinden alınan aşağıdaki dizeler, o dönemin Osmanlı sarayı sanat dilini çok güzel yansıtmaktadır:

"Ol burc-i devlet ahteri şeh Mustafa kani.
Ol taht ü tac ziveri şeh Mustafa kani.
Haka ki zib ü zinet-i ikbal ü câh idi
Kasr-ı irem kebûteri şeh Mustafa kani." (7)

Öğrenim yıllarının başında önce Molla Mehmed, sonra Mevlana Mehmed diye çağrılan ve asıl adı Mehmed bin Süleyman olan 16. yüzyıl Divan Şiiri'nin en büyüklerinden Fuzuli (Kerbela 1480-1556), Arapça, Farsça ve Türkçe üç dilde yapıtlar vermiştir. Ancak "Türkçe" yazdığı şiirlerinde de Arapça ve Farsça sözcükler az değildir. İşte Türkçe yazdığı Leyla ile Mecnun mesnevisinden kısa bir bölüm ve bugünkü karşılığı:

"Mecnûn ki haberden oldu âgâh
Sûz-i ciğeriyle eyledi âh.

Kim gulgulesin hem ol zamanda
Cânânı işitti ol cihanda.

Az kaldı ki nâlesiyle dildâr
Ol hâb-ı ecelden ola bidar."

(Mecnun Leyla'nın öldüğünü duyunca, ciğerlerinin ateşi ile öyle bir ah çekti ki, sevgilisi onun bu feryadını öbür dünyadan işitti. Mecnun'un ağlayışından, az kaldı Leyla ölüm uykusundan uyanacaktı.) (15)

Divan Şiiri'nin bir başka büyüğü Baki'nin (1526-1600), Kanuni'nin ölümü (1566) üzerine yazdığı mersiyenin ilk iki dizesi şöyledir:

"Ey pây-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm ü neng

Tâ key Hevâ-yi meşgale-i dehr-i bî-direng."

(Ey şöhret ve şan bağının tuzağına ayağı bağlanmış olan! Kararsız dünyanın işleriyle uğraşma isteği ne zamana kadar sürecek?) (16)

Bu dizeleri anlamak şöyle dursun, ayırmalar ve imler nedeniyle doğru aktarmak bile güçtür ve duyarak yanlışsız yazmak ise neredeyse olanaksızdır. İşte özleşme karşıtlarınca savunulan dil, bu dildir.

Bu dili, Baki'nin tam da bu dizeleriyle eleştirenlere karşı, 27/28 Nisan 1968'de yapılan İkinci Dil Kongresi başlıklı özleşme karşıtı toplantıda Refi Cevat Ulunay, aynı dizeleri bir de kendisi okuduktan sonra, şöyle savunur: *"Bunun veznini takti edecek olursanız, çan sesleri duyarsınız. Bu beyitte çan çalıyor. Veznin güzelliğine bakın, lisanın güzelliğine bakın. Bunun bugün bir kelimesini ifade edecek kuvvet, kudret var mı lisanımızda, edebiyatımızda."* (17)

17. yüzyıl Divan Şiiri'nin ünlülerinden Fehim'in (?-1648) şiirlerinden bir örnek:

"Nur-i hüsnüm baîs-i sad teff ü tab-ı mahşerim
Niçe tâb-ı âftâb-ı şu'le tâb-ı mahşerim
Çeşm-i yârım her nigâhım kıyâmetgâhtır
Gamze-i ber hemzen-i rûz-i hisâb-ı mahşerim."
(7)

Lâle Devri'nin (1718-1730) ünlü şairi Nedim'in (1680-1730) dizeleri, 18. yüzyıl yazın dilimizin de bir göstergesidir:

"Erişti gûş-i dil ü cane durdan nagâh
Terane-i ceres-i kârban-i gane ü delâl
Pür etti kuçeyi sıyf-i feşafeş-i dâmân
Erişti zirve-i Nahhide çınçın-i hâlhâl." (7)

Divan Şiiri ozanlarımızın bu şiirlerini Türk halkı anlamamaktadır. Onların da, bu şiirleri Türk halkı okusun diye yazdığı söylenemez. Denebilir ki, onlar bu şiirleri, Arapça ve Farsça bilen, kendi düzeylerindeki bir avuç "seçkin" insan için yazmaktadır. Üstelik, dilimize her yazıda her dizede giren yeni Arapça ve Farsça sözcükler nedeniyle, birbirlerinin yazdıklarını bu seçkinler bile anlayamamaktadırlar.

Bu dönemin düzyazısının dili de, şairlerin dizelerinden farklı değildir. Nedim'in, ozan ve yazar çağdaşı Safayi'nin (?-1725) 1640'tan kendi dönemine değin yaşamış 469 şairin yaşamöykülerini derlediği *Nuhbet-ül-âsar* adlı yapıtı için yazdığı eleştiriden -daha doğrusu övgüden- kısa bir bölüm ve Türkçesi -Türkçenin Türkçesi!- şöyledir: *"Hezârân şâbaaş ü âferin hâmei hoş-eda-yı Safâyî-i suhanseraya ki bu gûne bir bezm-i safâya tertib-sâz ve peymâne-i hüsn-i edâ ile ahbâbı ser-germ ü serendaz eyledi."*

(Şiiri, gerçekten güzel söyleyen Safayi'nin hoş ve zarif üsluplu kalemine binlerce alkış ve aferin (olsun ki), böyle bir zevk ve sefa meclisi kurmuş ve dostları, üslup zerafetlerinin, ifade güzelliklerinin kadehiyle sarhoş etmiş, kendinden geçirmiştir.) (18)

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in dilini anlamadıklarını söyleyip öztürkçe sözcüklere kaşı çıkanlar, acaba yukarıda örnekleri verilen dili ne denli anlamaktadırlar?

19. yüzyıla gelindiğinde, yeniye açık yazarlar, şairler, düşünürler ve gazetecilerde ulus düşüncesi canlanmaya ve biz Türklerin de bir dili olduğu anımsanmaya başlanır. Dilde sadeleşmeden sözedilir olur. Dil Devrimi öncesine değin bu çabalar sağlıklı bir sonuç vermese de, Türkçe, ağdalı Osmanlıcanın karşısında bir seçenek olarak belirir. Ancak bunlar cılız gelişmelerdir ve 19. yüzyıl Divan Şiiri'nin önemli adlarından Ziya Paşa'nın (1825-1880) şiirleri bile, Nedim'in koyu Osmanlıcasını pek aratmaz:

"Ercam-ı binilhaye ile pürdür asuman,
Nispet olunsa zerre değildir bu hakidan.

Bin şems-i tabidar, hezeran meh-i münir,
Yüz bin sevabit ü nice seyyare-i ayan.
Her şems eder tevabi-i mahsusasiyle seyr,
Her tâbie tevabi-i uhra eder kıran." (7)

19. yüzyıl şairi Namık Kemal'in (1840-1888) dilinin de öteki şairlerden bir ayrımı yoktur:

"Şöyle pür hun-u şahadet gideyim mahşere kim
Kerbelâ deştine hemrenk ola meydan-ı behişt.

İstikamette kalır cam-ı dil-i saf yine
Düşse de üstüne bin berk-i belâ piçapiç." (7)

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında şiir, yökü, roman ve oyun dallarında ürünler veren Recaizade Mahmut Ekrem'in (1847-1914) 1871'de çıkardığı ilk şiir kitabı *Nağme-i Seher*'den kimi dizeler ve Türkçeleri şöyledir:

"Her habab-ı eşk-i bülbül in'ikâs-ı nûrdan
Sû-be-sû Tûr-ı Tecellâ'dır şeb-i meh-tâbda.

Sâye-i ebr eyledikçe gülleri rû-der-hicâb
Bülbül-i âşufte Mûsâ'dır şeb-i meh-tâbda."

(Mehtaplı gecede bülbülün gözyaşının her taneciği nur ışığının yansımasından her taraf Tanrı'nın Musa ile görüştüğü Tur Dağı gibi aydınlıktır.

Mehtaplı gecede, bulutun gölgesi gülleri perdeledikçe -perde gibi yüzünü örttükçe- çılgın bülbül Musa gibidir.) (19)

Recaizade Mahmut Ekrem bir yandan bu anlaşılmaz dizeler iyazarken, bir yandan da -sadeleşmenin etkisiyle- anlaşılabilir dizeler yazar. Örneğin La Fontaine'in ünlü manzum masallarından çevirdiği ikisinin ilk dizeleri şöyledir:

"Ağustos Böceği ile Karınca
Etti ağustos böceği tebehkâr
Bütün yazı tegannilerle imrâr
Vakta ki geldi mevsim-i bürudet
Kendini gösterdi fena zaruret.

"Karga ile Tilki
Bir dıraht üstüne çıkıp karga
Peynire çalmak istiyordu gaga
Bunu bir tilki görmesiyle heman
Attı zir-i dırahta hırs ile can.
" (19)

Ancak Türkçemizi seven bir avuç aydının sadeleşme çabalarıyla dilimiz özleşip Türkçeleşecek gibi değildir. Baskıya, sömürüye ve cehalete karşı doğrunun ve güzelin yanında, ülkenin ve halkın çıkarları yanında yer alan, barışın ve özgürlüğün ozanı Tevfik Fikret'in (1867-1915) şiirlerini anlamak bile oldukça güçtür. Fikret'in 1902'de yazdığı ünlü Sis şiiri, 20.yüzyıl başındaki dilimizin durumunu göstermeye yeter. Şiirin ilk dizeleri ve Türkçesi şöyledir:

"Sarmış yine âfâkını bir dûd-î muannit,
bir zulmet-i beyzâ ki peyapey mütezayit.
Tazyîkının altında silinmiş gibi eşbâh
bir tozlu kesâfetten ibaret bütün elvâh;
bir tozlu ve heybetli kesâfet ki nazarlar
dikkatle nüfuz eyleyemez gavrine, korkarl"
(Gene bir sis kaplamış ufuklarını, inatçı bir sis,
gitgide büyüyen bir ak karanlık.
Ağırlığı altında ne varsa sanki yok olup gitmiş,
kalmış ortada kala kala bir tozlu yığın,
o tozlu, korkunç yığına bakan göz
şaşırır titrer, ilerisine gidemez.) (20)

Mehmet Akif Ersoy'un (1873-1936) 7 ciltlik yapıtı Safahat'ın 1911'de yayımlanan birinci cildindeki kimi şiirlerinin dilinin, 16. ya da 17. yüzyıllardaki Osmanlı yazın dilinden bir ayrımı yoktur:

"Tecessüd eylemiş gûya ki subhun rûh-î
mahmurû;
Semâdan yahud inmiş hâke, Sinâ-reng
olup Didarl

Tabiat perde pûş-i zulmet olmuş,
habe dalmışken,
O, güya kalb-i nûrânî sidir leylin, durur bîdâr.

Evet bir kalbdir, bir kalb-i cûşâcûş-i âşıktır,
Ki cevfinden demâdem yükselir bin
nale-i ezkâr."

(Sanki sabahın mahmurluk hali, gövdelenmiş, yahut Hakkın tecellisi Tüc-i Sinâ heyetinde gökten yere inmiştir.

Bütün tabiat, karanlık perdesiyle örtünüp uykuya dalmışken o, gecenin nurani kalbi gibi uyanık durmaktadır.

Evet, bir kalbtir, hem de bir aşığın coşkun ve taşkın kalbidir ki içinden binlerce zikir iniltisi yükselmektedir.) (21)

Osmanlı Devleti'nin gerek yasalarının, gerekse yazışmalarının dili de, onun sanatının dili gibidir. II.Mahmut'un Anadolu ve Rumeli yakasındaki ileri gelen yetkililerle "17 Şaban 1223'te (29 Eylül 1808) yaptığı Senedi İttifak'ın, üç satırlık dualı giriş bölümünden sonraki satırları şöyledir:

"Sebebi tahriri kitabı meyamin nisâb oldur ki cümlenin velinimeti olan Devleti Aliyei Osmaniye Saltanatı Muhammediye olup bâavni Hazreti Huda ibtidai zuhurundan ilâ yevmina hâzâ mazhar olduğu fütuh ve galibiyet ve şonu şevket ittihad ve ittifak ve ref-i nefsaniyet ve şikak ile hasıl olduğu varestei kaydı işaret iken..." (22)

"26 Şaban 1255'te (3 Kasım 1839) Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından okunarak yürürlüğe giren Gülhane Hattı Humayunu şöyle başlar:

"Cümleye malum olduğu üzere devleti aliyemizin bidayeti zuhurundan beru ahkamı celilei Kur'aniye ve kavanini şer'iyeye kemaliye riayet olunduğundan saltanatı saniyyemizin kuvvet ve miknet ve bilcümle tebaasının refah ve mamuriyeti rütbei gayete vasıl olmuş iken yüz elli sene vardır ki gavaili müteakibe ve esbabı mütenevvlaya mebni ne şer'i şerife ve ne kavanini münifeye inkıyat ve imtisal olunmamak hasebiyle..." (22)

İşte Osmanlı'da devletin yazışma dili de, onun şairlerinin, yazarlarının dili de budur ve halk bu dilden bir şey anlamamaktadır. Mahkemeye düşen vatandaş, okuma yazma bilse bile, yazılan "karar"ı anlamamaktadır. Şairler yazarlar bile, birbirlerinin yazdıklarını, ancak sözlükler yardımıyla anlayabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde bu "dil" kullanıladursun, yazılı edebiyattan, kağıttan, kalemden, okuryazarlıktan bile yoksun olan Türk teba ise, diline girmeye başlayan yabancı sözcüklere karşın, büyük oranda Türkçe konuşagelmiştir.

Türk Dilini Bugünlere Getiren, Halkın Acılarla Yoğrulmuş Dilidir

Günümüzden 2700 yıl önceki Türklerin dili bile, Osmanlı Devleti'nde kullanılan dilden daha anlaşılırdır. Ünlü Alp Er Tunga ağıtını duymayanımız yok gibidir. Alp Er Tunga, Orta Asya'da MÖ 8. ve 9. yüzyıllarda yaşayan Saka Türklerinin en ünlü hükümdarıdır. Kaşgarlı Mahmut'un 1072-1074 yılları arasında yazdığı *Divanü Lügat it Türk*'te geçen bu ünlü ağıtın 8. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır. Bu

ağıttaki dil, hiç değişmedi ise, günümüzden 2700 yıl öncesinin dilini yansıtmaktadır. Bu ağıtın dili, ilk yakıldığından değil, yazıldığı tarihten 750 yıl sonraki Baki'nin ve hatta 1000 yıl sonraki Tevfik Fikret'in dizelerinden bile daha anlaşılırdır. İşte Alp Er Tunga Destanı'ndan iki dörtlük ve bugünkü karşılığı:

"Alp Er Tunga öldi mü
İysiz ajun kaldi mu
Ödlek öçin aldi mü
İmdi yürek yırtulur.

Begler atın argurup
Kadgu anı turgurup
Mengzi yüzi sargarup
Körküm angar türtülür." (7)

"Alp Er Tunga öldü mü
Kötü dünya kaldı mı
Felek öcün aldı mı
Şimdi yürek yırtılır

Beyler atın yorup
Kaygı onları durdurup
Benzi yüzü sararıp
Sanki safran sürtülür."

Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lügat it Türk* adlı yapıtında da geçen, günümüzden bin yıl önceki kimi atasözlerimiz, o günkü söylenişleriyle şöyledir:

"Aç ne yemes, tok ne temes."
(Aç ne yemez, tok ne demez.)
"Birin birin ming bolur, tama tama köl bolur."
(Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur.)
"Oğlan işı iş bolmas, oğlak müngizi sap bolmas.)
(Çocuğun işi iş olmaz, oğlak boynuzu sap olmaz.)
"Tag tagka kavuşmas, kişi kişige kavuşur."
(Dağ dağa kavuşmaz, kişi kişiye kavuşur.)
"Yılan kendi egrisin bilmez, 'tevi boynın egri'tir."
(Dev ekendi eğrisini bilmez, 'deve, boynun eğri' der.) (23)
"İt ısırmas at tepmes time."
(Köpek ısırmaz, at tepmez deme.)
"Tekirmende togmış sıçkan, kök kökrekine korkmas."
(Değirmende doğmuş sıçan, gök gürlemesinden korkmaz.) (7)
"Ağılda oğlağ togsa arıkta otı öner."
(Ağılda oğlak doğsa, ırmakta otu biter.)
"Teve silkinse eşgekge yük çıkar."
(Deve silkinse eşeğe yük çıkar.) (24)

Dede Korkut, o zamanın diliyle insanlara şu öğütlerde bulunur:

"Aç görsen tonatgıl, borçlıyı borçından kurtargıl, depe kibi et yığ, göl kibi kımız sağdur, ulu toy eyle." (25)

Dilimiz Türkçenin bugünlere gelmesini sağlayan, Türkçe konuşmayı sürdüregelmiş olan halkın kendisi olmuştur. Halk ve Tekke Edebiyatı ozanlarının, halkın acılarıyla ve sorunlarıyla yoğrulmuş dizelerini ezberine alarak dilden dile taşıyan halktır. Abdülbaki Gölpınarlı, yazılı olmayan halk şiiri üzerine şu değerli gözlemde bulunur: *"Halk şiirinde ne var diyenler unutuyorlar; halk şiirinde deprem var, kıtlık var, salgın var, Yemen var, uyuz ve bit var, yangın var, sıtma var, eşkiya var. Dağ var, bel var, çeşme var ve gerçek sevgiler, sarışın yahut esmer, mavili yahut pembeli güzeller var. Yurt var, dünya var, halk var, yaşayış var... Yemen'e türkü yakan, Kızılırmak'a yahut Çukurova'ya hitabeden, hatta İstiklal Savaşı'nı benimseyen ve Atatürk'e bağlanan Türk edebiyatı, halk edebiyatıdır."* (26) Bugün okullarımızın kapısından sokulmak istenmeyen de işte bu edebiyattır.

13. yüzyılda; insanca, halkça, hakça, dervişçe, Yunusça ve Türkçe gürül gürül akıp gelen, insanlığın büyük ozanı Yunus Emer (1240/41-1320/21) çıkar karşımıza. *"Bilmeyen ne bilsin bizi/ Bilenlere selam olsun"* diyen gönülsüz Yunus'tan iki dörtlük şöyledir:

"Taştın yine deli gönül
Sular gibi çağlar mısın
Aktın yine kanlı yaşım
Yollarımı bağlar mısın.

Yalancı dünyaya konup göçenler
Ne söylerler ne bir haber verirler
Üstlerinde türlü otlar bitenler
Ne söylerler ne bir haber verirler." (27)

16. yüzyılın, baskı ve sömürüye karşı direnen büyük halk ozanı Pir Sultan, yalnız insana değil, dağa, taşa, bitkiye, hayvana, canlı cansız tüm nesnelere sınırsız bir sevgiyle yaklaşır. İşte iki dörtlük:

"Öt benim sarı tanburam
Senin aslın ağaçtandır
Ağaç dersem gönüllenme
Kırmızı gül ağaçtandır.
...
Öküzün damını alçacık yapın
Yaş koman altında kuruluk sepin
Koşumdan koşuma gözlerin öpün
İreçberler hoşça tutun öküzü." (26)

"Arılar da konmaz oldu pirene/ Şükür olsun bu sevdayı verene" diyen hamuru aşk ve sevgiyle

yoğrulmuş, insana, doğaya, yaşama, çiçeğe, yaprağa, güzele karşı dalları kırılırcasına aşkla yüklü Karacaoğlan'ın, 17. yüzyılın bu sevgi ve aşk ozanının bir dörtlüğü şöyledir:

"Elif'in uğru nakışlı
Yavru balaban bakışlı
Yayla çiçeği kokuşlu
Kokar Elif Elif diye." (28)

Osmanlı'da devlet ve onun sanatçıları, başka ulusların diliyle yazıp sanat yapadursun, halk; kendi sorunlarını kendi dilinde işleyen ozanlarının bu dizelerini dilden dile aktararak günümüze taşımış, Türkçeyi yaşatmıştır. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu şunları yazar: *"Eğer Türkçede fiillerin güçlü yapısı ve başta Yunus Emre olmak üzere halk ozanlarımızın çaba ve direnmeleri olmasaydı, Türkçe bugün ölü diller arasında yer alacaktı."* (29)

geldiğimde gül dünüz
içine çınlayan çöl ve orman
gizini ele vermemek için
durmadan manasını değiştiren
yitirir kendinide kendinde
gülün ahındaki sır

tenine batan dikenlerdedir

Azmi Ü.HENDEKÇİ

Yararlanılan Kaynaklar

1. Cevdet Kudre, *Dilleri Var Bizim Dile Benzemez*, Bilgi Yayınevi, 2.B. Aralık 1986.
2. Prof. Dr. Ömer Demircan, *Bir Dil Sözlüğünden Vurulur*, Cumhuriyet, 25 Eylül 1999.
3. Prof. Dr. Nevzat Gözaydın, *Türk Dili*, Sayı.585, Eylül 2000.
4. Bengisu Rona, *Dil Devrimi'nin Değerlendirilmesi/Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü*, Dil Derneği Yayınları:5, 1.B.1994.
5. Prof. Dr. Kâmile İmer, *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 1.B. (3.000 adet) 1998.
6. Nalân Mahsereci, *Bilim ve Ütopya*, Sayı: 80, Şubat 2001.
7. Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi, Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi Tahlili ve Tenkidi*, Edebiyat Yayınları, 1964.
8. Ömer Asım Aksoy, *Cumhuriyetin 50. Yılında Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, TDK Yayınları, 3.B. 1973.
9. Türk Dili İçin I.Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 25. Ankara 1966.
10. Sebati Ataman, *Dil Çıkmazı*, Kültür Bakanlığı Yayınlan 455, 1.B. (5.000 adet) Mayıs 1981.
11. Prof. Dr. Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Cumhuriyet eki, Eylül 1998.
12. Doç. Dr. Nazım H. Polat, *Ömer Seyfettin'den Bir 'Yeni Lisan' Yazısı Daha*, Türk Dili, Sayı:558, Haziran 1998.
13. Ali Dündar, *69. Yılında Dil Devrimi*, Çağdaş Türk Dili, Sayı:151, Eylül 2000.
14. Ali Püsküllüoğlu, *Öztürkçe Sözlük*, Bilgi Yayınevi, 4.B. Kasım 1975.
15. Necmettin Hacıeminoğlu, *Fuzuli*, Cönk Yayınevi, Şubat 1984.
16. Cevdet Kudret, *Baki/Divan Şiirinde Üç Büyükler 2*.İnkılap kitabevi, 4.B. 1985.
17. Prof. Dr. Faruk K.Timurtaş, *İkinci Dil Kongresi ve Akademi*, Türkiye Muallimler Birliği Yayınları, 1969.
18. Şevket Kutkan, *Nedim Divanından Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1.B. (10.000 adet), Haziran 1981.
19. Doç. Dr. İsmail Parlatır, *Recaizade Mahmut Ekrem*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2.B. (10.000 adet) Aralık 1986.
20. A.Kadir, *Bugünün Diliyle Tevfik Fikret*, Gözler Yayınları, 3.B. Mayıs 1980.
21. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Haz.Ömer Rıza Doğrul, İnkılap ve Aka Kitabevi.
22. Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A.Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1.B. (10.000 adet) 1985.
23. Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat it Türk*, Toker Yayınları, 1986.
24. Seyit Kemal Karaalioğlu, *Türk Edebiyatı Tarihi I.Başlangıçtan Tanzimata*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, 2.B. 1980.
25. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III.Cilt. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.B. (5.000 adet) Aralık 1985.
26. Abdülbaki Gölpınarlı, *Pir Sultan Abdal*, Varlık Yayınları, 5.B. Eylül 1981.
27. Sabahattin Eyuboğlu, *Yunus Emre*, Cem Yayınevi, 6.B.
28. Cahit Öztelli, *Karacaoğlan*, Varlık Yayınları, 9.B. Temmuz 1981.
29. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *12 Eylül: Karşıdevrim*, Evrim Yayınları, 2.B. 1990.

SİYAH GEMİ

Birer birer ardımızda bıraktık
o bildik eski kasabaları
ışıkları tektük yanan evlerin
perdelerde gezinen gölgelerin
içinden geçtik
bahçelere düşerken acılı bir yüz gibi
odaların ürkek aydınlığı
siyah bir leke
dolaştı bir an gözlerimizde
değil mi?

Nasıl bekledik anımsıyor musun
kaç kış gecesi tutkulu düşlerle
o yazı
sokaklara vurduk kendimizi
kitaplar resimler plaklar
dağınık kaldı ardımızda
ışığı kaç kez açık bıraktık
ne çok şey dokunurdu bize
sık sık yaşaran gözlerimiz
yine de gülümserdi
yine de.

Hep o fotoğraflar o akşamüstleri hep
bir ortaçağ kalesinden suya vuran gölgeler
mazgal aydınlığı
sen burçlarda oturuyorsun işte
hâlâ mavi önlüklü o küçük kız
gülümsüyor gözlerinde
bir başkasında yılanlı kule
lacivert zindanlar barok yalnızlığı
garip kuşlar gibi ilişmişiz
sokulmuşuz birbirimize.

Yolculuklar ürkütürdü için için
uzak yolculuklar
-dönmemek dönüp de bulmamak-
her hoşçakalda bir elveda tınısı
telaşla aranan yakınlar mıydı
yitirmekten korktuğumuz
her gün çoğaldıkça azalan
neydi içimizde?

Kırıla döküle yana yana
sevgiliydik işte
gün oldu yağmurlu sokaklarda yanyana
özledik birbirimizi
gün oldu sarmaş dolaş ağladık rıhtımlarda

Sonra siyah bir gemi
kalktı gitti içimizden
oysa gözükara âşıklardık hâlâ
seviyorduk
seviyorduk
değil mi?

Sinan KUTLU

ORTAÇAĞ İSLAM DÜŞÜNCESİNDE NEDEN KAVRAMI VE NEDENSELLİK

Hasan AYDIN

Doğal nesneler ve olgular arasındaki "neden-sonuç ilişkisi", erken dönemlerden beri, insanlığın ilgisini çekmiştir. Zira, insanın yaşamını sürdürmesi, içerisinde yaşadığı dünyayı tanıma ve anlamasıyla yakından ilişkilidir. Bunun temelinde ise, neden-sonuç ilişkisiyle bu ilişkinin doğasını kavrama çabası yatar. Ancak, söz konusu tanıma ve anlama etkinliği ile, bunlara temel oluşturan neden-sonuç ilişkisinin algılanış biçiminin, tarihsel süreç içerisinde, insanın biyolojik, zihinsel ve kültürel evrimi, toplumsal üretim biçimi, doğal olgu ve olaylar karşısında kendisine ve yapıp-etmelerine biçtiği değere koşut olarak, her dönemde farklılaştığı gözlenir.

Kimi insanbilimcilere ve tarihçilere bakılırsa, göçebe olarak yaşayan, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen ilkel insan, bilgi birikiminin eksikliğine ve doğanın kaprislerine bağlı olarak, gizemsel bir evren imgesi oluşturmuş; çoğu kez, kendisinden pek de ayrı görmediği, doğayı ve oradaki varlık, nesne ve olaylar arasındaki nedensel ilişkiyi, "sihirsel" bir temele oturtmuştur. İnsanın, doğa ile kendisi arasındaki ayrım bilincine ulaşması, doğa karşısında verdiği savaşım ve bu savaşımda etkin bir işlev üstlenen "el-zihin dialektiği" sonucu, bilgi birikiminin görece artışı, tarım ve hayvancılığın yaygınlaşmasıyla, üretim ve yaşam biçiminin kökten değişimi, sihirsel düşünüşü tümüyle ortadan kaldırmasa da, "çok-tanrıcılık" olarak nitelendirebileceğimiz, dinsel düşünüşe dönüşmüştür. Buna bağlı olarak da, evrendeki her türden varlık, nesne ve olayın, hem varlık nedeni, hem de birbirleriyle olan ilişkileri tanrılar aracılığıyla açıklanmıştır. Bu anlayışın, en yalın örneklerini, tarım ve hayvancılığa dayalı ilk yerleşik toplumları kuran Sümer, Babil, Mısır, Çin, Hint vb. halkların mitolojilerinde görmek olasıdır. İnsanlığın toplumsal örgütlenme biçiminde ve düşün düzeyindeki değişim, merkezi yönetim anlayışının doğurduğu tek kral düşüncesine yol açınca, yerde ve gökte bir Tanrı'nın egemenliğinin bulunduğu düşüncesi benimsenmiş; doğal olgu ve olaylar arasındaki ilişkiler ile varlık, nesne ve olayların biricik nedeni, "tek olan Tanrı", görülmeye başlanmıştır. (1) İlk defa, aşağı ve yukarı Mısır'ın birleştirilip tek kralın merkezi yönetimine bağlanması sonucu, Amenofis tarafından ortaya atılan tek-tanrıcılık anlayışı (2), Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyette yankısı bulmuş; ortaçağlar boyunca egemen olan feodal toplumların ideolojilerinin temel belirleyicisi olmuştur.

İnsanlığın zihinsel ve kültürel evriminde önemli bir yer tutan ve Mezopotamya'daki düşün gelenekleriyle etkileşim içinde olduğu anlaşılan Eski Yunan'da (3), hem çok-tanrıcı, hem tek-tanrıcı (4), hem de rönesans sonrası pekişmeye başlayan "bilimsel düşünceye" benzer, ussal nedenlere dayalı bir evren imgesinin izlerini bulmak olasıdır. (5) Bu çok sesliliğin temelinde, Yunan toplumunda egemen olan çoğulcu ve demokratik yapıyla, farklı kültürlerle etkileşimin yattığı söylenebilir. Ancak Eski Yunan'da çoğulcu ortamda filizlenen ve Thales'le başlayan, evreni ve kökenini ussal nedenlerle açıklama düşüncesinin, Leukippos ve Demokritos gibi atomcular ve kuşkucu sofistler bir kenara bırakılırsa, Tanrı ve tanrıların etkisinden uzak bir evren imgesine yol açmadığı görülür. (6) Atomcuların maddeciliği ile Sofistlerin metafizik alana yönelen kuşkuculuğunun, dinsel ve ahlaksal gerekçelerle bastırılması düşüncesi (7), Socrates'in "daimonum" (8) diye nitelendirdiği gizil iç sesiyle birlikte, tanrısal eksenli bir evren tasarımına vurgu yapmış; bu vurgu Platon ve Aristo'nun eliyle, ortaçağlar boyunca egemen olan ve dinsel düşünceye destek veren güçlü kuramlara yol açmıştır. Özellikle Platon'un evreni, "gölgeler ve idealar" evreni olarak ikiye ayırması (9) ve görünürdeki nesneler ile onlar arasındaki ilişkileri, gerçeklikten yoksun bir gölge olarak nitelendirmesi ve insan bilgisini, "anımsama" kuramıyla (10) gizemli bir alana taşıması, dış dünyayı, oradaki nesneleri, doğal ilişkileri ve onlara ilişkin bilgiyi sanısal bir temele indirgemiştir. Böylelikle Platon, mağaraya zincirlendiğine (11) inandığı insanları, bu dünyayı ve bu dünyadaki nesnel ilişkile-

ri anlamaya değil, ideaların yer aldığı metafizik alana yönlendirmiştir. Aristo, öğretmeni Platon'un, gölgeler ve idealar ayrımını yadsımakla birlikte özde ondan pek de farklı olmayan, "özdek-biçim" ayrımını (12) ortaya atmış; sıradizimli bir evren kurgusuyla, dört tür neden ayırdetmiştir. Bu nedenler, maddesel, eylemsel, biçimsel ve ereksel nedenlerdir. (13) Aristo'ya göre, bu nedenler, özdeğin gizillikten edimselliğe geçişinde önemli rol oynarlar. Her şeyi son düzlemde, sıradizimli evren imgesiyle "İlk Neden'e" bağlayan Aristo'nun (14) ay-üstü, ay-altı ayrımında etkin işleve sahip olan erekselci nedenselliği, gizilliği ifade eden özdekten çok, tanrısallığı ile dikkat çeken biçime yönelmiştir. Onca, ay-altı evrendeki varlık, nesne ve olayların oluşumunda, ay-üstü evrendeki İlk Neden ve gökkürelerinin, biçim verme özelliğinin güçlü bir rolü bulunmaktadır. Bu yüzden biçim temel ögedir. (15) Zaten Aristo'ya göre özdek kötülüğü ve eksikliği, biçim ise iyiliği ve yetkinliği simgeler. İnsanın nedenlere dönük bilgiyi elde etmesi de, biçimleri kavramasıyla mümkündür; biçimlerin kavranması da, metafizik bir ilke olan "etkin akıl'a" (16) bağlıdır. Aristo'nun sıradizimli evren imgesi, özdek-biçim ayrımı, erekseki nedenselliği ve etkin aklı, Platon'un düşünceleri ve doğunun dini motifleriyle birleşerek önce Helenistik felsefede, sonra da ortaçağ Hıristiyan ve İslam felsefesinde güçlü bir etki uyandırmıştır.

İskender'in fetih hareketlerine bağlı olarak, doğunun dinsel düşüncesiyle, Eski Yunan filozoflarının metafizik süpekülasyonlarının etkileşmesi Helenistik felsefede yankısını bulmuş (17); doğunun etkisiyle, felsefedeki dinsel eğilim doruk noktasına ulaşmıştır. Bu eğilim, en güçlü ifadesini, Platon'un düşüncelerinden esinlenen Platinus'ta bulmuştur. Yeni Platonculuğun kurucusu olarak görülen Plotinus, "sudurcu" bir evren imgesi oluşturmuş; evrendeki her şeyin, güneş ışığının güneşten çıkması gibi, Bir'den çıktığını ileri sürmüştür. (18) Onca, oluşu sağlayan etkin neden, Bir'dir; ancak Bir, işlevini Akıl ve Ruh gibi ikincil nedenler aracılığıyla yerine getirmektedir. (19) Bir, Akıl ve Ruh'un etkileşimiyle oluşan evrende, gerçek olan özdek ve özdeksel nesneler değil, ruhsal olanlardır. İnsanın kurtuluşu da, içine düştüğü özdeksel bedenden kurtulup, kendi özüne dönmesiyle olasıdır. (20) Bu anlayışıyla Plotinus, her türden varlık, nesne ve olay ile bunlar arasındaki ilişkiyi metafizik bir temele oturtmuş; gizemli evren imgesinde, Bir'in dışındaki, tüm nedenleri sözde neden olarak görmüştür.

Gerek Eski Yunan gerekse Helenistik felsefeyle, İslam fetih hareketleri (21) ve Me'mun döneminde zirveye ulaşan çeviriler (22) aracılığıyla karşı karşıya gelen müslüman düşünürler, İslam dininin tanrısal eksenli doğmalarını da dikkate alarak eklektik bir düşün geleneği oluşturmaya girişmişlerdir. Bu gelenek, en güçlü ifadesini, daha çok dinsel dogmalara dayanan İslam din felsefesi (kelâm), Eski Yunan ve Yeni Platoncu kaynaklardan esinlenen İslam felsefesi ve tasavvufunda bulmuştur (23). Bu akılardan, İslam din felsefesi (kelâm), İslam dogmalarını farklı inançlar karşısında savunma ve ussal bir temele oturtma görevini üstlenmişken (24), tasavvuf, önceleri, ahlaksal yaşamın gerekleri, ruhun özdeksel bağlardan kurtuluşu, zühd ve takvaya dayalı bir yaşamın ilkeleri ve nihayet Tanrı'ya kavuşma üzerinde durmuştur. (25) Gelişen süreç içerisinde tasavvuf, Yeni Platonculuğun ve uzak doğu mistisizminin etkisinde, İbn Arabî gibi düşünürler aracılığıyla tasavvuf felsefesine dönüşmüştür. (26) İslam felsefesi ise, daha çok Eski Yunan ve Helenistik dönemin bilim ve felsefe geleneğini dikkate alarak, hem İslam toplumunun bilimsel gereksinimlerini karşılamşı, hem de varlık, bilgi ve değer alanına yönelik metafizik süpekülasyonlara girişmiştir. (27) Kendi içinde pek çok alt grupları barındıran bu üç akım, aralarındaki güçlü gerilimlere karşın, İslam düşün geleneğinin genel çerçevesini oluşturmuşlardır. Bu çerçeve, kısmi farklılıklarla, belli bir insan, toplum ve evren imgesine gönderme yapar. Bu imge, "tanrısal eksenli bir evren imgesidir" ve dayanaklarını, İslamdinsel bildirileri ve Platon, Aristo, Plotinus gibi filozofların düşüncelerinde bulur. İslam düşünürlerinin insan, toplum ve evren kurgularının tanrısal eksenliliği, en açık bir şekilde neden ve nedensellik anlayışlarında kendini gösterir. Çünkü neden ve nedensellik anlayışı, bir yönüyle, insan-eylemleri, insan-doğa, insan-toplum ve doğadaki varlık, nesne ve olayların birbirleriyle ilişkileri sorununu gündeme getirirken, diğer bir yönüyle de, Tanrı-insan, Tanrı-toplum ve Tanrı-evren ilişkisine gönderme yapar. Şu halde, İslam dünyasında egemen olan düşünsel anlayışları ve sonuçlarını izleyebilmek için, İslam düşünürlerinin neden ve nedensellik konusundaki düşüncelerini irdelemek zorunludur.

Mu'tezile: Tevellûd (Doğuş) Kuramı

İslam dünyasında neden ve nedensellik sorununun tartışmaya açılmasının, ahlaksal, hukuksal ve dinsel nedenlere bağlı olduğu görülür. Bir yandan, İslam dinsel bildirilerinin hem kaderci hem de insanın yükümlülüğünü dile getiren ifadeleri (28), öte yandan da, Suriye'nin fethiyle birlikte özgür istenç yanlısı Hıristiyanlarda etkileşim (29), İslam düşünürlerini, insanın yapıp etmelerinde gerçekten özgür olup olmadığı sorununu tartışmaya yönlendirmiş; bu tartışma, insan ve eylemleri arasındaki

nedensel ilişkiyi gündeme getirmiştir. Gelişen süreç, tartışmaları Tanrı-insan, Tanrı-evren ilişkisi bağlamına oturtmuş; ve nihayet İslam filozoflarının katkılarıyla bütünüyle nesnelerarası ilişkilere taşınmıştır.

Nedensellik sorununu, insan ve eylemleri bağlamında, ilk gündeme getirenler, ön-socratesci ve süryanilerin elinde Hıristiyanlaşmış Heleniştik felsefeye ilgi duyan Mu'tezilî düşünürler (30) olmuştur. Onları, Emeviler döneminde siyasal erklerce kullanılan Cebriye'nin katı fatalizmine (31) duydukları tepki, Tanrı'nın adaleti ve kudretiyle, insanın istenç özgürlüğünü uzlaştırma çabasına itmiştir. Onlarca, bu iki açıdan zorunludur:

a- Tanrı'nın adil bir varlık olduğunu göstermek.

b- İnsanın, ahlaksal, hukuksal ve dinsel yükümlülüğünü temellendirmek.(32)

Bu amaçla hareket eden Mu'tezili düşünürler, bir yandan, Kur'anın kaderci tutumu ön plana çıkartan ayetlerini yorumlamışlar; (33) bir yandan da kimi Hint ve Yunan etkisiyle, töz-ilinek (cevher-araz) metafiziğini benimsemişlerdir. (34) Öyle anlaşılıyor ki, Mu'tezili düşünürler, töz-ilinek metafiziği aracılığıyla, hem Tanrı'nın mutlak kudretini ve adaletini, hem de insanın yükümlülüğünü temellendirebileceklerine inanmışlardır. Fakat, kısa sürede töz-ilinek metafiziğinin parçalı ve süreksiz yapısının Tanrı'nın evrene her an müdahalesini şart koştuğu anlaşılınca, kimi liberal düşünürler, böylesi bir evren imgesiyle insanın yükümlülüğünün ve Tanrı'nın adaletinin temellendirelemeyeceğini anlamışlar; bu töz-ilinek metafiziğinde kısmi değişiklikler yapmaya yönelmişlerdir. (35) Bu değişikliklerden en önemlisi, kimi ilineklerin insana bağlanmasını sağlayan ve insanla eylemleri arasında ilişki kurmaya yarayan "tevellüd (doğuş kuramının" (36) benimsenmesidir. Daha çok, anne-çocuk ilişkisinde olduğu gibi şartla-şartlı ilişkisini andıran tevellüd (doğuş) kuramı, Bişrb. Mu'temir'in adıyla anılır ve bir eylemin bir cismiden ya da başka bir varlık ve eylemden doğmasını ifade eder. (37) Bu anlayışına uygun olarak Bişr b. Mu'temir'in şöyle dediği aktarılır:

"Kendi eylemlerimizden doğan her şey, kendi eylemlerimizin sonucudur." (38)

Böylelikle eylemle sonucu arasında nedensel bir ilişki kuran Bişr, neden-eser ilişkisine ait görüşlerini şöyle formüle eder:

"Sebeb eserden daima önce gelir; ancak aralarında hiçbir fasıla olmayabilir. İkincil eserler, insanların eserleridir; dolayısıyla insan, bir darbenin acısını hissedip, birisinin kendisine vurduğunu bilince, o kimse acıya ve bilgiye neden olur." (39)

Ebû el-Huzeyl el-Allâf ise, insan ve eylemleri arasında bir bağıntı kurmak için, eylemleri ikiye ayırır. a. Eylemi yapanın niteliğini bildiği eylemler, b. Eylemi yapanın niteliğini bilmediği eylemler. Onca, okun havada hareketi veya iki nesnenin birbirine vurması sonucu meydana gelen ses birinciye; açlık, haz, bilgi ise ikinciye örnektir. Birincilerin nedeni, insan olduğu halde, ikincilerin nedeni, Tanrı'dır. (40) Böylece Ebû el-Huzeyl, insan yükümlülüğünün anlamsız bir şey olmadığını göstermeye çalışır. Öte yandan O, Aristo'yu anımsatır bir biçimde gözlemlediğimiz kimi eylemlerin zorunlu sonuçlar doğurduğunu belirtir.

"Eğer bir taş parçası, herhangi bir cismi parçalayacak güçte ise, bu taş özelliklerini koruduğu sürece, ilkine benzer tüm cisimleri de parçalayacak güçtedir." (41)

Doğada zorunlu bir işleyişin varlığına inanan ve bunu da "zuhûr ve kumûn (gizlenme ve ortaya çıkma) kuramıyla" (42) temellendirmeye yönelen Nazzâm, bu zorunluluğu Tanrı'nın sürekli yaratma etkinliğen bağlar. Onca, eylemi yapanın doğası değişmediği sürece, yaratma eyleminin yinelenece ğini kabul ederiz. Nitekim o, şöyle der:

"Tanrı taşı öyle bir doğada yaratmıştır ki, onu itersek hareket eder, itmezsek durur." (43)

Bişr b. Mu'temir, Ebû el-Huzeyl el-Allâf ve Nazzâm gibi Mu'tezlli düşünürlerin, yukarıda sunduğumuz anlayışları, insan ve eylemleri arasında bir ilişkinin ve evrende belli bir sürekliliğin bulunduğu ima etmektedir. Ancak, belli bir sürekliliği olan evren imgesiyle, Tanrı'nın mutlak kudretini uzlaştırmak mümkün müdür? Çünkü, insan ve eylemleri ile bu eylemlerden doğan ikincil eserler arasında nedensel bir ilişki kurmak, Tanrı'nın müdahalesi, yaratması ve kudretinin dışında kimi etkinliklerin var olduğu anlamına gelmektedir. Eş'arilerin, Mu'tezileyi Tanrı'nın sıfatlarını inkar edip, iki yaratıcı benimseyen Mecusilere benzetmelerinin (44) nedenlerinden birisi de, Mu'tezilenin karşılaştığı bu güçlük olsa gerekir. Sorunun farkına varan kimi düşünürler, çelişkiye düşmek pahasına, Tanrı'nın mutlak kudretini yadsımadıklarını dile getirmişlerdir. (45) Sözgelimi, Ebû el-Huzeyl el-Allâf'ın şöyle dediği kaydedilir:

"Tanrı ağır bir taşı, onda düşme eylemini yaratmayarak, havada bir süre tutabilir veya ateşle yanıcı bir cismi bir araya getirip, yanma eylemini yaratmayabilir." (46)

Ebû el-Huzeyl'inda ha ileriye giderek, Tanrı'nın eylemle ölüm, dilsizlikle konuşma gibi zıtları birlikte yaratabileceği düşüncesini benimsediği kaydedilir. (47) Ebû el-Huzeyl'in bu tutumu, Mu'tezilenin içinde, insan ve eylemleri arasındaki ilişkinin ve doğadaki sürekliliğin Tanrı'nın mutlak kudreti adına, dış-

lanmaya başlandığını göstermektedir. Nitekim Ebü Ca'er el-İskâfî şöyle der:

"Tabiat düzeni sabit değildir; dolayısıyla ateş yanma olmadan, oduna değebilir; taş, düşmeden havada durabilir." (48)

Sâlih Kubbâ daha ileriye giderek, aynı anlayışı şöyle ifadelendirir:

"İnsan sadece kendi nefsinde bir fiil meydana getirebilir; onun fiilinden dolayı, meydana gelen herşey, başlangıçta Tanrı'nın eseridir. Tabiat olaylarının hepsinde Tanrı'nın aracısız fiilini aramak gerekir. Odunun birçok defa ateşe dokundurulması, fakat yine de Tanrı'nın onda yanmayı meydana getirmemesi mümkündür. Yine Tanrı'nın, insanın ateşte yanmasına neden olması, fakat acı hissettirmeyip, hep haz duyurması mümkündür. Ayrıca Tanrı dilerse insanda, idrakle körlüğü, ölümle bilgiyi bir arada yaratabilir." (49)

Benzer bir anlayışı, Eş'ariliğin kurucusu Ebü el-Hasan el Eş'ari'nin öğretmeni Cubbâ'î'de dile getirir.

"Tabiat düzeni sabit değildir; ateş pamukla bir araya gelmesine rağmen yanma meydana gelmeyebilir." (50)

Mu'tezilenin nedensellik konusundaki görüşlerini sergilemek için verdiğimiz bu örnekler, neyi göstermektedir? Bizce bunlar, Mu'tezile içinde nedensellik düşüncesinin yeterince yerleşip tutunamadığına işaret etmektedir. Tevellüd (doğuş) anlayışı, nisbeten bir neden-sonuç ilişkisini çağrıştırsa da, Mu'tezili düşünürlere, sürekliliği olan bir evren imgesini benimsemeleri için yeterli gerekçeleri sağlayamamıştır. Bunun en önemli nedeni, Mu'tezilî düşünürlerin, dinsel endişelerle hareket etmeleri ve Tanrı'nın mutlak kudretini koruma kaygılarıdır. Bu kaygı onları, Tanrı'nın adaleti ve insanın özgürlüğü sorununun çözümünde de, sıkıntıya sokmuştur. (51) Çünkü, bu tartışmalar sonucunda benimsedikleri "tecviz kuramı" (52) aklen imkansız olmayan herşeyi, Tanrı'nın yapabileceği sonucuna iletmiş ve evrendeki tüm etkinlikleri tek gerçek özne olarak gördükleri Tanrı ile ilişkilendirmiştir. (53) Böylece, tevellüd (doğuş) kuramıyla gündeme gelen doğal nedenler, sözde nedene dönüşmüştür.

Eş'arîlik ve Mâturidilik: Tevellûd (Doğuş) ve Nedenselliğin Yadsınması

Kimi Mu'tezilî düşünürlerin, tevellüd (doğuş) kuramıyla gündeme gelen, neden-eser ilişkisi, sunnî çevrelerde güçlü eleştirilere neden olmuştur. Gerek Mâturidilik gerekse Eş'arîlik ekolüne bağlı düşünürler, Mu'tezilenin töz-illnek metafiziğini ve tecviz kuramını kabul etmekle birlikte tevellüd (doğuş) kuramının, Tanrı'nın sürekli yaratma etkinliği ve kudretiyle örtüşmediği gerekçesiyle yadsırlar. Sözgelimi, Eş'arî bir düşünür olan Bağdâdî şöyle der:

"Kaderiyyenin (Mu'tezilenin) bir sebebin eseri olarak gördüğü şey, taraftarlarımıza göre, Tanrı'nın fiilinin sonucudur. Çünkü, insanın kendi iç faaliyeti dışında bir eylemi işlemesi kabul edilemez. Gerçekte insanın, yayı gerip oku fırlatması, fakat Tanrı'nın okta hareketi yaratmaması; yine okun hedefine onu zedelemeden çarpması ve insanın ateşle pamuğu yanyana getirip, pamuğun yanmaması mümkündür. Böyle bir şey, aklen düşünülebilir. Nitekim Tanrı; adetine uygun olarak, çocuğun birleşmeden, şişmanlığın beslenmekten oluşmasını irade etmiştir. Fakat bunu yoktan yaratmayı dileseydi, böyle bir şey onun kudreti dahilinde idi." (54)

Mâturidilerin tevellüd (doğuş) ve neden-eser ilişkisi konusundaki tavrı, Eş'arîlerinkinden hiç de farklı değildir. İnsanı yükümlü bir özne yapmak için, tikel irade görüşünü benimseyen (55) Mâturidilerin, bu anlayışlarını tehlikeye sokan, tevellüd (doğuş) kuramına yönelttikleri eleştirileri görmek için, Nûr ed-Dîn es-Sâbûnî'ye kulak vermek yeterlidir.

"İnsanlara ait eylemlerin eserleri, Tanrı'nın yaratması ile meydana gelir. Bu eserler, Kaderiyyenin (Mu'tezilenin) sandığı gibi, kulların eylemlerinden doğmuş değildir... Doğrusu bizim ileri sürdüğümüz görüştür. Çünkü, bu eserler, insanların eylemleriyle meydana gelmiş olsaydı, ya tamamen kudret olmadan, ya eylemin kendisi aracılığıyla oluştuğu kudretle, ya da başka bir kudretle meydana gelmiş olacaktı. Birincisinin kabulü olanaksızdır; çünkü, kudretten yoksun bir eser imkansızdır. İkincisi de kabul edilemez; zira eylemin kendisi aracılığıyla oluştuğu kudret, fiil ile hemen beraber bulunduğundan eser meydana gelirken ortadan kalkmış olur. Üçüncüsü de akla uygun değildir; çünkü, eylem ile eserin, kudreti ayrı ayrı olduğu takdirde, insanın eylem olmadan eseri; ya da eser olmadan eylemi elde edebilmesi gerekirdi. Örneğin, dövme olmadan acının veya acı olmadan dövme eyleminin elde edilmesi gibi... Tartışılan sorun hakkındaki görüşümüzün tutarlı olduğunun bir diğer kanıtı da şudur: Örneğin, dövme eylemini işleyen birisinin, eylemden sonra hemen ölmesi mümkündür. Bu durumda, acı, ölümden sonra meydana gelmiş olur. Halbuki, ölüden eylemin ortaya çıkması imkansızdır. Ne var ki, Tanrı, yasasını, nedene ilişmenin hemen ardından eseri yaratmak biçiminde yürütmüştür. İnsan, eserin meydana gelmesi amacıyla nedenine başvurunca bu eser, her ne kadar onun eylemiyle meydana gelmiş değilse de, ona nisbet edilmiş; yükümlülük adeten ona yönelmiş, şerlata göre dünyada tazminata, ahirette de azaba uğramış olur. Yine bir

insan, bir diğerinin tulumunu, yağı akıtacak bir biçimde delse, bunun için adete göre kınanır; şeriata göre de yükümlü tutulur. Gerçi tulumun içindeki yağ, onun eylemiyle akmış değildir. Fakat o, eserin meydana gelmesi kastıyla, nedenine başvurunca, eser ona nisbet edilmiştir. Söz konusu olan sorun da aynen bunun gibidir." (56)

"Tanrı her şeyi ol demekle yaratmıştır; ister iyi ister kötü olsun yeryüzünde hiçbir şey O'nun iradesi ve kudreti dışında var olamaz." (57), diyerek, doğada bir sürekliliğin bulunduğunu yadsımaya yönelten inancın temellerini atan Ebû el-Hasan el-Eş'arî'nin söz konusu anlayışı, Bağdâdî, Bâkillânî, Cüveynî ve Gazzâlî gibi sunni düşünürlerde güçlü bir yankı uyandırmıştır. Kşukusuz bu yankıda, Kur'anda sunulantanrısal eksenli evren imgesinin güçlü bir etkisi olmuştur. Fakat, Eş'arî, Bağdâdî ve Nûr ed-Dîn es-Sâbûnî gibi düşünürlerin tartışmanın odağına insan ve eylemlerini ve Mu'tezilenin tevellüd (doğuş) anlayışına duyulan tepkiyi oturtmalarına rağmen, Cüveynî ve Gazzâlî ile birlikte konunun ekseni genişlemiş; doğrudan doğal ilişkilere ve doğadaki neden-sonuç ilişkisine yönelinmiştir. Kuşkusuz bu yönelimde, Cüveynî ve Gazzâlî gibi düşünürlerin felsefe ile temaslarının yadsınamaz rolü olmuştur. Daha çok, Filozofların neden-eser ilişkisi konusundaki görüşlerine yönelen Gazzâlî, öğretmeni Cüveynî ve bağlı bulunduğu Eş'ari geleneğine çok şey borçlu olduğu için (58), konuyu onun ekseninde biraz daha detaylandırmakta yarar vardır.

Gazzâlî:
Doğal Nedenselliğin Sistematik Reddi

Gazzâlî'nin nedensellik sorununa eğilişi tepkiseldir. O, bir yandan, öncelleri gibi Mu'tezilerin tevellüd (doğuş) anlayışını, öte yandan da, Plotinus'un "sudur kuramı" ile Aristo'nun "erekselci nedenselliğini" benimseyen İslam filozoflarını eleştirmeye girişir. bilindiği gibi, Kîndî, Fârâbî, İbn Sînâ gibi İslam filozofları, evrenin Tanrı'dan, ışığın güneşten çıkması gibi çıktığını ve bu çıkış süreci içerisinde, önce ayrık akıllar olarak nitelenen gök kürelerinin oluştuğunu, onların da, dairesel hareketleri aracılığı ile ay-altı evrendeki varlıkların oluşumunda ve biçimlerinin belirişinde rol oynadığına inanmaktadırlar. (59) Böylelikle onlar, salt tinsellik olarak nitelendirdikleri Tanrı'nın dışında, evrende, etkin rol oynayan "ikincil nedenlere" yer vermiş olmaktadırlar. Gazzâlî'ye göre filozoflar, sudurcu evren kurgusu ve ikincil nedenlerle, sebeble eser arasında zorunlu bir ilişkinin olduğuna, eğer neden varsa eserin, eser varsa mutlaka nedenin olması gerektiğine inanmışlardır. (60) Aynı anlayış, bir eserin, başka bir eserden doğduğunu söyleyen Mu'tezilenin tevellüd (doğuş) kuramında da vardır.

Gazzâlî, Mu'tezilerin ve filozofların görüşlerini, "el-iktisâd fi el-itikâd" ve "Tehâfüt el-Felâsife" adlı eserinde enine boyuna tartışır ve İngiliz empirist filozofu David Hume'a benzer bir biçimde, nedensonuç ilişkisinin zorunlu bir ilişki olmadığını göstermeye çalışır. Onca, doğaya iliştirilen nedensel zorunluluk, dinsel açıdan, Tanrı'nın mutlak kudretiyle çeliştiği gibi, peygamberlerin doğruluğunun kanıtı olan mucize olgusunu açıklamayı da olursuz kılmaktadır. (61) Oysa, kur'an, "sizi ve eylemlerinizi Tanrı yaratmıştır" (62); "O her an bir iştedir"'(63); "Tanrı dilediğini yapandır"(64); "Onun herşeye gücü yeter"(65); "O, yaptıklarından sorumlu tutulmaz" (66); gibi ifadelere yer vermesinin yanında, Mûsâ'nın elinde asanın yılana dönüşmesi, ayın yarılması, İsâ'nın babasız dünyaya gelişi (67) gibi olgulardan söz etmektedir. Böylece dinsel kaygılarını ortaya koyan Gazzâlî, nedenle eser arasındaki ilişkinin varlıkbilimsel (ontolojik) bir zorunluluk mu, yoksa bilgikuramsal (epistemolojik) temelleri olan salt mantıksal bir zorunluluk mu olduğunu göstermekle işe başlar. Yani, İslam filozoflarının zorunlu ilişki dedikleri şey, dış dünyada mı, yoksa sadece mantıksal alanda mı geçerlidir?

Gazzâlî'ye bakılırsa, neden-eser ilişkisi, filozofların sandığı gibi, zorunlu bir ilişki değildir. En azından, ona göre, dış dünyada ve nesnel gerçeklikler alanında böyle bir zorunluluktan söz edilemez. Onca, iki şey arasında zorunlu bir ilişkiden söz edebilmek için, bu iki şeyden birinin olumlanması diğerinin olumlanmasını, birinin yadsınması diğerinin yadsınmasını ya da birinin varlığının ötekinin varlığını, birinin yokluğunun ötekinin yokluğunu gerektirmesi gerekir. Nitekim o şöyle der:

"Tabiatta sebep olarak düşünülen şey ile eser olarak düşünülen şey arasındaki ilişki, bizce zorunlu bir ilişki değildir. Aslında, bu her iki şeyden, biri öteki olmadığı gibi, onlardan birinin kabulü ötekinin kabulünü, birinin reddi de, ötekinin reddini gerektirmez. Ayrıca, onlardan birinin varlığı ötekinin varlığını, birinin yokluğu da ötekinin yokluğunu zorunlu kılmaz; nitekim, susuzluğu gidermede su içmek, doymakla yemek yemek, yanmakla ateşin ilişmesi, aydınlıkla güneşin doğması, ölümle boynun kesilmesi, iyileşme ile ilacın içilmesi, ishal ile ishal ilacının kullanılması arasında ve buna benzer tıpta, astronomide, sanatlarda ve çeşitli mesleklerdeki gözleme dayalı ilişkilerde bir zorunluluk yoktur. Onlar arasındaki ilişki, Tanrı'nın takdirinde daha önce bulunmaktadır; çünkü, aralarında ilişki bulunan olguları Tanrı birbiri ardından yaratmakta olup, bunların kendi özünde ayrılmayı kabul etmeyen zorun-

lu bir ilişki bulunmamaktadır. Tersine, yemek yemeden doymayı, boyun kesilmeksizin ölümü, boyun kesildiği halde yaşamı sürdürmek ve buna benzer bütün ilişkileri meydana getirmek Tanrı'nın gücü dahilindedir ve takdiri sonucudur." (68)

Gazzâlî'nin kanısına göre filozoflar, mantıksal zorunluluğu, dış dünyadaki nesneler arasındaki ilişkilere kaydırmışlardır. Oysa, mantıksal alanda içlem, kaplam, eşitlik, ayrıklık gibi kategorilere özgü olan zorunluluğu dış dünyadaki doğal ilişkilere taşımak bir yanılsamadır; ya da psikolojik alışkanlığın bir sonucudur. Onca, filozofların nedensel zorunluluk hakkında tek kanıtları, deneyim ve alışkanlıktır. "Ateş-pamuk ve sperma örnekleriyle" (69) bunu göstermeye çalışan Gazzâlî, deneyim ve alışkanlığın; sadece, nedenin eserle birlikte bulunduğu gösterdiğini söyler. Gazzâlî'ye göre, hiçbir deneyim, eserin, nedenden çıktığını gösteremez. Gazzâlî, bu konuda deneyimin kanıt oluşturamayacağını, "doğuştan kör adam" örneğiyle açıklamayı dener.

"Gözünde perde bulunan ve gece ile gündüz arasındaki farklılık konusunda, insanlardan hiçbir şey işitmemiş olan doğuştan kör kimsenin, gözünden söz konusu perde gündüzün kalkar ve o kimse göz kapaklarının açıp, renkleri görürse, gözünde renklerin suretlerinin kavranmasını sağlayan şeyin, gözün açılması olduğunu; gözü sağlam, açık, söz konusu perde kalkık ve karşıdaki nesne renkli olduğu sürece mutlaka görebileceğini sanır ve güneş batıp hava kararınca, güneş ışığının renklerinin onun gözü üzerinde izlenim bırakmasının nedeni olduğunu bilinceye dek, göremeyeceğini aklına getirmez." (70)

Deneyim, nedensel zorunluluğa bir kanıt sağlamadığına göre, filozoflar, dış dünyada mümkün bir takım ilişkilerin bulunduğunu kabul etmeli; zorunluluğu da mantıksal alanla sınırlandırmalıdırlar. Gazzâlî, olurluluğun sınırı nedir sorusuna da, mantıksal bir çelişki ya da saçmalık bulunmadığı sürece her şey olurludur, yanıtını vermektedir. (71) Bu yanıt, Mu'tezilenin ortaya attığı ve Gazzâlî'nin bağlı bulunduğu Eş'arî geleneğin tecviz kuramını dile getirmektedir. Bu kuram uyarınca, aklen imkansız olan şeyler dışındaki her şey üzerinde Tanrı'nın kudretinin bulunduğu ifade edilir. İşte filozofların, dış dünyaya taşıdıkları zorunlu nedensellik ilişkisi, evrendeki olurluluğu ortadan kaldırmakta, Tanrı'nın iradesini dışlamaktadır. Gazzâlî'ye göre, Mu'tezile, tecviz kuramını kabul ettiğini, söylese de, şartla,şartlı arasındaki ilişkiyi anımsatan tevellüd (doğuş) anlayışıyla bunu yadsımaktadır. Çünkü bu ilişkide son tahlilde, neden-sonuç ilişkisine indirgenmektedir. (72) Onca, tevellüd (doğuş), çocuğun ana rahminden çıkmasında olduğu gibi, bir yerden çıkmayı ima eder. Şu halde, bir içerenle, bir içerilen şey bulunmalı, eğer böyle bir durum ortada yoksa, eseri doğuran neden düşüncesi anlaşılmaz hale gelir. (73) Fakat, Gazzâlî'ye göre biz, sırf buna bakarak, eserin neden tarafından doğurulduğunu söyleyemeyiz. Çünkü, deneyim, eserle nedenin yanyanalığını gösterir, eserin nedenden doğduğunu değil. (74)

Her türden doğal olayın ve ilişiklerin nedeni Tanrı'nın kudreti ise, bunun doğurduğu birtakım sorunlar da var demektir. Gazzâlî, "el-i'tikhad" adlı eserinde bu sorunları karşıtları adına formüle ederek yanıtlamaya çalışır:

"Gerçek şu ki, dünya üzerinde bulunan hareketlerin ve benzerlerinin çoğunluğu birbirinden doğmakta ve bunların kimileri zorunlu olarak, diğerlerinden meydana gelmektedir. Örneğin, elin hareketinin zorunlu olarak parmaktaki yüzüğün hareketini, elin sudaki hareketinin de suyun hareketini meydana getirmesidir. Bu hakikat deneyim ile sabit olduğu gibi, akıl da buna işaret eder. Çünkü, eğer suyun ve yüzüğün hareketi gerçekten Tanrı'nın yaratmasıyla meydana gelmiş olsaydı, gerek yüzüğün, gerekse suyun hareketi olmaksızın, elin hareketini yaratması mümkün olurdu. Oysa bu imkansızdır. Birbirinden doğan diğer varlıklar da bunun gibidir." (75)

Gazzâlî'nin bu karşı çıkışa yanıtı, düşüncesini savunmakda çektiği güçlüğü gösterdiği için, oldukça ilgi çekicidir. Yanıt şöyledir:

"Tevellüd (doğuş) kavramından anlaşılan şey, ceninin anne karnından ve bitkilerin yerden çıktığı gibi, bir cismin, diğer bir cisimden çıkmasıdır. Bu ise ilineklerde olanaksızdır. Çünkü, elin hareketinin, yüzüğün hareketinin çıkmasını sağlayan bir içi yoktur. Bundan başka el, birtakım nesneleri içeren bir cisimde değildir ki, bunlardan kimileri, bu ellerden süzülmüş olsun. Eğer yüzüğün hareketi, elin hareketinin özünde bulunuyorsa, bu hareketin, el aracılığıyla doğmasının anlamı nedir? Bunun açıklanması ve anlatılması gerekir. Eğer bunun anlaşılması mümkün değil ise, sizin bu durumun deneyim ile sabit olduğuna dair sözünüz, kuşkusuz cehalet ve ahmaklıktan başka bir şey değildir. Zira, bu hareketin, sadece elin hareketi ile meydana geldiğini gözlemek mümkündür. Fakat onun, gerçekten elden doğduğunu göstermek imkan dahilinde değildir. Buna bağlı olarak sizin, eğer bunu gerçekten Tanrı yaratmış olsaydı, gerek yüzüğün, gerekse suyun hareketi bulunmaksızın, elin hareketini yaratmış olması gerekirdi sözünüz, saçma olmaktan öteye gidemez. Kuşkusuz bu da, bilgi iradeden doğmamış olsaydı, bilgi bulunmaksızın, iradenin

veya hayat olmaksızın, bilginin yaratılmış olması gerekirdi, diyen birisinin sözüne benzer." (76)

Mantıksal çelişki taşımayan ilişkilerde bir olurluluk söz konusuysa, ateşin bir cisme dokunduğunda onu yakması, yemek yiyenin doyması, ölümün boğazın kesilmesini izlemesinin nedeni nedir? Gazzâlî, yanmanın nedeninin ateş, doymanın nedeninin yemek yemek, ölümün nedeninin boğazın kesilmesi olduğunu söyleyemeyeceğimizi ifade eder. Onca deneyimden hareketle bir neden saptanamaz. (77) Tam bu noktada Gazzâlî, doğal olgular arasındaki ilişkileri, doğrudan ya da elçileri olan melekler aracılığıyla düzenleyen bir varlığa geçer. (78) Ona göre, söz konusu varlığın ya da elçilerinin görülmeyişi, onların yokluğunu göstermez; çünkü, insan yetileri sınırlıdır. Gerçek neden olan bu varlığı ve aracılarını bilimde derinleşenler, kalp gözü açık olanlar ve sezgi gücü bulunanlar görebilir. Gazzâlî, gözlenemeyen gerçek neden anlayışının filozoflarının büyüklerince de benimsendiğini söyler.

"Filozofların araştırıcı olanları, bu nesnelerin yanyana bulunmaları ve kısaca onların birbirleriyle ilişkilerinin farklı olması halinde, ortaya çıkan bu ilinti ve olguların, ancak suretlerin vericisinden, yani melek ya da meleklerden çıktığı konusunda birleşmişlerdir. Hatta onlar derler ki, renklerin suretinin gözde izlenim bırakması, suretleri veren varlık tarafından gerçekleştirilir; güneşin doğması, sağlam göz ve renkli cisim, yalnızca, mahalli bir sureti kabul etmeye hazırlayan ve yetkin kılan unsurlardır... İşte bu, ateşin yanmanın, ekmeğin doymanın, ilacın sağlığın vb.nin faili olduğu iddiasını geçersiz kılar." (79)

Gazzâlî'ye göre, dış dünyada nedensel zorunluluğun yadsınması ve gerçek neden olarak Tanrı ve melekler gibi metafizik varlıkların kabulü, nesnelerin belli özelliklerinin bulunmadığı anlamına gelmez. Onca, ateş elbette yakar; fakat bu, Tanrı'nın adetine göre meydana gelir.(80) Bu olguya Kur'an, Tanrı'nın adetinde bir değişiklik bulamazsın (81), diyerek işaret eder. Ancak Gazzâlî için, gerçek sorun şudur: Tanrı dilediğinde bu adetini değiştiremez mi? Onca, tevellüd (doğuş) ve nedensel zorunluluk bunu olanaksız kılmaktadır. Oysa Gazzâlî, zorunluluk anlayışının, Tanrı'nın doğaya ilişkin adetini değiştirmesi anlamına gelen mucizenin açıklanmasını olanaksız kıldığına inanır. (82) Mucizenin olurluluğu Tanrı'nın evrene müdahelesini ve dilediğinde adetinde değişiklik yapabilmesini gerektirir. Ateşin İbrâhim'i yakmamasını, İsa'nın babasız doğmasını, Musa'nın elinde asanın yılan olmasını vb.yi, başka türlü açıklamak olanaksızdır. Gazzâlî'ye göre, Tanrı adetini her an değiştirmez bunu sadece, peygamberinin doğruluğunu göstermek için yapar. (83) Tıpkı halk içinde daima atıyla gezen bir hükümdarın, elçisini doğrulamak için adetini değiştirerek yaya yürümesi gibi. Gazzâlî, kendi bilgi kuramsal anlayışını da, ortaya koyduğu evren imgesine uydurarak, Tanrı'nın adetinde değişiklik yaptığında, budeğişikliğe uygun olarak bizim bilgimizde de değişiklik yapacağını syöler.

"Eğer Tanrı adetlerin (tabiattaki düzenlerin) kesintiye uğraması anında, bu türlü mümkün şeyleri gerçekleştirmek suretiyle tabiattaki düzeni (adeti) bozarsa, bu düzen konusundaki bilgiler kalplerden (zihinlerden) atılır ve Tanrı onları artık yaratmaz. Bu nedenle, bir nesnenin Tanrı'nın kudreti dahilinde mümkün bir şey olmasında, Tanrı'nın geçmiş bilgisinde böyle bir şeyi belli bir zamanda yapması mümkün olduğu halde, yapmamasında ve böyle bir şeyi o anda yapamayacağı konusunda bizde bir bilgi yaratmış olmasında hiçbir engel yoktur." (84)

Görüldüğü gibi Gazzâlî, öncelleri gibi, evrendeki her şeyi tanrısal bilgi, irade, kudrete bağlamakta, evrende gözlemlediğimiz düzeni de, Tanrı'nın sürekli yaratıcılığıyla ilişkilendirdiği, adetine bağlamaktadır. Tanrı, her an adetinde değişiklik yapma olanağına sahip olduğu için, doğal nedenselliğin yadsınması olarak beliren bu tutum, Eş'arîler ve Gazzâlî tarafından benimsenen, parçalı töz-ilinek metafiziğiyle oldukça uyumlu; ancak, evreni Tanrı'nın varlığının kanıtı olarak sundukları, hudûs kanıtı açısından ise çelişkilidir. Çünkü, evrende gözlenen her türden doğal nedensel ilişkinin yadsınması, "Tanrı evrenin nedenidir," önermesini temellendirmeyi olanaksızlaştırmaktadır.

İbn Rüşd:
Nedenselliğin İnkarına Tepki

Eş'arî ve Mâturidî düşünürlerin, bu arada da Gazzâlî'nin salt dinsel kaygılarla doğal nedenselliği yadsımaları, İslam filozoflarınca tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkiyi, sistemli bir biçimde ele alan düşünür, İbn Rüşd'tür. O, Gazzâlî'nin filozofların düşüncelerini çürütmek için kaleme aldığı "Tehâfüt el-Felâsife'ye (Filozofların Tutarsızlığı)" karşı yazdığı "Tehâfüt et-Tehâfüt (Tutarsızlığın Tutarsızlığı)" adlı eserinin tabiat bölümünde, konuyu, eleştirel bir yöntemle irdeler. İbn Rüşd, öncelikle, nedenselliği yadsımanın bir safsata olduğunu, böylesi bir yola başvuran kişinin, ya gönlünde olanı diliyle yadsıdığını ya da safsataya dayalı bir kuşkunun peşinde olduğunu belirtir (85) ve ardından, söz konusu inkarın, doğurduğu sorunlara değinir. Onca, duyularla algılanan ilişkiler gerçek ilişkilerdir ve bilgi ile nedensellik arasında sıkı bir bağ vardır. Bu nedenle doğal nedenselliğin inkarının, varlıkbilimsel (onto-

lojik), bilgikuramsal (epistemolojik), ve din felsefesi açısından pek çok olumsuz sonucu vardır.

İbn Rüşd'e göre, nesneler arasındaki doğal işikileri yadsımak ve bu ilişkileri bir yanyanalık ilişkisi olarak görüp evrendeki tüm doğal süreçleri tanrısal adete bağlamak varlıkbilimsel açıdan şu olumsuz sonuçlara yol açar:

a. Nesnelerin türsel özellikleri yadsınmış olur; çnükü nesneler doğaları gereği, insanlar ise nefsleri gereği bir eylemde bulunur. Bu durumda, her eylemin, öznesinin bulunduğu da söylenemez.

b. Nesnelerin sabit gerçekliği ortadan kalkmış olur; gördüğümüz nesnelerin gerçek olduğunu söyleyemez hale geliriz.

İbn Rüşd, bu olguların altını çizerek şöyle der:

"Bunu reddeden kimsenin, her fiilin, mutlaka bir öznesi bulunduğunu kabul etmesi mümkün değildir... Nesnelerin tek tek her varlığa özgü fiilleri gerektiren ve nesnelerin özlerinin, adlarının ve tanımlarının farklı olmalarını sağlayan özleri ve niteliklerinin bulunduğu kendiliğinden bilinmektedir. Eğer tek tek her varlığın kendine özgü bir fiili bulunmasaydı, kendine özgü bir tabiatı da olmazdı. Kendine özgü bir tabiatı olmayınca da, kendine özgü ne bir adı, ne de bir tanımı bulunur ve dolayısıyla, bütün nesneler bir tek şey olabileceği gibi, bir tek şey olmayabilirdi de... Var olanın tabiatı kaldırıldığında, yokluk gerekmektedir." (86)

Nedenselliğin yadsınması, bilgikuramsal açıdan, bilginin inkarını da gerektirmektedir. Çünkü, bilgi ile nedensellik arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. İbn Rüşd'e göre biz, ancak nedenleri bilinen şeyleri bilebiliriz; nedenleri bilinmeyeleri de, nedenleri bilindikten sonra biliriz.(87) Bu nedenle, Gazzâlî'nin, gözünde perde olan doğuştan körün, gündüzün gözünden perdenin kalkmasıyla, renkleri görmesinin nedenini, gözün açılmasına bağlayacağını gösteren örneği doğru değildir. Çünkü, burada meydana gelen bilgi değil, sanıdır. Bilgi için gerçek nedenlerin bilinmesi gerekir. Nedenselliğin reddi, bilginin reddini gerektireceği gibi, nedenleri bilmemize yarayan, aklın da reddini gerektirir.

"Akıl, varlıkların nedenleriyle kavranmasından başka bir şey değildir. İşte bununla, öteki kavrama yetilerinden ayrılır. O halde, nedenleri reddeden kimse aklı reddetmiş olur. Mantık sanatı, nedenlerin ve eserlerin bulunduğunu ve bu eserleri bilmenin ancak onların nedenlerini bilmekle yetkinliğe ulaşılabileceğini ortaya koymaktadır. Bu şeyleri reddetmek, bilgiyi geçersiz kılmak ve reddetmektir; çünkü, bu, gerçek bilgiyle bilinebilen herhangi bir şeyin bulunamayacağı; bulunsa bile, böyle bir şeyin, sanıya dayalı bir şey olacağı, ne bir kanıtın ne de bir tanımın bulunacağı ve kanıtları oluşturan özünlü yüklem kategorilerinin ortadan kalkacağı anlamına gelir. Zorunlu hiçbir bilginin bulunmadığını kabul eden kimsenin, bu sözünün doğru olmadığını kabul etmesi gerekir." (88)

İbn Rüşd, nedenselliğin inkarının, bilgi açısından doğurduğu bu sonuçlar nedeniyle, Gazzâlî'yi, ve öncellerini eleştirdikleri sofisitlerin konumuna düşmekle suçlar. Bu, Gazzâlî ve öncellerinin tanrıbilimsel sistemlerinin iç çelişkisine bir dikkat çekmedir.

"Biz, kelâm sanatında (islam din felsefesinde) uzmanlaşmış olan bir kimsenin şartla şartlı, şeyle tanımı, şeyle nedeni ve şeyle kanıtı arasında yer alan zorunluluğu reddetmek yoluna başvurduğunu görmekteyiz. Bütün bunlar, ancak, sofistlerin görüşleri arasında yer alabilir ve hiçbir anlamı yoktur." (89)

İbn Rüşd'ün kanısına göre, Gazzâlî ve öncellerinin nesneler arasındaki ilişkiyi olurlu ilişkiler olarak görmeleri din felsefesi açısından da kimi olumsuzluklara yol açmaktadır.

a. Tanrı zorba bir krala dönüşür.

İbn Rüşd, Gazzâlî'nin filozoflar adına, islam din felsefecilerine (kelâmcılar) yöneltebileceği alaylı eleştiriyi aynen aktarır ve onların böylesi bir eleştiriye layık olduğunu söyler.

"Böyle bir anlayış, birtakım imkansız sonuçlara ulaşılmasına yol açar. Çünkü, eserlerin nedenlerden zorunlu olarak çıktığını inkar edip, bunları Yaratanın iradesine bağladığımız ve iradenin de, belirlenmiş özel bir yolu bulunmayıp, çeşitli dallara ve türlere ayrılması mümkün olduğu takdirde, her birimizin yırtıcı bir aslanın, alevli ateşlerin, görkemli dağların ve silahlarla donanmış düşmanların karşısında bulunduğunu, fakat yüce Tanrı'nın herbirimizde görme yetisini yaratmadığı için, onları görmediğini mümkün görmek gerekir. Yine evinde bir kitap bırakan kimsenin, onu, evine geri döndüğünde, yakışıklı, akıllı ve becerikli bir çocuğa ya da bir hayvana; evde bıraktığı çocuğun köpeğe; külün güzel kokulu bir nesneye; taşın altına ve altının taşa dönüşmüş halde bulunduğunu mümkün görmesi gerekir. Bu kimse, kendisine, söz konusu hususlara dair bir şey sorulduğu takdirde, şöyle diyebilir: Şu anda evde neyin bulunduğunu bilmiyorum. Tek bildiğim şey, evde bir kitap bırakmış olduğumdur. Bu kitap, belki de, şu anda, bir at olmuş ve kütüphaneyi idrarı ve dışkılarıyla kirletmektedir. Yine evde bir parça ekmek bırakmıştım; belki de o, şu anda, elma ağacına dönüşmüştür; çünkü, Tanrı'nın her şeye gücü yeter. Atın nutfeden, aağacın çekirdekten yaratılması zorunlu olmadığı gibi; herhangi bir şeyden yaratılması da zorunlu değildir; belki de Tanrı, daha önce var olmayan bir takım nesneler

yaratmaktadır. Nitekim, daha önce hiç görmediği bir insana, bir kimseye, bu doğmuş mudur, diye sorulursa, biraz durakladıktan sonra şöyle diyebilir: Çarşıda satın alınan kimi meyvelerin insana dönüşmüş olması olasıdır. İşte kendisine baktığın insan budur; çünkü, Yüce Tanrı'nın mümkün olan herşeye gücü yeter. sözünü ettiğimiz şey mümkündür; dolayısıyla bu konuda insan tereddütiçinde kalmadan edemez." (90)

İbn Rüşd, Gazzâlî ve öncellerinin bu tutumuyla, Tanrı'yı zalim bir krala dönüştürdüklerini söyler. (91) Onca, bu olumsuz sonuçtan, Tanrı'nın adetini mucize gibi, olağanüstü durumlarda değiştireceğini söyleyerek kurtulmak da mümkün değildir. Çünkü, Gazzâlî ve mensubu bulunduğu Eş'arîlerin Tanrı'sı hiçbir şeyle sınırlanamayan ve hiçbir kural ve ilkeye uymayan bir varlıktır. (92) Öte yandan, evrendeki düzeni, Tanrı'nın dilediğinde değiştirebileceği adetine bağlamak da pek akla uygun değildir. Bu bağlamda İbn Rüşd, adet kavramının yanıltıcılığını göstermek için onu çözümlemeye girişir. Onca adet, Tanrı'nın nesnelerin olağan düzenini belirleyen adeti; nesnelerin bu olağan düzene uygun adeti; bizim nesneler hakkında hüküm verme adetimizi içermektedir. Bu adet, Tanrı'nın adeti olamaz; çünkü, adet öznenin sık sık yinelenişiyle elde edilen bir yetenektir. Nesnelerin adeti de değildir; zira, alışkanlıklar nefs sahibi varlıklara özgüdür; nefs sahibi olmayanlarınsa tabiatı vardır. Tabiat ise, her zaman fiilini zorunlulukla yerine getirir. Bizim nesneler hakkında hüküm verme adetimize gelince, nesneler hakkında akli bir yargıda bulunma yeteneğimizden söz edilebilir. Ancak, adet, sonradan kazanılmayı ve alışkanlığı ifade eder; bu yüzden Tanrı'ya iliştirilemez. (93)

b. Tanrı'nın varlığı ve nitelikleri askıda kalır.

Gazzâlî ve yandaşları, İbn Rüşd'e göre, tüm doğal süreçleri olurlu eylemlere indirgedikleri ve süreksiz bir evren tasarımını benimsedikleri için, ne Tanrı ne de varlık, nesne ve olaylar konusunda olumlu bir yargıda bulunabilirler. Sonucu üzerinde etkili eylemler ve ilişkiler söz konusu değilse; yani neden sonuç ilişkisinden söz edilemiyorsa, Tanrı'nın evrenin nedeni olarak görülmesi anlamsızdır. Oysa gerek Gazzâlî, gerekse yandaşları, hudûs kanıtı aracılığıyla, evrenden hareketle Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya yönelirler. (94) Hatta Çüveynî gibi, ileri gelen Eş'arî düşünürler, bu dünya ile öte dünya arasında neden bağı şart bağı, hakikat bağı, kanıt bağı gibi ilişkilerden söz ederler. (95) Onlar, bu dünyadan her türden doğal ilişkiyi kaldırdıkları için hem Tanrı'nın varlığını hem de bu dünya ile öte dünya arasındaki bağları tehlikeye sokmuş olmaktadırlar. Bu, onların tanrıbilimsel sistemleri açısından büyük bir çelişkidir. Bu çelişkiyi, Gazzâlî ve yandaşlarının doğal nedenselliğin zorunluluğunu yadsıdıkları, fakat özgür iradeye sahip neden fikrini benimsedikleri savıyla aşmak da mümkün değildir. Çünkü, Gazzâlî, "Tehâfüt el-Felâsife'de", deneyimin kanıt teşkil etmediği gerekçesiyle gözlemlediğimiz ilişkileri yadsırken, "el-İktisâd fîel-İ'tikâd'da", her öncelinin, önceli olmasının bir nedeni vardır, (96) diyerek gözlemlenemeyen ve deneyimlenemeyen gizemli bir nedenden söz etmektedir. Öte yandan, Gazzâlî ve İslam din felsefecileri (kelâmcılar), Tanrı'ya verdikleri nitelikler konusunda, çıkış noktası olarak insanı almışlar ve insansal nitelikleri aşkınlaştırmışlardır. Böylece Tanrı'yı öncesiz-sonrasız bir üstün insana dönüştürmüşlerdir. Ancak, onlar, bu dünyada, neden-sonuç ilişkisini yadsıyarak, insandaki her türden etkinliği olumsuzladıkları için, Tanrı'yı ve sıfatlarını da anlaşılmaz kılarak tehlikeye sokmuşlardır.

İbn Rüşd'e göre, İslam filozoflarının, doğal nesnelere özünlü nitelikler ve eylemler yüklemeleri nedeniyle mucizeyi açıklayamayacakları olgusu da kabul edilemez. Örneğin İbn Sînâ, doğal yasalar çerçevesi içinde kalarak, peygamberlere özgü ayrıcalıklı niteliklere ve ay-üstü evrenin, ay-altı evrendeki maddeler üzerindeki biçim verici etkisine dayanarak mucizeyi açıklamaya çalışmıştır. (97) Ancak İbn Rüşd'e göre, mucize olgusunu şeriata bırakıp susmak gerekir; zaten filozofların bilgileri de bunu yapmıştır. O, kendisini ve filozofları, şeriat karşısında aklamak için şöyle der:

"Hz. İbrâhim'in mucizesine karşı Gazzâlî'nin filozoflara mal ettiği itiraz ise, müslümanlar arasında zındıklardan başkası tarafından yapılmamıştır. Çünkü, filozofların bilgeleri, şeriatın ilkeleri üzerinde tartışmayı caiz görmemişlerdir. Onlara göre, bu yola başvuran kimsenin şiddetle cezalandırılması gerekir. Çünkü, her sanatın ilkeleri bulunduğuna ve bu sanatı uygulayan kimsenin, onun ilkelerini kabul etmesi gerektiğine, ne reddetmek, ne de geçersiz kılmakla onlara karşı çıkılamayacağına göre, şeriatın ameli sanatının böyle olması daha da uygundur; çünkü, şerî erdemlere uygun olarak hareket etmek, filozoflara göre, insanın varlığı için, insan olması bakımından değil, bilgili insan olması bakımından zorunludur. İşte bu nedenle, her insanın şeriatın ilkelerini kabul etmesi, onlara uyması ve onları koyan birini önder olarak kabul etmesi gerekir. Onları inkar etmek ve onlar üzerinde tartışmaya girmek, insanın varlığını anlamsız kılar. İşte bu nedenle, zındıkları öldürmek gerekir. O halde, bu konuda söylenmesi gereken husus, şeriatın ilkelerinin insan aklını aşan ilahi ilkeler olduğu; ve dolayısıyla onların nedenleri bulunmadığı halde, kabul

edilmeleri gerektiğini söylemektir. İşte bu nedenle, Eski Filozoflardan, hiçbirin alemde yaygın olduğu ve açıkça görüldüğü halde, mucizeler konusundan söz ettiğini görmemekteyiz; çünkü, mucizeler şeriatı kanıtlayan ilkeler; şeriat ise erdemlerin ilkeleridir. Yine onlardan hiçbirinin, ölümden sonra ne olacağı konusunda da konuştukları görülmemiştir." (98)

Tartışmaların İslam Dünyasındaki Etkileri

İbn Rüşd'ün, Gazzâlî'ye ve İslam din felsefecilerine (kelâmcılar), doğada bir sürekliliği ve nedeneser ilişkisini yadsımaları yüzünden, yönelttiği eleştiriler, islam dünyasında, herhangi bir yankı uyandırmamış; her şeyin nedeni olarak Tanrı'yı gören, İslam din felsefecilerinin (kelâmcılar) süreksiz ve Tanrı'nın her an üzerinde oynayabileceği dünya imgesi genel kabul görmüştür. Gazzâlî'nin, "el-Munkiz min ed-Dalâl" ve "Tehâfüt el-Felâsife" adlı eserlerinde, filozoflara ve felsefeye hücumu, filozofları dinsiz olarak gösterip, felsefeyi din için zararlı bulması, güçlü yankılar uyandırmış, bu durum, toplumsal koşullarla birleşerek, özel çabalar ve felsefi düşünceye ilgi duyan yöneticilerce desteklenen felsefenin kaderini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim, Gazzâlî sonrası felsefe, dine aykırı yönleri ayıklandıktan sonra, dinin desteğinde ve hizmetinde araç olarak kullanımış; Şiiliğin egemen olduğu bölgelerde ise Mollâ Sadrâ gibi düşünürlerin eliyle, herşeyi Tanrı'ya bağlayan "işrâkîliğe" dönüşmüştür. İslamın batısında ise, İbn Bacce, İbn Tufeyl ve İbn Haldûn'la bir süre varlığını sürdüren felsefe tarihe karışmıştır. Felsefenin bu kaderi, onun medreselerin programından çıkarılmasına ve felsefeye ilgi duyanların zındık olarak algılanmalarına neden olmuştur. Bu etkinin gücünü, İslam toplumlarının felsefeye hâlâ olumsuz bakmasında bile yakalamak olasıdır. Ortaçağlarda, felsefe bilimi de içerdiğinden, felsefenin ve doğal nedenselliğin, dinsel gerekçelerle inkarı, islam dünyasında, bilimi ve bilimsel düşünceyi olumsuz yönde etkilemiş; din-eksenli bir dünya görüşünün pekişmesine neden olmuştur. Nedenselliğin yadsınmasına koşut olarak, insanla eylemleri arasındaki ilişkinin askıya alınması, insanlardaki kendine güven ve üretme hırsını kösteklemiş; insanların yüzünü, bu dünya yerine Tanrı'ya ve öte dünyaya döndürmüştür. Aslında, doğal nedenselliğin yadsınması olgusunun İslam dünyasında, ne denli pekiştiğini görmek için, günümüzde halk yığınlarının ve şeriatçıların, bilimsel açıklamalara alternatif olarak, deprem, sel, güneş tutulması, trafik kazası vb. olguları Tanrı'ya bağlamalarına, hatta Tanrı'nın cezalandırması olarak görmelerine bakmak yeterlidir. İnşaallah, maaşallah, biiznillah, Tanrı'nın dediği olur, Allah'a emanet ol vb. deyişler, söz konusu anlayışın, dilimizde hala yaşayan güçlü yansımalarıdır.

Nedensellik düşüncesinin Batı felsefe geleneğinde de, güçlü eleştirilere uğradığı görülmektedir; ama bu eleştirileri yönelten David Hume, bunu bilgi-kuramsal kesinliğe ulaşmanın mümkün olup olmadığını irdelemek için yapmıştır. (99) Yoksa, Gazzâlî'nin yaptığı gibi, dinsel kaygılarla değil. Bu nedenle, David Hume'un eleştirisi Batıda, bilgi felsefesi ve bilim felsefesi olanlarında canlı bir tartışma geleneği yaratmışken, Gazzâlî'nin eleştirileri, her şeyi Tanrı'ya bağladığı, doğadaki düzeni ve doğa yasası düşüncesini askıya aldığı için, kaderciliğin ve bilim karşıtlığının kökleşmesine katkı sağlamıştır.

Dipnotlar

1. Krş.Alâeddin Şenel, "İÖ 21. Yüzyıldan İs 21.Yüzyıla Sihin, Din, Bilim, Metabilim", Bilim ve Ütopya Dergisi çinde, sayı:39, İstanbul, Eylül 1997, ss.5-11; Server Tanilli, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: İnsanlık Tarihine Giriş, cilt:I, Cem Yayınları, İstanbul 1994, ss.21 vd...
2. Bkz. Hüseyin G.Yurdaydın ve Mehmet Dağ, Dniler Tarıhi, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1978, ss.69-70.
3. Krş. Bertrand Russell, Batı Felsefe Tarihi, cilt.1, çeviren: Muammer Sencer, Bilgi Yayınları, İstanbul 1972, ss.69 vd., Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, ss.13-14; Ender Helvacıoğlu, Antik Yunan Biliminin Mezopotamyalı Kökeni, Bilim ve Ütopya Dergisi içinde, sayı:73, İstanbul Temmuz 2000, ss.6-9.
4. Bkz.Hüseyin G.Yurdaydın ve Mehmet Dağ, age., ss.72 vd., E.Boutroux, Çağdaş Felsefede İlim ve Din, çeviren: Hasan Katiboğlu, MEB Yayınları, İstanbul 1997, ss.1-9; John W.Draper, History of the Conftict Between Religıon and Science, New York 1875, ss.2 vd...
5. Bkz.A.Adıvar, Tarih Boyunca Bilim ve Din, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, ss.32 vd; Cemal Yıldırım, Bilim Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, ss.21 vd. John W.Draper age., ss.4 vd...
6. Bkz.Mehmet Dağ, "İslam Felsefesinin Temel Sorunları Üzerinde Düşünceler," OMÜİF Dergisi içinde, sayı.5, Samsun 1991, s.5-6.
7. Bkz. F.A.Lange, Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi, Cilt.I, çeviren. Ahmet Arslan, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990, ss.30 vd...
8. Bkz. Ksenophon, Sokrates'ten Anılar, çeviren: Candan Şentuna, TTK.Yayınları, Ankara 1994, s.12; Macit Gökberk, age., ss.50-51.
9. Bkz. Frederick Coplestan, Platon, çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1995, ss.38 vd...
10. Bkz. Platon, Menon, Dialoglar içinde. Çeviren: Adnan Cemgil, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, ss.163-170.
11. Bkz.Platon, Devlet, çeviren: Sabahattin Eyüboğlu ve M.Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, ss.199-202.
12. Bkz. Bertrand Russell, cilt.I, age., s.264 vd...
13. Bkz. Macit Gökberk, age., ss.82-83.
14. Bkz. Macit Gökberk, age., s.84.
15. Bkz. Macit Gökberk, age., ss.83-84.
16. Bkz. Aristoteles, Anima/Ruh Üzerine, II, Çeviren: Celal Gürbüz, Ara Yayıncılık, İstanbul 1992, ss.81-84.
17. Krş. Bertrand Russell, cilt.I, age., ss.334 vd.; Macit Gökberk, age., ss.91 vd.
18. Krş. Plotinus, Enneadlar, çeviren: Zeki Özcan, Asa Yayınları, Bursa 1996, s.39 vd.
19. Krş. Plotinus, age., ss.51 vd.

20. Bkz. Zerrin Kurtoğlu, Plotinus'un Aşk Kuramı, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, ss.30-31.
21 Bkz. Carl Brockelmann, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, çeviren: Neşet Çağatay, TTK. Yayınları, Ankara 1992, ss.45 vdd., Philip K. Hitti, History of Arabs From the Earliest Time to the Present, Macmillan St.Martin's Press, London 1970, ss.147 vd.
22. Bkz. Ahmet Emin, Duhâ el-İslâm, cilt.I, Kâhire, tarihsiz, ss.229-289; Hilmi Ziya Ülken, Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü, Istanbul 1935, ss.49vd.; M.Şemseddin Günaltay, "Felsefe-i Kadime İslam Alemine Ne Şekilde ve Hangi Tarikle Girdi," İFM., cilt.I, sayı.2, ss.185-220.
23. Bu akımlar ve düşünceleri için krş. Fazlun Rahman, İslam, Çeviren: Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, İstanbul 1993, ss.119 vd.; Macit Fahri, İslam Felseesi, Kelamı ve Tasavvufuna giriş, çeviren: Şahin Filiz, İnsan yayınları, İstanbul 2000, ss.29 vd.
24. Bkz. G.C.Anawati, Kalâm, İngilizceye çeviren: R.J.Scotts, The Encyelopedia of Religion içinde, Cilt.VIII, London 1987, ss.233 vd.
25. Bkz. Macit Fahri, age., ss.103 vd.
26. Bkz. Macit Fahri, age., ss.107 vd.
27 Bkz. Macit Fahri, İslam Felsefesi Tarihi, çeviren: Kasım Turhan, İklim Yayınları, İstanbul, 1992, ss.1 vd.
28. Bkz. W.M.Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, çeviren: E.R.Fığlalı, Umran Yayınları, Ankara, 1981, ss.109 vd.
29. Bkz.Hasan Aydın, "Ortaçağ İslam Düşüncesinde İnsan İmgesi ve Özgürlük Sorunu", İnsancıl Dergisi içinde, İstanbul, Eylül 2000, s.19.
30. Bkz.Hilmi Ziya Ülken, Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri, Cem/Kültür Yayınları, İstanbul 1993, ss.136 vd.
31 Bkz. Süleyman Uludağ, İslam'da İnanç Konuları ve İtikadî Mezhepler, Manfet Yayınları, İstanbul 1992, ss.373 vd.; Hasan Aydın, agm., s.18-19.
32. Bkz. Hasan Aydın, agm., s.20.
33. Krş.W.M.Watt, age., ss.114 vd.
34. Bkz. Henry Corbin, İslam Felsefesi Tarihi, Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne, çeviren: Hüseyin Hatemi, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, ss.205-206.
35. Bkz. Hasan Aydın, agm., ss.21 vd.
36. Bkz. Ebû Mansûr Abdulkaahir el-Bağdâdî, Mezhepler Arasındakı Farklar, çeviren: E.R.Fığlalı, TDV. Yayınları, Ankara 1991, s115; Hayyât, Kitâb el-İntisâr, tahkik: M.Hicâzî, Kâhire 1988, ss.101-102.
37 Bkz. el-Bağdâdî, age., s.115; Hayyat, age., s.101-102.
38. Mehmet Dağ, "İmâm el-Haremeyn el-Cüveynî'de Nedensellik Kuramı", OMÜİF Dergisi içinde, sayı.2, Samsun 1987, s.35.
39. A.S.Tritton, İslam Kelâmı, çeviren: Mehmet Dağ, AÜİF Yayınları, Ankara, 1983, s.99.
40. A.S.Tritton, age., s.89; Mehmet Dağ, agm., s.35-36.
41. Hayyât, age., s.50; Mehmet Dağ, agm., s.35-36
42. Bkz. A.S.Tritton, "Foreign Influences on Muslim Theology", Bulletin of School of Oriental and African Studies içinde, Vol.X, Port.4, London 1942, s.839.
43. Mehmet Dağ, agm., s.36.
44. Bkz. Ebû el-Hasan el-Eş'arî, el-İbâne an Usûl ed-Diyâne, tahkik: M.H. el-Hüseyin, Beyrut 1991, s.21; Hasan Aydın, agm., s.24.
45. Bkz. Hayyât, age., ss.42 vd.
46. A.S. Tritton, age., s.89; Mehmet Dağ, age., s.36.
47 Bkz. Mehmet Dağ, age., s.37
48. A.S.Tritton, age., s.124.
49. Mehmet Dağ, İslam Kelâmı Ders Notları, Basılmamış, Samsun, s.52; A.S.Tritton, s.130.
50. A.S.Tritton, s.143.
51 Bkz. Hasan Aydın, agm., s.24.
52. Tecviz için bkz. Gazzâlî, İtikad'da Orta Yol, çeviren: Kemal Işık, AÜİF Yayınları, Ankara 1971, ss.60 vd.
53. Bkz. Hasan Aydın, agm., s.23.
54. Mehmet Dağ, age., s.53-54.
55. Bkz. Hasan Aydın, agm., s.25-26.
56. Nûr ed-Dîn es-Sâbûnî, el-Bidâye fî Usûl ed-Dîn, tahkiki Bekir Topaloğlu, TDV Yayınları, Ankara 1995, s.68-69.
57 Ebû el-Hasan el-Eş'arî, age., s.27.
58. Bkz. Mehmet Dağ, agm., s.38.
59. Bkz. Fârâbî, el-Medînet'ül Fâzıla, çeviren: Nafiz Danışman, MEB Yayınları, İstanbul 1990, s.29 vd.; A.M.Goichon, İbn Sînâ Felsefesi ve Ortaçağ Avrupasındaki Etkileri, çeviren: İsmail Yakut, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993, ss.42 vd.; Henry Corbin, age., s.290.
60. Gazzâlî'nin Tehâfût el-Felâsife'deki düşünceleri, İbn Rüşd'ün Tehâfût et-Tehâfût adlı eserinde aynen aktarıldığı ve eser dilimize güzel bir Türkçeyle çevrildiği için, göndermelen ona yapmayı uygun bulduk. Bkz. İbn Rüşd, Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfût et-Tehâfût) Cilt.I, çev.Kemal Işık ve Mehmet Dağ, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1998, s.618.
61. Krş. Gazzâlî, age., ss.60-73; İbn Rüşd, age., ss.615-658.
62. Saffât Süresi, 96.
63. Rahmân Süresi, 29.
64. Burûç Süresi, 116.
65. Mâ'ide Süresi, 40.
66. Enbiyâ Süresi, 33.
67. İbn Rüşd, age., s.619.
68. İbn Rüşd, age., s.627-628.
69. Bkz. İbn Rüşd, age., ss.628-629.
70. İbn Rüşd, age., 629-630.
71. İbn Rüşd, age., ss.650-651.
72. Bkz. Gazzâlî, age., ss.72-73.
73. Bkz. Gazzâlî, age., s.72.
74. Bkz. Gazzâlî, age., s.72.
75. Gazzâlî, age., s.71.
76. Gazzâlî, age., s.72
77. İbn Rüşd, age., s.827-629, Gazzâlî, age., s.72-73.
78. İbn Rüşd, age., s.629, Gazzâlî, age., s.72.
79. İbn Rüşd, age., s.630.
80. İbn Rüşd, age., s.642.
81. Fâtır Süresi, 42.
82. İbn Rüşd, age., s.619.
83. İbn Rüşd, age., s.643-644.
84. İbn Rüşd, age., s.642-643.
85. İbn Rüşd, age., s.631.
88. İbn Rüşd, age., s.631-632.
87. İbn Rüşd, age., s.631.
88. İbn Rüşd, age., s.633-634.
89. İbn Rüşd, age., s.857-658.
90. İbn Rüşd, age., s.640-641.
91. İbn Rüşd, age., s.643.
92. İbn Rüşd, age., s.643.
93. İbn Rüşd, age., s.634-635.
94. Bkz. Gazzâlî, age., ss.22 vd.
95. Bkz. Mehmet Dağ, agm., s.51.
96. Bkz. Gazzâlî, age., s.22.
97. Bkz. İbn Rüşd, age., s.620 vd.
98. İbn Rüşd, age., s.638-639
99. David Hume'un nedenselliğe yönelttiği eleştiriler için bkz. David Hume, A Treatise of Human Nature (İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme), İngilizce metin ve çevirisi bir arada, çeviren: Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1997, ss.100 vd.; David Hume, İnsan Zihni Üzerine Bir Deneme, çeviren: Selmin Evrim, MEB Yayınları, İstanbul 1986, ss.35 vd.

Not: "Ortaçağ İslamdünyasındaki Nedensellik anlayışını irdeleyen bu çalışmada, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olan, değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Dağ'a çok şey borçlu olduğumu anmısatmalıyım. Bu çalışmada, İslam Felsefesi ve Kelam derslerinde, ondan öğrendiğim pek çok bilgi kullanıldığı gibi, basılmamış olan İslam Felsefesi ve Kelâm ders notlarından da etkin bir biçimde yararlanılmıştır."

İNSAN ÜSTÜNE BİR DENEME

Yeşim YILDIRIM

İnsanın doğuştan iyi olduğuna inanıyorum. Her ne kadar bazı psikolojik hastalıkların kökeninin genetik geçişli olduğunu kabul etsem de bunların çoğunun ortaya çıkması için hayatın içindeki tetikleyici olumsuz faktörlerin daha fazla etkin olduğunu düşünüyorum.

Çocuklarda görebileceğimiz bize olumsuz gelen bazı özelliklerin müdahaleler ya da olumsuz müdahaleler nedeniyle belirginleştiğini düşünüyorum.

Bebeklerin pek çok hayvanın doğar doğmaz yapabildiği pek çok şeyi yapabilmesi için çok uzun bir zaman dilimine ihtiyaç vardır. Bu arada dilin anlamını büyük oranda çözebilmiş olsalar bile kendilerini aynı yolla ifade edebilmeleri için yine oldukça uzun bir zamana ihtiyaçları vardır. Neden sonuç ilişkilerini yaşayarak öğrenir. Benim görebildiğim kadarıyla konuşamadığı zamanlarda bile bebeklere bir şey anlatmaya çalışmak çok olumlu sonuçları doğurmaktadır. Bebekler yalnız kalmayı sevmez. Çünkü yalnız kaldığında yapabileceği fazla bir şey olmaması kendisini güvenlikten yoksun hissetmesi anlamına geliyor olmalı... Bencilliğine rağmen kimin kendisine nasıl sınır koyduğunun da farkına varır. Bebeklerin, yani insanın öğrenmek gibi süreçten geçmesinin zoruhluluğunu kabul ediyorum. Buradan baktığımda, insan doğduğunda şekilsiz bir hamur yığını gibi görünüyor bana. Onu şekillendirecek olan yaşayacaklarıdır elbette. Ama ben bu hamur yığınının usta ellerde şekillendirilmesi halinde ortaya çok güzel insanlar çıkacağını düşünüyorum. Dahası bu hamur yığınına olumsuz müdahale etmezsek zaten çok güzel şekilleneceğini düşünüyorum. Benim yaşadığım toplumda bile biraz daha özenli annelerin çocuklarının gelişmiş teknik yöntemleri haricinde gelişmiş duygusal zekaları olduğunu gözlemledim. Boş, şekilsiz hamur yığınını iyi olarak adlandırmayı temellendiremesem bile kötü olduğunu hiç düşünmüyorum. Ağabeyimin oğlunda gözlemlediklerim, kurduğum iletişim, biraz ilgi ve sevgiyle yaklaşıp onların tedirgin olmalarına gerek duymayacakları hissini vermek bebeklerin duygusal ve teknik zekalarının gelişmesini çok hızlandıracağını söylüyor.

Bilimsel yayınlarda genelde hakim kültürün üyelerinin yaptığı araştırmalarda elde edilen sonuçlara bakıp insanın zekasının varsayılan ırklara göre artıp azaldığı görüşü arkasında ciddi ideolojik oyunlara bilimsel altyapı hazırlama çabası olduğunu düşündürtüyor.

Vermiş olduğum özel derslerde ya da arada bir ders çalıştırdığım çocuklarda ve gençlerde görebildiğim kadarıyla insanın müthiş bir öğrenme potansiyeli var. Ancak doğru olan gösterilmezse kendi kendisine bulması çok zaman alıyor. Çocuklara baktığımda onların yıkıcı görünen davranışlarının arkasında doğal ihtiyaçlarının giderilmemiş olduğu gerçeğini görebiliyorum. Tabii ki insan doğduktan sonra kendisinin yetişkinlere göre bir hayli beceriksiz olduğunu hissediyor. Bir süre sonra kendisini bağımsız hissetmek ve yetişkinlerin yaptığı herşeyi kendi başına yapmak istiyor. Bu durum elbette bir çatışmaya neden olacaktır. Çocuğun kendi doğasını anlayabilmesi için yaşıtlarıyla bir arada bulunması gerektiğini düşünüyorum. Dahası çocuklara, onların özgürlüklerini sınırlayacak müdahaleler çocukların yaratıcı yönlerini törpülüyor. Özellikle korku insana her anlamda ket vuran bir duygu.

Çocuklarda gördüğüm ve beni çok umutlandıran bir şey daha var. Çocuklar paylaşmayı, birilerine sevgiyi sunmayı çok seviyor. Kendilerini mutlu eden davranış biçimini başkalarına göstermeyi çok seviyor.

İnsan daha bebekken pek çok şeyi öğrenir sezer. Ancak ifade edemez. Pek çok şeyi gelişmiş bir dille ifade edememeleri anlamadıkları anlamına gelmez. Önemli olan insandaki özelliklerin ortaya çıkmasına elverişli belli oranda bir rahatlığın ve imkanın sunulabilmesidir. Buradan yine insanın iyi koşullarda iyi olacağı sonucu çıkar. Ancak ben kötü huyları bozulma olarak görüyorum. Normal olan iyi durumdur diye düşünüyorum.

Bunu bir iki örnekle anlatmaya çalışacağım.

Yeğenim, henüz sekiz aylıkken bir gün ona benim bakmam gerekmişti. İlk altı ay hemen her gün onu görüyordum. Ona baktığım güne kadar bir süre beni görememişti. Benimle yalnız kaldığında ilk önce tepki gösterdi. Bebeklerin soyut düşünme becerileri henüz o dönemde gelişmemiş oluyor. Ancak ona sürekli güvende olduğu hissini vermeye çalıştım. Hava çok sıcaktı. Güneşin yakıcı etkisinin çok hissedildiği bir anda balkona çıkmak istedi. Ben belki anlar diye konuşarak anlatmaya çalıştım, ancak ağlamaya devam edince balkona çıkarttım.

Bu kez kendisi güneşten çok rahatsız olduğu için içeri girmek istedi. Ben ona rahatsız olacağını bildiğim için balkona çıkartmak istemediğimi söyledim. (Konuşmanın bir zararı olmadığını düşünüyorum.) Öğleden sonra balkondan güneş çekilince çıktık balkona. Yeğenimin şişme bir havuzu var. İçi boştu ve ben çok yorgun hissediyordum kendimi. Onunla birlikte şişme havuzun içinde uzanıyorduk. Birden garip bir sevinç çığlığı attı yeğenim, gözlerimi açmaya vakit bulamamışken birden elleriyle yüzümü tutup salya sümük ağzını yanağıma yapıştırdı ve bunu iki kez daha yineledi. Doğrulup şaşkın şaşkın ona baktığımda "bugün seninle yalnız kaldığımda bana iyi bakamayacaksın diye korktum huysuzluğum o yüzdendi. Ama sana, bana bu kadar iyi baktığın için çok teşekkür ediyorum ve seni, beni sevdiğin kadar çok seviyorum" der gibi mutlu mutlu yüzüme bakıyordu.

Çocuk hastalarıma, çoğu annenin yaptığı gibi korkutarak değil de söylediklerimi anlayabilecekleri hissini vererek rahat yaklaşabildiğimde ve onlara verdiğim sözleri tuttuğumu gördüklerinde dişhekimi koltuğuna, annesi babası ya da ben istediğim için değil, kendisinde bulunan bir sorunu çözebilmem için oturması gerektiğini anlattığımda, pek çok yetişkin insana göre çok daha rahat çalışabiliyorum.

Bir ara çalıştığım bir kliniğe, geçirdiği enfeksiyon hastalığı nedeniyle enjeksiyon yapılması gereken altı yaşında bir çocuk gelmişti. Çocuğun ağlamalarına karşın onu kliniğe getiren amcası 'Oh olsun sana. Soğuk suları, terli terli içme diye kaç kez söyledik. İçersen soğuk suları, terli terli böyle iğneler yaparlar işte' diyordu. Ben çocuğa niye korktuğunu sordum, çocuk bana iğne yapılacağını ve canının yanacağını ve bu yüzden ağladığını söyledi. Ben ona neden iğne yapıldığını bilip bilmediğini sordum. Kedisi soğuk suyu terli terli içmesiyle iğne yapılması arasında hiçbir bağ kuramıyordu. Anladığım kadarıyla büyüklerin onaylamadığı bir şeyi yaptığı için zalimce cezalandırılıyordu ve önüne geçemediği zalimce cezaya tepkisini ağlayarak gösterebiliyordu. Çünkü çocuk duygularını ifade etmek konusunda çok gelişememişti. Büyüklerin yaptığı pek çok şeyde çoğu kez mantıklı bir neden olmadığını da keşfetmiş olmalıydı. Bense ona her insanın terli terli soğuk su içtiği zaman büyük olasılıkla hastalanacağını bu hastalığın kendisinde olduğu gibi ağrı ve ateşe neden olacağını, ateşin de insana kendisini kötü hissettireceğini çabucak geçmesini sağlamak için iğne yapılması gerektiğini, hemşirenin onun canını özellikle yakmak istemeyeceğini anlattım ve çocuklarda çok rahat uygulanabilen hipnozu kendi kendine acıyı hissetmemesi için nasıl uygulaması gerektiğini anlatmaya çalıştım. Yapacağı şeyin güzel şeyler düşünmek olduğunu kendisini kehdi isteğiyle kandırdığı vakit acı duymayacağını söyledim. Bunun için yapmayı sevdiği şeyleri sordum. Basketbol oynamayı seviyormuş. Ben basketbol hakkında fazla şey bilmediğimden bisikletiyle suyun üstünde gözyüzünde ya da kendisinin istediği her yerde olabileceğini bu keyfi alırken iğnenin acısını hissetmeyeceğini anlattım. İğne yapılırken yanında değildim. Sonrasında acıyıp acımadığını sorduğumda bana acımadığını, düşünce olarak neyi seçtiğini sorduğumda basketbolü seçtiğini söyledi.

İnsanların özünde iyi olduğunu, yıkıcı davranışların büyüklerin, onlara nasıl yaklaşmaları gerektiğini bilmedikleri için ortaya çıktığını düşünüyorum. Bunu bilmek için insana inanmak gerekiyor. Biraz yanılma ihtimalini göz önünde tutarak insanın iyi özelliklerini ortaya çıkarmaya çalışmak için özellikle zorlamaya kalkmaksızın olumsuz tepkilerin nereden kaynaklandığı üzerinde biraz düşünüldüğünde salt olumsuz tepkilere neden olacak etkilerin ortadan kaldırılmasıyla insanda doğası gereği iyi olan davranış biçimleri ortaya çıkacaktır.

Yine de beni ürküten insanın belli bir zaman sonra bazı şeyleri hiç anlamayacak kadar tutucu hale gelmesidir. Ama hiçbir zaman insanın hak ettiği tüm yeteneklerinin, yaratıcılığının ortaya çıkabileceği ancak doğanın koyduğu sınırların insanı sardığı -ki bu genişletilemeyecek kadar keskin de değildir- bir düzen hiç tam olarak kurulamamış olduğundan çevremizde gördüğümüz insanlara, kendimize bakıp en iyinin var olamayacağını nasıl söyleyebiliriz? Buna getirebileceğim bilimsel temel ise antropolojik alan çalışmalarında henüz teknolojik olarak gelişmeye ihtiyaç duymamış toplumların insanlık adına ahlaki açıdan nasıl bir gelişkinlik durumunda olduklarıdır. Bizim keşfedip yeniden kurgulamaya çalıştığımız, kişiliğimize yerleştirmeye çalıştığımız pek çok ahlaki değer onlar için olmazsa olmaz değerlerdir. Örneğin temellendirmeleri her ne kadar bilimsellikten uzak görünse bile doğaya bakışları, kendi içlerinde yaşadıkları paylaşım, hiyerarşiyi önleme biçimleri bugünün modern insanın yeniden keşfetmek zorunda kaldığı değerlerdir. Bu açıdan baktığımda insanın bozulmuş, yanlış anlamış halinin kötü, doğal halinin iyi olduğunu düşünüyorum. Yine de bilinci oluşturan şeylerin koşulların olduğunu ama insan söz konusu olduğunda kendi bilincini kendisinin belirleyebileceğini düşünüyorum. Görebildiğim kadarıyla insan kendisini doğru tanımladığında, kendi üzerinde başka güce ihtiyaç duymaksızın, salt kendisi için iyi olmayı isteyebilmektedir. Zaten insanın asıl sorunu kendisini bilmemesi tanıyamamasıdır. Kendi sınırlarını gücünü keşfettiği zaman bu dünyada çok fazla sorun kalmayacak.

KAYNAKÇIDAN NOTLAR

İsmet ALICI

Seven insan... üçlü bir yapıda bulur kendini
Kendisi... sevdiği ve evrende bütün ilişkilere
yansıyan aşk.

Aşk, iki yürekten
tek bir kuşun olmasıdır.
O kuş bu evreni duyumsatır bize

Bir başkasının dünyasına bodoslama
girmemek için
kendi dünyamızı oluşturmamız lazım

Aşkı, gizillikler içinde arayanlar
onu bulamaz

Kendine değer vermeyen insan
vareder tanrıyı

Tanrı, ne kadar çok anlamaya çalışırız onu
onun hiç umurunda mı...

Öyle katı duruyorlardı ki
boyunları ağrıyordu kireçten
Ama 'mutluydular' o ağrıyla yaşamaktan
Ama, o ağrıyı yoketmeden
güzel günlere gidemezler.

Aşk en büyük korkumuzdu bizim
Çünkü, o büyük çoğunluk unutmuştu sevmeyi.

Her insan, coşku ve sevinçle atılabilir yaşama
Ama unutmasın... kendinde varolan o coşku
ve sevinç uymayabilir yaşama
ya da uyabilir.
Ama, coşku ve sevinç değil...
Deneyimlerimizden çıkardığımız bilgi götürür
bizi, canlı yaşama.

Hiç ağlamayan insanın
Gülmesi kadar... iğreti birşey yok.

İdeal olanı arayanlar
hiçbir zaman kendilerine bakmadan
Sahte gururlarıyla yaşayanlardır.
Çünkü örtüşmeli ve değişmeli hakikatımız
Sadece gerçekle, yol almalı geleceğe.

Sanat eylemi yazarak, sorgulayarak
bir kişilik yaratmaktır, aynı zamanda.
Oysa çoğu kişide, sadece yazı var
ve kuru sözcükler dokunmaz yüreğe.

Gerçek sürekli değişir... hakikatımız da
İnsan hep merak eder gerçeği
doğruyu söylemek uğruna.
Bu insanın tanrı olma eylemidir.
Bu insanın en büyük acısıdır.

O iyiydi, yaşamak istiyordu sadece
Ben yaşayarak, yaşamı değiştirmek
Bu yüzden anlaşamazdık bir türlü

Buralarda biçim anlamı saklamak olarak
algılanılıyor.
Oysa şiirde güzel, çırılçıplak sunmaktır kendini
Oysa biçim!.. insan neden saklar ki kendini
Ne güzeldir yüreğimizin, yüreklerimizin sesi.

Arabalar, ceptelefonları, işmerkezleri,
villalar, yatlar dönen paralar...
bunları gör... ama tutsağı olma.
Çünkü sahte istek köreltir düşünceyi
unutma ama, insan olduğunu.

Leman BODUROĞLU
Resim Sergisi
1 Nisan-10 Nisan
Barış Manço Kültür Merkezi
Kadıköy

Tüm İNSANCIL AİLESİ
davetlidir.

Öykü

ARKADAŞ (REFİK)

Yılmaz ZİR

Kapı, küçük yumruklarla vurulduğunda dört katlı beton binanın girişindeki evde sessizce oturan iki kişi dalgınlıklarından sıyrılıp birbirine baktı. Küçük olanı sıçradı. Koşarak kapıya yöneldi. Vakit öğleni geçmişti. Günlerdir korkuyla karışık umutlu bir bekleyiş vardı bu evde kentteki diğer benzerleri gibi. Gazze kuşatılmış, çatışmalar gece boyu sürmüş, bazı binalar uçaklardan fırlatılan füzelerle havaya uçurulmuştu. İşte yine bu sabah evi havalandırmak için pencereyi açtıklarında barut kokusu içeri dolmuştu.

Bu kaçıncı ayaklanmaydı, bilmiyorlar. Bütün bildikleri savaşın kendilerinden önce başladığı, kendilerinden sonra da süreceği, hepsi bu. Ortalama bir insan ömrü kadar yaşabilenlerin artık mezara girdikleri bugünlerden çok önce, anne karnına düştükleri sıralarda bir hançer gibi saplanmıştı kutsal toprakların bağrına İsrail. O gün bu gündür bütün bir halkın yaşamı pamuk ipliğine bağlıydı.

Semir kapının kolunu çevirip açarken bir taraftan da ne yapması gerektiğini geçiriyordu kafasından. Onbir yaşındaydı. Kahverengi düz saçları kısaydı. Üstünde beyaz kumaş pantolon, sırtında desenli kahverengi bir kazak vardı. Kapıyı açtığında onu suçlayan bakışlarla süzen bir çift kömür parçası karşısında küçüldüğünü hissetti Semir. Bir an bundan kurtulmak için gerisin geri kaçmayı bile düşündü.

Neredesin der gibi bakan Nidal sınıf arkadaşıydı. Kızgındı. Siyah kıvırcık saçlarını her zaman olduğu gibi taramamıştı. Krem rengi bir pantolonla kapşonlu siyah bir yağmurluk giyinmişti. İki gündür sokağa gelmeyen, şimdi karşısında mahçup duran Semir'i hemen affetti. Pekâlâ o da biliyordu ki bunun nedeni annesiydi. Konuşmaya başladılar.

Semir'in annesi Refika hanım oturduğu iskemleden kalktı. Orta boylu, esmer, saçları omzuna dökülen kadın, gri bir etekle siyah bir kazak giymişti. İkisine şöyle bir baktıktan sonra pişen yemeği karıştırmak için mutfağa gitti. Gitti, ama bir kulağıyla da iki çocuğun konuştuklarını dinliyordu. Okullar birkaç gündür tatildi. Bunun nedeni İsrail uçaklarının kamu binalarına yaptığı saldırılardı. Refika hanım iki arkadaşın gittiği okulda öğretmendi.

Aslında böyle değildi Refika öğretmen. Neşe dolu, konuşkan, yardımseverdi. Tüm çocukların sevgilisiydi. Ta ki dört yıl önce sosyalist bir Filistinli örgütün liderlerinden biri olan kocası bir gösteride İsrail keskin nişancılarınca vurulana kadar. O günden sonra kadının güldüğünü kimse görmedi. İçine kapandı. Semir onun geceleri gizlice ağladığını biliyor.

Oğlunun arkadaşını tanıyor. İyi çocuk. Derslerinde çok başarılı, hatta oğlundan daha çabuk kavrıyor. Nidal'ın babası inşaat işçisi. Annesi ev kadını. İkisi kız, üç kardeşi var. Yoksul sayılırlar. Babasının yaptığı iki odalı, kiremit çatılı bir evleri var. Refika hanım, ne zaman İsrail sözünü duysa Nidal'in gözlerinde çakan nefret kıvılcımlarını ezbere biliyor. Çocuğun gözleri, ona kocasını hatırlatıyor. Yüreği kendinden büyük bu çocuğun çatışmalara katılmak için kaç kez hasta olduğunu bahane ederek okul kırdığını Allah bilir. Oğlu da dahil beş kişilik bir çetenin lideri olduğunu biliyor.

İşte, şimdi kapıda dikilmiş Semir'i ayartıyordu. Arada kalmış Semir. Annesi iyice canını sıkıyordu artık. Ayakkabı dolabını açtığı anda annesini yanında hissetti. Refika hanım ikisinin arasında durdu. Nidal'i saçlarına, yüzüne uzun uzun bakarak süzdü. Çocukların ikisi önüne bakıyordu.

- Nidal, kapıda öyle dikilme, dedi. Gireceksen, gir.

Nidal kıpırdamadı. Gözlerini Semir'e dikmişti. Semir annesine döndü.

- Anne, biraz sokağa çıkabilir miyim, diye sordu.

Refika hanım sert, kesin bir edayla karşılık verdi.

- Hayır, bu soğukta dışarıda işin yok. Otur dersini çalış ya da televizyon izle.

Nidal kısık, kırgın bir ses tonuyla sonra görüşürüz, dedi. Sırtını dönüp uzaklaştı. Semir, ancak annesi kapıyı kapatıp mutfağa gittiğinde kedine gelebildi. Pencereye doğru yürüdü. Buğulanan camı eliyle sildi. Başını soğuk cama dayadı.

Annesi yine onu en sevdiği arkadaşı karşısında küçük düşürmüştü. Nasıl da kızıyordu ona. Kendini hapiste yatanlara benzetiyordu. Kafasına koymuştu. Gidecek yer bulunca evden kaçacaktı. Gri gökyüzüne baktı. Yağmur sabaha doğru dinmişti, ama sert bir rüzgar vardı dışarıda. Çok uzak olmayan bi ryerden bir patlama sesi duyduğunda ağlayacaktı neredeyse. Okul açıldığında yine aynı şey olacaktı. Diğer çocuklar çatışmalarda ne yaptıkları-

nı göğüslerini şişire şişire anlatacaklar, susmaktan ve dinlemekten başka yapacak şeyi olmayan Semir'e küçümseyen gözlerle bakackalardı.

"Hayır, bu sefer böyle olmayacak. Olmayacak işte, olmayacak. Benim de konuşacak şeylerim olacak!" diye düşünüp sokağın köşesini hızla döndüğünde savruldu. Az kalsın düşüyordu. Silah seslerinin geldiği yere doğru bütün gücüyle koşuyordu. Bir an önce Nidal'i bulmalıydı.

Semir onları gördüğünde Nidal, bir duvarın dibinde üç arkadaşıyla bir şeyler konuşuyordu. Pantolonunun paçalarını dizlerine kadar sıvaşım, içi taş dolu yağmurluğunun cepleri sarkmıştı. Semir'i görünce sevindi. Semir soluk soluğa, ağzından buharlar çıkarak yaklaştı. Nidal hemen ciddileşti. Elindeki taşı göstererek ilk emrini verdi:

- Çabuk, bu boyda bulabildiğin kadar topla, dedi. Az sonra saldıracağız.

Semir telaşla sağa sola baktı. Kazağının ucunu kıvırdı. Taşları içine doldurmaya başladı. Elleri titriyordu. Birden yorulduğunu hissetti. Bedeni ağırlaşmıştı sanki. Yüreği sevinçle karışık bir korkuyla küt küt atıyordu. Geri döndüğünde Nidal son talimatlarını veriyordu.

Geçen seferki gibi yapmayın, anlaşıldı mı? Semir, sen buradan ayrılmayacaksın. Tahir sağda, Yusuf solumuzda olacak. Benle Sabri tankı vuracağız.

Duvarın ardından yanında Sabri'yle Nidal fırladı önce. Bütün güçleriyle elli metreden uzakta olmayan bir İsrail tankının üzerine koştular. Tankın makinalıtüfek namlusu kendilerine çevrildi. Birkaç el silah sesi havada yankılandı. Sabri sendeledi, düştü. Nidal dalından kopup yuvarlanan bu yaprağı gördü. Daha da hızlandı. Tankla arası on beş metre ya vardı, ya yoktu. Durdu. Tankı soluna aldı. Sağ elini önce geriye, sonra hızla ileriye savurdu. Elinden kurtulan taş tankın çelik zırhında metalik bir ses çıkardı. Cebindeki taşları hızla tüketen Nidal durmadan yer değiştiriyordu. Yanında Semir'i fark ettiğinde şaşkınlığından bir an duraksadı. Tam o anda makinelinin sesi duyuldu. Semir sağından solundan geçen kurşun vızıltılarından büyülenmiş gibi dondu. Yanında patlayan çığlıkla nerede olduğunu hatırladı. Nidal yerdeydi. Yağmurluğu göğsünden akan kırmızı sıvıyla boyanmıştı.

Diz çöktü Semir. Arkadaşının kıvırcık başını kavradı. Üzerine eğildi. Öptü. Çok değil, dört ay önce boş bir arsada Nidal'in hurdaya dönmüş, kapıları, tekerlekleri sökülüp darmadağın edilmiş bir İsrail cipine uzaktan taş atarak yaptırdığı talimi hatırladı. Nidal'in eliyle sımsıkı tuttuğu kana bulanmış taşı aldı. Ayağa kalktı. Tanka ağır adımlarla yaklaştı. Yüreği fırlayacakmış gibi göğüs duvarını döverken elindeki taşı hızla fırlattı.

SİS VE BİZ

Yorgun bir vapuru gizliyordu
Sis
Renksiz bir dinginliktik
Gözlerimizde
Biz
Kıyıdaki yalıyı da
Gizliyordu
Kuşların yoldaşı
Yaşlı çınarları an
Ama
Seni saklayamadı
Benden
Ve şiirlerden
Çekingenliğim
Bir karaltı
Uzaklarda
Gülüşün getirdi geriye
Vapuru, kıyıdaki yalıyı
Bir de
Yoldaşım yaşlı çınarları
Tekrar kaybolursa
Bir daha göremem
Diye korkuyorum
Ve korktukça
Seni daha çok seviyorum.

Nalan ÇELİK

YILDIZ GÜNCESİ

Cengiz GÜNDOĞDU

9 Şubat Cumartesi

Erendiz Atasü'nün, Radikal-Kitap'taki Yazarlık Mesleği ve Mesleki Etik adlı yazısını okudum. Erendiz Atasü, benim yıllar önce, saptadığım, belirlediğim, söylediğim, gösterdiğim Sanatta Star Sistemi'nin sonuçlarından yakınıyor. *"Hiçbir yazarın" diyor Atasü, "-ister kişisel servetinden, ister yayınevi imkanlarından, isterse de kendisini destekleyen kurumlarından yararlansın- başka yazarların hayat hakkını gasp edecek ölçüde ticari reklama yönelmesinin ne alkışlanacak ne mazur görülecek yanı vardır. Ne de böyle bir gidiş karşısında sessiz kalınabilir!"*

Peki n'apmalı. Erendiz Atasü etik birliktelik öneriyor.

Sorun, edebi mücadele olsaydı, Atasü haklı olabilirdi. Sorun, kapitalizmin kurallarıyla verilen ekonomik bir mücadeledir. Doğan Hızlan, kitabı buzdolabına boşu boşuna benzetmedi. Kitap, bir meta artık. Metanın hızla pazara girmesi, hızla paraya dönüşmesi zorunludur. İşte bunun için, metanın tüketilmesi için her türlü reklam yöntemine başvurulur.

Marks, metanın hızla paraya dönüşmesi sürecine ölüm perendesi der. Marks'ın deyişiyle *"Bu işi beceremedi mi metaya pek bir şey olmaz, ama sahibi hapı yutar."*

Burda etikten söz edilebilir mi. Malını satmak isteyen patrona *"Reklam yapma ya da az reklam yap, yoksa ben batacağım"* denebilir mi.

Denemez.

Peki n'apmalı. Bu soruya yanıt verebilmek için sorunu kavramak gerekiyor.

Sorun şudur. Milyarlarca insanın, insanca yaşayamadığı bir dünya var karşımızda. ABD güdümünde bu dünyanın devamı isteniyor. Türkiye'de Orhan Pamuklar, Ahmet Altanlar, işte bu siyasetin estetikte sürdürücüsü.

Siyasete etikle karşı çıkılmaz. Siyasete, siyasetle karşı çıkılır. Çünkü siyaset, estetiğin edebi eserlerde devamıdır.

Erendiz Atasü, yazısında kimlerin, yazarların haklarını gasp ettiğini bile söylemiyor.

Sartre, yazar için şöyle der, *"Konuştuğu an, tetiğe asılmış demektir. Susmak da elindedir, ama ateş etmeyi seçtiğine göre, bunun, bir çocuk gibi, gözlerini yumarak ve yalnızca patlama sesini dinlemek üzere, rastgele değil de yetişkin bir adam gibi hedef gözeterek yapılması gerekir."*

Erendiz Atasü, hedef göstermiyor. Bir çocuk gibi gözlerini kapıyor, boşluğa ateş ediyor.

15 Şubat Cuma

Dişi kedimiz Şirine çok şımardı. İşi gücü bırakacaksın onu seveceksin. Masanın üstünde istediği gibi dolaşıyor. Dahası telefonla konuşurken, telefonun tuşlarına basıyor, böylece konuşmamı kesiyor. Bütün bunlar bir yana, konuklara da kendini sevdirmek istiyor.

Tabii kızamıyorum Şirine'ye.

Ferhat'a geldikte... Ferhat, ağırbaşlı. Ferhat'ın tutkusu, benim koltuk. Ben kalktım mı gelip koltuğa oturuyor. Kaldıramıyorum. Azıcık yana itiyorum. Birlikte oturuyoruz.

İşte böyle geçiyor kedilerimizle ilişkimiz. Bu arada ben, Orhan Pamuk'un *Kar* adlı kitabını okumaya çalışıyorum.

18 Şubat Pazartesi

Herkes bir kimlik arayışı içinde. Kimlik aramak, bulduğu kimliğe sıkı sıkı sarılmak bir tutku oldu.

Kimlik arayışlarına karşı kimi çevreler, *"Sizin kimliğiniz bu. Kimlik aramayın"* diyorlar.

Nerden çıkıyor bu kimlik arayışları.

Dünya oturmadı yerine. Kapitalizm, ordan oraya savuruyor insanları. Bu savruntuda bir yere tutunmak istiyor insan. Kimlik, işte bu, tutunulan yer. Tutunulan yerin tarihle bağlantısı da araştırılıyor. Bu gerekli, çünkü kimliğin sağlam olması gerekiyor.

Peki bu kimlik arayışlarında ben nerdeyim. Ben, hiçbir yerdeyim. Hiçbir biçimde kimlik aramıyorum kendime.

Kimliksizim.

Tek bir kimliğim var, bugün kimlik sayılmasa da, insan.

Şunu söylemem gerekiyor. Kimlik, insanı özgürleştirmez, tam tersi kısıtlar. Bir tanıdığım vardı, *"Biz bunu yapamayız. Kimliğimize uygun düşmez"* derdi.

Şimdi aklıma geldi. İngiltere'de kraliyet kimliği var. Bu yüzden prenses Margaret, sevdiği erkekle

evlenemedi. Kraliyet kimliğine göre, boşanmış bir erkekle evlenilemez.

Geçende öldü prenses. Kimlik hiçbir şey katmadı bu kadına. Tam tersi kısıtladı onu.

Bugünün kaçgun dünyasında kimliğin kısıtlayıcı olduğu görülmüyor. Bir başka kimliğin, başat kılınan kimliğin öbür kimlikleri kısıtlayıcı olduğu sanılıyor. Sözgelimi Türkiye'de türk kimliği kısıtlayıcı sayılıyor, öbür kimlikçilerce. Bu yüzden "kimliğimizi isteriz" diyorlar. Oysa özgürleşme türk kimliğinin kaldırılmasıyla mümkün olur. Tabii bir kimliğin içine girmek için değil, kimliksiz kalmak için.

Bu dediklerim şimdi anlaşılmayabilir ama, şu bir doğru. İnsan, kimliklere göre değil, insanlaşmaya doğru gidecek.

19 Şubat Salı

Kimi kişiler vardır. Rastgele büyümüştür. Sağlıklı bir biçimde kurgulamamıştır kendini. Derinlemesine düşünmez. Bu kişilerin doğruları vardır. Ama tek boyutludur doğruları. Bunlar politikaya girdiklerinde, tek boyutlu doğrularını dayatmayı demokrasi diye gösterirler.

Söz gelimi, bunların kimine göre, dört beş sallandırırsan kimse suç işlemez. Kimisi, cigaraya, içkiye takar. İçkinin, cigaranın zararlı olduğunu anlatır. İçkiyi yasaklayacağını söyler. Sanırsın, hekim, hastayla konuşuyor. Kimisi, Türkiye'den başka kimsenin tanımadığı Kıbrıs Türk Cumhuriyeti için "satıldı" diye efelenir. Kimisi "ABD söylüyorsa, doğrudur." der.

Şöyle düşünemezler. "İnsanların bilinç düzeyini yükselteyim. Herkesin özerk bir kişilik olmasını sağlayayım. Ülke ekonomisini onun bunun elinden kurtarayım. Ondan sonra insanlar n'apacaklarına kendileri karar versin."

İnsanı cennete götürmek için başımızda tepinip duranları gördükte, bir kızılderili fıkrası var, onu anımsıyorum. Hıristiyanlar, bir kızılderiliyi direğe bağlamış işkence ediyorlar, hıristiyan olsun da cennete gitsin diye. Sonunda kızılderili "Peki hıristiyan olacağım. Kimler var orda" "Biz de ordayız" demiş hıristiyanlar, bunun üstüne kızılderili, "siz de orday sanız, ben cenneti istemem" demiş.

Kimi müslümanların yazılarını okurken, şöyle düşünüyorum. Bunlar cennete giderse, cenneti bile cehenneme çevirir.

28 Şubat Perşembe

Kendilerine liberal diyen bir çevre, Türkiye'nin ne pahasına olursa olsun Avrupa Birliği'ne girmesi gerektiğini söylüyor. Cengiz Çandar bu çevreden. Bugün *Yeni Şafak*'ta şöyle diyor, *"Daha önce vurguladığımız gibi Türkiye'de 'ayrım çizgisi', artık sağ-sol değil; Türkiye'nin 'ulusal hedefi' olarak AB'yi görenler ile AB ve demokrasi karşıtlarını ayıran sınırda."*

En başta şu. Sağ-sol ayrım çizgisinin kalktığını söylemek, son derece yanlış. Toplumbilimsel açıdan bu saptamanın hiçbir değeri yoktur. Sınıflar kalkana kadar sağ-sol ayrımı çizgisi devam edecektir.

Avrupa Birliğine girmek konusunda söylemek istediğim şu. Cengiz Çandar'ın, Mehmet Altan'ın, Ahmet Altan'ın, Şahin Alpay'ın, Nazlı Ilıcak'ın, Ali Bayramoğlu'nun doğru dedikleri görüşleri, hep kuşkuyla karşılarım.

Söz gelimi Nazlı Ilıcak, demokrasi dedi mi, ben gülümsüyorum. Cengiz Çandar, "AB'ye girelim" diyor ya, pireleniyorum.

Avrupa Birliği'ne geldikte... Türkiye'deki durumu, hiçbir biçimde savunmuyorum. Ama şu bilinmeli. Avrupa Birliği'ni oluşturan devletler emperyalist devletlerdir. Bu devletler dünyayı yüzyıllarca sömürdüler. Kanla, ateşle. Bizlere, önce bu işin hesabı verilmeli. Temizlenmeli bu hesap. Bu hesap, AB'yi oluşturan devletlerin önüne, açık-seçik konmalı, bütün insanlık adına.

İdam kaldırılmalı diyorlar. Ben, idamın kaldırılmasını yıllardan beri savunuyorum. Tabii kalkmalı idam. Ama bunu isteyenlere önce şunu sormalı. Siz parmaklarını kestiğiniz insanların, Afrikalı zencilerin hesabını vermeyecek misiniz. Ya Afganistan.

İnsanlık, bu hesabı mutlaka soracak. Bu hesap sorulmadan eşitlikçi, esenlikli bir dünya kuralamaz.

Kanla ateşle kurulan Batı uygarlığı, gerekirse kanla ateşle yıkanacaktır, temizlenecektir.

Herkes bunu bilsin.

2 Mart Cumartesi

Batı insanı, Doğu insanını küçümser. Batı, uygarlığın merkezidir. Batılı dünyanın efendisidir. Batılı böyle görür kendini. Bu görüşünü de doğuda birçok insana aşılamıştır. Bu kişiler, Batılının karşısında el pençe dururlar. Onlara göre Batıda ne varsa güzeldir, doğrudur, erdemlidir. Tabii Batılı da bunlara bastırdıkça bastırır. Bu kişilerle Batılı arasındaki ilişki, dostluk ilişkisi olamaz. Bu ilişki, köle efendi ilişkisine benzer. Açıkça gösterilmese de böyledir bu ilişki. Çünkü Doğulu, baştan kabul etmiştir Batılının üstünlüğünü. Sözgelimi, Batılı bir yazar Türkiye'ye geldikte, Doğulular bu kişiyi, ağzı açık ayran budalası gibi dinlerler, Beylik sözlerinde bir keramet ararlar. Batılı da şişinir de şişinir.

Geçende iki alman geldi *İnsancıl*'a. Almanya'da demokratik bir kurumda çalışıyorlarmış. Anladılar, benim onları üstün görmediğimi. Şunu açıkça söy-

ledim. Emperyalist Batının insanlığa vereceği olumlu hiçbir öğe yoktur. Batı bitmiştir.

Batının bittiğini onlar da biliyor.

Bütün bunları niye yazdım. AB'nin Türkiye temsilcisi Bayan Fogg'un kimi mektupları yayınladı. Bayan Fogg, Türkiye'de kimi gazetecilerin dostuymuş. Bu kimilerinden aklımda üç ad kaldı. Ferai Dinç, Mehmet Ali Birand, Cengiz Çandar.

AB temsilcisi bu kişilerden yazı istemiş.

Niye onlardan.

Bu kişilerle görüşmüş.

Niye onlarla.

Fogg'la ilişkileri, bende ister istemez kuşku doğurdu. Her zaman söylerim. Yazarlık, yalnız yazı yazma değildir.

Yazar, her davranışına dikkat etmelidir. Dikkat etmek zorundadır.

4 Şubat Pazartesi

Metin Toker, anılarını yazıyormuş. Anılarını yazarken bir de ne görsün, türkçe yoksullaşmışmış. Neden yoksullaşmış türkçe. Osmanlıca kelimeler atılmış da ondan.

Şimdi ordan burdan saldırılar başladı türkçeye. Osmanlıcanın tadı yokmuş türkçe soyut akıl yürütme yerine bunu somutlasak daha iyi olmaz mı. Sözgelimi, savcı yerine müddeiumumî, danıştay yerine, şurayı devlet, akyuvar yerine küre-i beyza, ruh çözümlemesi yerine tahlil-i ruhi, sav yerine müddea, öğretim bilgisi yerine fenn-i talim ü tedris mi, önsezi yerine hissikablevuku mu diyelim.

Bütün bunlar bir yana, bir yazarın türkçe yoksullaştı demesi son derece anlamsızdır. Çünkü yazarın bir işlevi de dili zenginleştirmektir. Üstelik türkçe bu açıdan son derece işlevli bir dildir. Yapım ekleriyle yeni olgulara hemen karşılık bulunabilir. Sözgelimi bilgisayar. Osmanlıcayla bilgisayar demen için dört-beş kelimeyi bir araya getirmen gerekir.

Türk dilinin bir özelliği daha vardır. Kök bozulmadığı için kolay anlaşılır. Sözgelimi bil kökünden, kök bozulmadan, bilgi, bilim, bildik diye yüzlerce kelime türetebilirsin.

Bilmiyorum, başka ülkelerin yazarları n'apıyor. Hiç kuşku yok, diline yabancılaşmış, dilini beğenmeyen bir yazar, ancak Türkiye'de olabilir.

Bir yazar düşünün, kendi dilini beğenmiyor.

Rus romanlarında aristokrasi fransızca konuşur. Böylece kültürlü olduklarını sanırlar. Bizde de böyleleri var. Kimileri ingilizce konuşuyor, kimileri osmanlıca. Türkçe yoksul dilmiş. Bu kişilerin ince duygularını, yüksek düşüncelerini yansıtacak kavramlar yokmuş türkçede. Ama o ince duygularını, yüksek düşüncelerini söylemiyorlar.

Söyleyin. Osmanlıca söyleyin. Ben size türkçesini bulayım.

Yazarlık yeniden tanımlanmalı. Yazarlığın yalnızca yazarlık olmadığı bunlara anlatılmalı. Yazar, yeni kavramlarla dilini zenginleştirir. Kırk yıldır yazı yazdığını söyleyen Metin Toker, acaba, para kazandığı, ünlendiği bu dile küçücük bir katkı yaptı mı. Tek bir kavram buldu mu.

Bizim insanımızın genel karakteri bu. Durmadan yakınır, söylenir durur. Eyleme geçmez. Metin Toker de dili sorun yapmıyor. Birileri dili sorun yapsın, geliştirsin, o yararlansın.

Özgün düşünce üretemeyişimizin bir nedeni de bu.

ELMA ÇEKİRDEKLERİ

Eylem ve Baha'ya

Şehir
tekerlekler
motorlar
egzoz dumanları.
Fulya
yolun ortasında durdum
asfalt yarılmış
iple sarılı dalları.
Küfürler
kılaksonlar.
Çingene
bana biraz
yandan bakmada.
Cebimde
beyazları patlamış
iki tutam fulya.
Birini suya verdim
kızın ıslak elleri
avuçlarında erkeğin.
Diğerini
iplerinden çözüp
şehre savurdum.
Avuçlarımda
kahverengi elma çekirdekleri.

Eray VELİ

A.Şogentsukov

YAPRAK

Üstünde sonbahar bulutları
Bir ağaç yaşıyor dorukta.
Yaymış dalları çevresine
Tepesi yüksekte, çok yüksekte.

Sıcak rüzgârın vurduğu yaprak,
Orada titriyor, sararmış.
Öksüz gibi, tek başına kalan
Hafif uykuya dalan yaprak.

Yöremizde uçan kuşlar
Ağacın dallarına konarak
Tan'ı karşılıyorlar. Ne güzel,
Çın çın ötüyor kuşlar.

Yaprak bıkmış, bezgin,
Neyine onun kuş sesleri?
Komşu dalda bir kelebeği
Gördü ve dikildi ona bakarak.

Kendini kelebekle denk tutarak,
Hiç düşünmeden dedi ki:
"Ben de uçayım her tarafa
Boşuna beklemektense burada

Altın kelebek, kopar beni dalımdan
Senin gibi süslü olayım ben de."
Rüzgâr isteğini yerine getirdi,
Ve koptu dalından yaprak.

Doğduğu dalından bıkarak,
Uzaklara gitmeye acele etti.
Çok geçmeden yaşadı kederi,
Düştü yol kenarındaki çamura.

Türkçesi:
Anıl MERİÇELLİ-Anatoli MİZİEV

İNSANCIL ATÖLYESİ'nde

AYDINLANMA SEMİNERLERİ DEVAM EDİYOR

- FELSEFE
- YAZARLIK
- EDEBİYAT
- EKONOMİ
- ESTETİK
- TİYATRO
- MATEMATİK FELSEFESİ
- TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE MÜZİK
- OSMANLI NASIL BATTI
- TARİHİ SÜREÇTE KADIN
- İNSAN FELSEFESİ